

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили
Інститут історії України Національної академії наук України

*Чорноморський
літопис*

Науковий журнал

Випуск 8, 2013

Миколаїв – 2013

Засновники видання:

Чорноморський державний університет
імені Петра Могили

Інститут історії України
Національної академії наук України

Видання засновано у 2010 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 16236-4708Р
видано Міністерством юстиції України
від 20.01.2010 р.

Збірник друкується як фахове видання,
затверджено постановою президії
ВАК України від 31.05.2011 № 1-05/5
(бюлетень № 7 від 2011 р.)

Адреса редколегії:

54003, м. Миколаїв,
вул. 68 Десантників, 10

Тел.: (0512) 76-55-99,
(050) 820-57-26
факс: (0512) 46-51-94

E-mail: avi@chdu.edu.ua,
e.sinkevych@gmail.com
hboriak@i.com.ua

Головний редактор:

Смолій Валерій Андрійович – доктор історичних наук,
професор, академік НАН України, директор Інституту історії
України НАН України (м. Київ)

Редакційна колегія:

Боряк Геннадій Володимирович – доктор історичних наук,
професор, член кореспондент НАН України, заступник
директора з наукової роботи Інституту історії України НАН
України (м. Київ);

Верменич Ярослава Володимирівна – доктор історичних наук,
професор, завідувач відділу регіональних проблем історії
України Інституту історії України НАН України (м. Київ);

Котляр Юрій Вадимович – доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії Чорноморського державного
університету імені Петра Могили (м. Миколаїв);

Сінкевич Євген Григорович – доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої
політики Чорноморського державного університету імені Петра
Могили (м. Миколаїв), *заступник головного редактора*;

Тригуб Олександр Петрович – доктор історичних наук,
доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої
політики Чорноморського державного університету імені Петра
Могили (м. Миколаїв);

Тригуб Петро Микитович – доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої
політики Чорноморського державного університету імені Петра
Могили (м. Миколаїв);

Дрозд Роман – доктор історичних наук, професор ректор
Поморської академії (м. Слунськ, Польща).

Степень Станіслав – кандидат історичних наук, директор
Південно-Східного наукового інституту (м. Перемишль,
Польща).

Сінкевич Ірина Юрївна – заступник начальника відділу
використання інформації документів Державного архіву
Херсонської області (м. Херсон), *відповідальний секретар
редколегії*.

Рекомендовано до друку:

рішенням вченої ради Чорноморського
державного університету імені Петра Могили
від 15.12.2013, протокол № 3

рішенням вченої ради Інституту історії України
Національної академії наук України
від 28.11.2013, протокол № 11

Чорноморський літопис : науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во
ЧДУ імені Петра Могили, 2013. – Вип. 8. – 164 с.

Науковий журнал містить публікації статей з актуальних проблем
історії України та регіональної історії, історіографії історії України,
історії історичної науки в Україні, розвитку української науки та освіти,
рецензії, повідомлення про наукові події та заходи.

Редколегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів, зберігає стиль матеріалів, залишає за собою право скорочувати та редагувати тексти. Автор несе відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, цитат, дат тощо. Друковані в інших виданнях матеріали до розгляду не приймаються. При передруку публікації посилання на науковий журнал «Чорноморський літопис» обов'язкове.

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

Висоцька Г. В. (Миколаїв) Законодавче підґрунтя діяльності українців Республіки Польща (1989-2012 рр.)	6
Зелінський М. В. (Миколаїв) Дипломатична діяльність Романа Дмовського у вирішенні «Українського питання» на Паризькій мирній конференції (1919-1920).....	11
Коваленко-Чукіна І. Г. (Умань, Черкаська обл.) Основні напрями та методи діяльності Партії Зелених України	22
Кучеренко А. А. (Херсон) Крах політики «нової ери» та загострення українсько-польського протистояння на переломі ХІХ – ХХ століття.....	26

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

Івацький В. І. (Маріуполь, Донецька обл.) Вплив Феоктиста Хартахая на грецьку ідентичність в Україні	33
Тодоров І. Я. (Донецьк) Регіональний вимір ініціативи ЄС «Східне партнерство» в Україні.....	38
Ядловська О. С. (Одеса) Партії та громадсько-політичні організації малочисельних етнічних груп на Півдні України в добу Центральної Ради	43

ІСТОРИОГРАФІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Маврін О. О. (Київ) Археографічна публікація пам'яток писемної історико-культурної спадщини України на сторінках «Записок Наукового товариства імені Шевченка» (1990-ті – початок 2000-х рр.).....	53
Ковальчук О. О. (Київ) Розвиток джерелознавства в добу романтизму (на прикладі вивчення історії Київської Русі).....	60
Сухобокова О. О. (Київ) Політичне самовизначення української нації за доби Центральної Ради: бачення Н. Григорієва	66
Ткачук А. І. (Херсон) Постать Б. Хмельницького в зарубіжній англомовній історіографії.....	74

Шевченко Н. В. (Миколаїв) Русь Московська та Русь Литовська у дослідженні американського славіста Едварда Кінана	82
Чубіна Т. Д. (Черкаси) Рід Потоцьких в Україні (Тульчинська лінія): стан наукової розробки проблеми	89
Атаманенко А. Є. (Острог) Чеський славіст Орест Зілінський в рефлексіях сучасників.....	106

ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

Богун Л. В. (Черкаси) Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля: історія становлення та розвитку	116
Бурім Д. В. (Київ) Джерела з історії діяльності Союзу українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в місті Києві	122
Коротяєв С. І. (Черкаси) Кузня інженерно-технічних кадрів Черкаської області – Черкаський державний технологічний університет (1960 – початок 2000 рр.).....	134

ОГЛЯДИ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

Левченко Л. Л. (Миколаїв) Луїзіана і Техас: створення архівних установ та відновлення втрачених документальних комплексів колоніального періоду в оцінці сучасного українського архівіста	142
Козирев О. С. (Миколаїв) «Програма української партії» Ф. К. Вовка та «Вільна спілка».....	155

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

ЗАКОНОДАВЧЕ ПІДРУНТЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА (1989-2012 РР.)

Суспільно-політичні процеси, що відбулися в Польщі після 1989 року позитивно позначилися на становищі української національної меншини. Чи не вперше в межах польської держави українці отримали можливість безперешкодно вивчати рідну мову, створювати громадські об'єднання, активно включатися в політичне життя держави. Дружні двохсторонні відносини між Україною та Республікою Польща сприяють подальшому розгортанню культурно-освітньої діяльності українців. Двосторонні угоди, законодавство Європейського Союзу та закони Республіки Польща гарантують українцям рівні права з поляками та іншими національними меншинами.

Ключові слова: українська національна меншина, Республіка Польща, Україна.

Высоцкая Г. В.,
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЦЕВ РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША (1989-2012 ГГ.)

Общественно-политические процессы, которые произошли в Польше после 1989 года положительно отразились на состоянии украинского национального меньшинства. Очевидно впервые в границах польского государства украинцы получили возможность беспрепятственно изучать родной язык, создавать общественные объединения, активно включиться в политическую жизнь страны. Дружественные двусторонние отношения между Украиной и республикой Польша благоприятствуют дальнейшему разворачиванию культурно-образовательной деятельности украинцев. Двусторонние соглашения, законодательство Европейского Союза и законы Республики Польша гарантируют украинцам равные права с поляками и иными национальными меньшинствами.

Ключевые слова: украинское национальное меньшинство, Республика Польша, Украина.

Vysotska G. V.,
Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolaiv, Ukraine

LEGISLATIVE FUNDAMENTALS OF UKRAINIANS' ACTIVITY IN POLISH REPUBLIC (1989-2012)

Socially political processes that were held in Poland after 1989, had positive influence on position of Ukrainian national minority. It was almost the first time, on the territory of Poland, when Ukrainians got an opportunity to learn native language, to base public associations, to take part in political life. Friendly bilateral relations between Ukrainian and Polish Republic contribute future development of Ukrainians' cultural and educational activity. Bilateral agreements, legislation of European Union and laws of Polish Republic guarantee Ukrainians equal rights with Poles and other national minorities.

In modern conditions of active Ukrainian-Polish strategic partnership's development, searching new ways of understanding and consent, role of comprehensive research of Ukrainians' history in Poland is increasing. Domestic scientific literature contain analysis of different aspects of Ukrainian-Polish relations of post-war period. Majority of works are devoted to characteristic of political factors' influence on their formation and development. National and cultural aspects of Ukrainians in Poland are not researched enough. Analysis of modern Ukrainian-Polish relations and position of Ukrainian national minority are examined in basic scientific works of L. Vasil'eva, V. Kyrlych, Y. Makar, S. Shvyduk, Z. Tratsevich and others.

Key words: Ukrainian national minority, Republic of Poland, Ukraine.

В об'єднаній Європі значна увага приділяється питанню зближення і поєднання країн-членів ЄС. Однак, кожна нація прагне в епоху глобалізації, виходячи у широкий світ, зберегти свою самобутність, культуру, традиції і звичаї, не розчинитися у великому океані народів. Провідною ідеєю Європейського Союзу в галузі національної різноманітності на сьогодні є: ми всі разом, але ми цікаві своєю індивідуальністю і неповторністю. Збереження національної тотожності меншин своєї держави допомагає зберегти особливості народу багатокультурної країни загалом.

Польща належить до європейських держав, у яких національні меншини складають лише незначний відсоток населення. У сучасних умовах активного розвитку українсько-польського стратегічного партнерства, пошуку нових шляхів порозуміння та злагоди суттєво зростає роль усебічного дослідження історії українців у Польщі. Вітчизняна наукова література містить аналіз різних аспектів українсько-польських відносин повоєнної доби. Переважна більшість таких праць присвячена характеристиці впливу політичних факторів на їх становлення та розвиток. Водночас національно-культурні аспекти життя українського населення Республіки Польща не достатньо досліджені. Аналіз сучасного стану українсько-польських відносин та становища української національної меншини розглянуто в ґрунтовних наукових розвідках авторами яких є Л. Васильєва [1], В. Кирилич [2], Ю. Макара [3], С. Швидюк [4], З. Трацевіч [5] та інші. Однак, незважаючи на помітний масив історико-політологічних досліджень з української проблематики, проблема збереження етнонаціональної ідентичності української суспільності в Польщі як чинника українсько-польських взаємин, виявлення внутрішніх її проблем та окреслення шляхів їх розв'язання ще не стали предметом спеціального дослідження.

Започаткований 1989 року процес змін суспільно-політичного життя та злам комуністичного режиму в Польщі зумовив поживлення громадсько-політичного життя і культурного відродження національних меншин. Проблема національно-культурної діяльності українців у Польщі крім наукової,

має суспільну значущість. Її вивчення сприятиме подоланню низки існуючих стереотипів в українському та польському суспільствах, стане міцною основою подальшого розвитку двосторонніх відносин. Засади сучасної політики щодо українців та законодавчого оформлення їх прав почали формуватися з перших років існування третьої Речі Посполитої [6].

Поживлення громадського життя в Республіці Польща підсилювалось відмовою властей від концепції Польщі як однонаціональної держави, що надає можливість розвивати своє національно-культурне самовизначення в реальних умовах польської дійсності. Демократичні процеси активізували участь українців в громадсько-політичному житті, що здійснюється шляхом функціонування та діяльності як державних, так і недержавних форм відповідних установ і організацій, а також за допомогою українських національних структур. Етнополітика сучасної Польщі базується на засадах культурного плюралізму, створення рівних прав для задоволення національно-культурних потреб меншин [7].

У квітні 1989 року було прийнято закон «Про зміну Конституції Польської Народної Республіки» і «Положення про вибори до Сейму ПНР X скликання на період 1989-1993 рр.»; «Положення про вибори до Сейму Польської Народної Республіки». В законі «Про зміну Конституції Польської Народної Республіки», зокрема, була підвищена роль Сейму, утворений Сенат, який було скасовано ще 1946 році; було створено інститут президентства, замість Державної Ради, передбаченої Конституцією ПНР 1952 року, замість назви «Польська Народна Республіка» держава отримала назву «Республіка Польща». Положення про вибори до Сейму та Положення про вибори до Сенату створили умови для справжнього виявлення волі виборців та демократизації суспільних процесів. У 1990-ті роки Сейм приймає ряд важливих законів про подальше удосконалення органів державної влади, а також органів місцевого самоврядування та удосконалення виборчого законодавства. Так був прийнятий Конституційний Закон від 17 жовтня 1992 року «Про взаємовідносини між законодавчою та виконавчою владою, а

також про територіальне самоврядування», який скасував Конституцію 1952 року. Як зазначається у вступі до цього Конституційного закону, він ставить за мету удосконалення діяльності найвищих органів держави до моменту прийняття нової Конституції. У січні 1997 року після тривалих дискусій Конституційна комісія схвалила проект Конституції, а 2 квітня 1997 року Національні збори прийняли його необхідною більшістю. На референдумі, який відбувся 25 травня 1997 року. У розділі першій Конституції Республіка регулює основи політичного та громадянського устрою. Республіка Польща – є загальним добром усіх громадян. Республіка Польща є демократичною правовою державою, яка здійснює принципи соціальної справедливості [8, с. 4].

Ще одним документом, що обумовлює нормалізацію діяльності української національної меншини Республіки Польща є підписаний у Варшаві 18 травня 1992 року «Договір між Україною і Республікою Польща добросусідство, дружні відносини і співробітництво» [9]. Він заклав юридичні підвалини дружніх відносин між нашими країнами, ще не могло не позначитися на сприятливому ставленні й до українців, які проживають на польських теренах. У двосторонній Угоді про принципи співробітництва між Україною та Республікою Польща по забезпеченню прав національних меншин від 01.02.1994 року, яка, фактично, заклала підвалини прийняття всіх інших законодавчих актів щодо двостороннього співробітництва в галузі забезпечення прав національних меншин, зазначається, що під національними меншинами маються на увазі відповідно: групи громадян України, які є поляками за національністю, та які виявляють почуття національної самосвідомості, єдності зі своїм етносом; групи громадян Республіки Польща, які є українцями за національністю та які виявляють почуття національної самосвідомості, єдності зі своїм етносом [10-11]. Від 1 травня 2004 року Республіка Польща стала повноправним членом Європейського Союзу. 6 січня 2005 року було прийнято «Закон про національні і етнічні меншини та регіональні мови». У другому параграфі першого розділу закону

українців визнано національною меншиною, яка має право на відповідний законодавчий захист своїх інтересів.

Українці активно включилися в політичне та громадське життя Республіки Польща. Так, в результаті парламентських виборів 2007 року їх представник був обраний до Сейму за списками Platformy Obywatelskiej. Також представник української національної меншини був обраний до сеймику Вармінсько-Мазурського воєводства. Аналогічною була ситуація під час виборів 2010 року, з тією різницею, що українці мали свого представника в сеймику Поморського воєводства. Окрім того, 13 представників української меншини були обрані до повітових рад та теренах Поморського, Вармінсько-Мазурського і Західнопоморського воєводств, а 30 обрано до рад гмін на теренах Лубуського, Поморського, Підкарпатського, Вармінсько-Мазурського і Західнопоморського воєводств. Аналіз участі української меншини у політичному житті Польщі дає підстави стверджувати, що порівняно невисокий рівень політичної активності польського українства зумовлюється кількома чинниками. З-поміж них основними є дисперсний характер проживання українців на території Республіки Польща та негативний стереотип українця, глибоко закарбований у свідомості поляків. Певний поштовх активізації національно-культурним процесам в українському середовищі Республіки Польща дали українці, що нещодавно набули польського громадянства. Так, якщо за переписом 2002 року на українцями себе ідентифікували 27172 жителі [12], то за переписом 2011 року їх чисельність зросла до 38797 осіб. У Вармінсько-Мазурському, Поморському і Нижньосілезькому воєводствах шестеро українців є бургомістрами або війтами населених пунктів.

Із кінця 1980-х – початку 1990-х років спостерігається помітне зростання кількості українських шкіл та пунктів вивчення української мови, стабілізувалася ситуація з кадровим забезпеченням рідної школи завдяки вихованню молодих педагогічних кадрів з українського середовища. Законодавчі гарантії вільного розвитку культурно-освітньої діяльності національних меншин

сприятливо позначилися на діяльності українців Польщі. У 2012-2013 навчальному році в 169 навчальних закладах із викладанням українською мовою навчалося 2757 учнів. Важливість розвитку українського шкільництва в Польщі та навчання рідною мовою полягає в тому, що мова служить не тільки засобом міжособистісного спілкування, а й помітною ознакою національного самозбереження [13-14].

Українці заснували низку власних організацій: Товариство українців Польщі, Товариство українців Підляшшя, Організацію української молоді «Пласт», Українське історичне товариство та інші. Найбільш знаними є видання: тижневик «Наше слово», двомісячник «Над Бугом і Нарвою», та наукове видання «Нова Україна». Важливими культурницькими акціями є: Фестиваль української культури; Фестиваль української культури на Підляшші «Підляшська осінь»; Українські зустрічі в Битові, Мокрому, Сяноку; Дні української культури в Зеленій Горі, Щецині; Дитячі фестивалі і конкурси в Кошаліні, Ольштині, Вроцлаві; «Купальські містерії» в Перемишлі; Українські ярмарки.

Висвітлення окремих аспектів сучасного стану української меншини в Польщі дає підстави стверджувати, що суспільно-політичні зміни в Республіці Польща наприкінці 1080-х – початку 1990-х років уможливили новий етап розвитку і національного відродження української спільноти. Можливість збереження етнічної ідентичності українців у Польщі визначається наступними чинниками: а) позитивною динамікою демографії і соціального статусу української меншини та достатнім рівнем її національної свідомості; б) наявністю інституцій для задоволення освітніх, культурних і церковно-релігійних потреб; в) політикою сприяння Республіки Польща національним меншинам й українській зокрема; г) об'єктивним сприйняттям поляками української меншини; г) підтримкою української спільноти Україною. Враховуючи сьогоденний потенціал українства та можливості його розвитку, воно може успішно виконувати роль посередника,

з'єднуючого елемента обох держав та суспільств і позитивно впливати на розвиток українсько-польських взаємин.

Українці в нинішніх кордонах Польщі становлять автохтонну, тобто корінну, етнічну групу. Впродовж останнього півстоліття кількість українців у Польщі значно зменшилась через асиміляційні процеси. Зважаючи на поживлення взаємодії України з українською спільнотою в Республіці Польща та з метою збереження етнічної ідентичності польського українства видається доцільним вирішення державними органами влади в Україні питань, серед яких ключовими є: а) напрацювання Програми підтримки зарубіжного українства; б) поживлення процесу створення Українського інституту культури в Польщі; в) створення надійного та ефективного механізму захисту прав та задоволення культурно-освітніх і церковно-релігійних потреб зарубіжного українства; г) внесення змін до діючих правил перетину кордону з метою спрощеного в'їзду в Україну українських шкільних груп та мистецьких колективів із Польщі; д) створення регіональних навчально-методичних центрів для підтримки українських шкіл у Польщі.

Попри значну кількість двосторонніх угод із Польщею в галузі забезпечення прав і задоволення потреб національних меншин, на сьогодні склалася особлива ситуація, коли українці, які проживають у Польщі, поділені на представників української національної меншини та іноземців. Ті останні не мають прав і свобод, гарантованих для представників національної меншини, попри постійне проживання у Польщі і ретельне відрахування податків до її державного бюджету. В Республіці Польща прийнятий законодавчий акт, яким передбачається можливість використання додаткової мови, а також розміщення на знаках і вказівниках назв населених пунктів та фізіографічних об'єктів мовою національних меншин. Однак, в силу історичних обставин, дія цього законодавчого акту не розповсюджується на українську національну меншину.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєва Л. Д. Українська діаспора у Польщі / Л. Васильєва // Український історичний журнал. – 1992. – № 10–11. – С. 54–62.
2. Кирилич В.П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.04 / В.П. Кирилич ; – Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
3. Макар Ю.І. Українці в Польщі: кількість і сучасне становище / Ю. І. Макар // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 6-7 : Історія. – Чернівці : Рута, 1996. – С. 274-291.
4. Швидюк С.М. Інституційні процеси в етнонаціональній сфері Республіки Польща (на прикладі української національної меншини) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.02 / С.М. Швидюк ; – Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.
5. Traciewicz Z. Oświata a proces asymilacyjny wśród mniejszości ukraińskiej / Zofia Traciewicz. – Toruń : Adam Marszałek, 2000. – 227 s.
6. Кирилич В.П. Державна етнополітика Польщі та питання збереження самобутності української меншини. 1989-1998 рр. // Науковий Вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4. – С. 82-87.
7. Janusz G., Bajda P. Prawa mniejszości narodowych. Standardy europejskie. Wyd-wo «Stowarzyszenie Wspólnota Polska». Warszawa. 2000.
8. Гук Б. Два відродження. Порівняльний аналіз українських відроджень 1956 і 1990 років / Б. Гук // Наше слово. – 1999. – № 12-13.
9. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU92128U.html
10. Łodziński S. Status prawny mniejszości narodowych w Polsce w świetle Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych. Materiały z Konferencji. Warszawa. 23-24.10.2000. Kancelaria Sejmu. – Warszawa, 2001.
11. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator 2003. – Red. Nijakowski L., Łodziński S. – Wydawnictwo Sejmowe. – Warszawa, 2003.
12. Adamczuk L. Mniejszości narodowe w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku. Wydawnictwo Naukowe Scholarship. – Warszawa, 2006.
13. Кирилич В.П. Рідна мова і шкільництво як важливі чинники збереження національної Ідентичності українців у Польщі // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка. – Серія «Міжнародні відносини». – 2000. – Вип. 2. – С. 253-259.
14. Дрозд І. Стан, проблеми та перспективи розвитку українського шкільництва в Республіці Польща. // «Освіта в українському зарубіжжі». Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. Вид-во «Український Світ». – К., 2001. – С. 128-129.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Висоцька Г. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 28.10.2013

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОМАНА ДМОВСЬКОГО У ВИРІШЕННІ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ (1919-1920)

Проаналізована дипломатична діяльність лідера польських націонал-демократів Романа Дмовського під час проведення Паризької мирної конференції (1919-1920). Основна увага приділена висвітленню ролі Р. Дмовського в процесі формування східних кордонів Польщі. Досліджена позиція лідера ендеків щодо українсько-польського конфлікту в Східній Галичині. Проаналізовано політичні погляди Романа Дмовського та його бачення перспектив вирішення українського питання.

Ключові слова: Роман Дмовський, Паризька мирна конференція, «українське питання», Східна Галичина, Друга Річ Посполита.

*Зелинский М. В.,
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы,
г. Николаев, Украина*

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РОМАНА ДМОВСКОГО В РЕШЕНИИ «УКРАИНСКОГО ВОПРОСА» НА ПАРИЖСКОЙ МИРНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ (1919-1920)

Проанализирована дипломатическая деятельность лидера польских национал-демократов Романа Дмовского на Парижской мирной конференции (1919-1920). Основное внимание уделено освещению роли Р. Дмовского в процессе формирования восточных границ Польши. Исследована позиция лидера эндеков относительно украинско-польского конфликта в Восточной Галиции. Проанализировано политические взгляды Романа Дмовского и его виденье перспектив решения украинского вопроса.

Ключевые слова: Роман Дмовский, Парижская мирная конференция, «украинский вопрос», Восточная Галиция, Вторая РечьПосполитая.

*Maxim Zelinskiy,
Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolaiv, Ukraine*

DIPLOMATIC ACTIVITY OF ROMAN DMOVSKI IN DECISION OF «UKRAINIAN QUESTION» AT THE PARIS PEACE CONFERENCE (1919-1920)

The article analyzes the diplomatic activity of the leader of the Polish National Democrats Roman Dmowski at the Paris Peace Conference (1919-1920). The attention is mainly focused on the role of R. Dmowski in the formation of Poland's eastern boundaries. The research deals with the position of the leader of the national democrats concerning the Ukrainian-Polish conflict in Eastern Galicia. The author gives analysis of R. Dmowski's political views and his ideas about the perspectives of solving the Ukrainian question.

Key words: Roman Dmowski, Paris Peace Conference, Ukrainian question, Eastern Galicia, II Polish Rzeczpospolita.

Одним з важливих і водночас малодосліджених аспектів історії польсько-українських стосунків ХХ ст. є вивчення ролі представників дипломатичної делегації відновленої Другої Речі Посполитої у вирішенні українського питання під час

проведення Паризької мирної конференції (18 січня 1919 р. – 21 січня 1920 р.).

Вагомим негативним чинником, що перешкоджав делегації з'єднаної Української Народної Республіки на шляху до дипломатичного визнання України суб'єктом

міжнародних відносин на цій конференції, був шалений опір з боку представників польської дипломатичної делегації на чолі з відомим на Заході лідером польського націонал-демократичного табору Романом Дмовським (1864-1939). Популярність і авторитет останнього в націоналістичному русі був настільки великим, що його часто називали не інакше як «паном Романом», «Сеньором» або «паном Головою». Завдяки своєму неабиякому дипломатичному хисту і спритності, Р. Дмовський спрямігся дискредитувати українські визвольні змагання в Парижі, а польська дипломатія в цілому вдало для себе розв'язала гострий польсько-український конфлікт за Східну Галичину.

Таким чином, аналіз політичної і дипломатичної діяльності Р. Дмовського на Паризькій мирній конференції є актуальним і дасть змогу з'ясувати маловідомі сторінки польсько-українського протистояння під час національно-визвольних змагань українського народу в 1917-1920 рр.

Метою даної статті є висвітлення діяльності Р. Дмовського у процесі формування східних кордонів Польщі і у виробленні офіційної позиції польської дипломатичної делегації стосовно розв'язання українського питання на Паризькій мирній конференції. Об'єктом дослідження є публіцистична і дипломатична діяльність Р. Дмовського. Предметом дослідження виступають суспільно-політичні погляди Р. Дмовського у контексті становлення Версальської системи міжнародних відносин.

Історіографія зазначеної проблеми знайшла відображення у працях польських науковців Р. Вапінського [35], К. Кавальця [24], А. Міцевського [22], С. Кутшеби [28], А. Чубінського [15], П. Журавського вел Граєвського [31], А. Деругі [16] та ін. Окремі аспекти цієї проблематики окреслені в працях українських дослідників: О. Красівського [3], М. Сивіцького [7], В. Кучабського [4; 5; 29], М. Стахіва [10]. Цінну інформацію про перебіг польсько-української дипломатичної боротьби у Парижі та ставлення до неї з боку країн Антанти може надати мемуарна література, що представлена спогадами учасників тих подій – Д. Ллойд-Джорджа [6;21],

Р. Дмовського [17; 18], Л. Василевського [36], С. Козіцького [27] та ін.

Ще задовго до початку Паризької мирної конференції, на зламі XIX – XX ст. у польському національному русі точилася гостра дискусія навколо кордонів майбутньої відродженої Польської держави. Проблема вибору між відновленням Польщі за історичним або етнографічним принципом належала до однієї з найскладніших проблем польського політикуму. В цілому, територіальні програми практично усіх польських партій віддавали перевагу ідеї відродження Польщі в її історичних кордонах 1772 р. У разі вдалого здійснення цього проекту у Східній Європі могла б з'явитися велика європейська держава з площею території у 758 144 кв. км., з чисельністю населення приблизно у 50 млн. чол. станом на 1919 рік [13, с.165].

Будучи прихильником відродження Польщі, насамперед, за етнографічним принципом, Р. Дмовський також остаточно не відмовлявся і від концепції відбудови історичної Польщі. У своїх націоналістичних поглядах провідник ендеції відкидав саме поняття «етнографічне визначення», тому що воно, за його переконаннями, *«могло існувати тільки у думках філологів, а не політиків»* [33, с. 456]. У геополітичних планах лідера ендеції українським, білоруським та литовським землям відводилось вагоме місце. Р. Дмовський стверджував, що з огляду на цивілізаційне домінування польського етнічного елементу на «східних кресах»: *«майбутня польська держава має право вийти за межі польських етнографічних меж такою мірою, щоб відповідати цінностям історичної Польщі і реалізувати цивілізаційний потенціал великого народу»* [17, с. 24-25]. В цілому, за оцінкою Р. Дмовського, історичний східний ареал польського впливу на початку XX ст. становив приблизно 181 тис. кв. миль і налічували понад 26 млн. населення, з яких етнічні поляки склали понад 6 млн. чол. [18, с. 377-378].

Розроблена Р. Дмовським інкорпораційна концепція відродження польської держави передбачала створення сильної унітарної моноетнічної Польщі. Українське і білоруське населення, яке повинно було

опинитися у складі Польської держави і до яких лідер польської правниці відносився, як до *«кепського різновиду поляків»* [35, с. 103], планувалося асимілювати. Репрезентуючи свою модель інкорпораційної держави на Паризькій конференції, провідник ендеції намагався добитися якомога більш сприятливих контурів східних кордонів для Польщі. Оптимальним варіантом, на його думку, мала б стати межа, що проходить по лінії другого поділу Речі Посполитої – 1793 року [34, с. 99]. Цей окреслений лідером ендеції східний кордон майбутньої Польщі, отримав у липні 1917 року назву «лінії Дмовського».

Появу у 1918 році у Східній Європі самостійної України (у вигляді УНР та Гетьманської держави Скоропадського) головний ідеолог польської націонал-демократії зустрів досить неприязно. Р. Дмовський наступним чином прокоментував Брестський мирний договір від 9 лютого 1918 року між країнами Центрального блоку та урядом УНР: *«Українська держава була необхідна німцям для їх планів...Створення держави таким чином, як це було на початку 1918 року з Україною, історія ще не бачила...З початку дипломатичної історії світу нікому так легко не довелося зробити територіальні придбання за мирними перемовинами»* [18, с. 66-67]. Отже, поява незалежної української держави для Р. Дмовського де-факто означало б обмеження територіальних польських намагань і реальну можливість втрати ними Східної Галичини [5, с. 111-113]. Принципова антиукраїнська позиція лідера ендеції проявила себе відразу ж після початку українсько-польської війни у Східній Галичині, коли Р. Дмовський (на той час чинний голова Польського Національного комітету у Парижі) у грудні 1918 року проігнорував урядові розпорядження Варшави щодо початку мирних переговорів поляків з українцями. На думку останнього, сам факт переговорів між Польщею і ЗУНР змусив би Антанту визнати існування незалежної Української держави.

Намагаючись отримати на Паризькій конференції якомога більші територіальні поступки для Польщі за рахунок її сусідів, Р. Дмовський зробив ставку на зображенні

поляків в очах Антанти жертвами з боку більшовиків, німців та їх союзників – українців [31, с. 20]. Для цього голова польської дипломатичної делегації використовував різноманітні методи: українці підносились як народ анархічний, недорозвинутий, позбавлений власної інтелігенції, бездержавний, а уряд ЗУНР в залежності від ситуації зображався або «германофільським» або «більшовицьким». В цілому, очолювана провідником ендеції польська делегація *«поставила перед собою дуже конкретну мету: знищення Німеччини і знищення України»* [7, с. 53-54].

Зазначимо, що Р. Дмовський офіційно був першим делегатом польського дипломатичного представництва менш ніж три місяця – до 4 квітня 1919 року, але самих найважливіших місяців з точки зору подальшого перебігу подій [25, с. 125]. Голова польської делегації *«... з великою енергією займався опрацюванням матеріалу для призначеної комісії (Комісії у справах Польщі), обробкою її членів і союзницьких політичних кіл»* і знаходився у Парижі до грудня 1919 року, коли залишив конференцію з причини хвороби [22, с. 256].

З початку квітня польську делегацію фактично очолив прем'єр-міністр Польщі Ігнацій Падеревський, який за своїми політичними поглядами був прибічником ендеції і водночас прихильником федеративної концепції Ю. Пілсудського щодо польських східних кордонів Польщі. Присутність І. Падеревського, який був добре знайомий з В. Вільсоном і Д. Ллойд Джорджем, повинна була полегшити полякам умови проведення переговорів [18, с. 176].

Для великих держав на мирній конференції в Парижі українське питання, на відміну від польського, мало другорядне значення і розглядалося, насамперед, в контексті створення «санітарного кордону» з більшовицькою Росією. Головною метою західних держав була підтримка російського «білого» руху. З огляду на це, жодна з українських вимог так і не була виконана. Добре усвідомлюючи цей факт, польська дипломатія вміло використовувала суперечності у таборі країн-переможниць, домагаючись своєї головної мети: залякуючи Антанту більшовицькою загрозою зі сходу,

довести союзникам необхідність створення якомога потужної Польщі [9, с. 242].

Цей вдалий для поляків момент так охарактеризував голова Польської держави Юзеф Пілсудський у своєму листі до міністра закордонних справ Польщі у 1918-1919 роках Леона Василевського: *«Все те, що Польща в сенсі кордонів отримає на заході буде подарунком коаліції..., проте здобуттям на сході ми виключно будемо зобов'язанні самі собі, нашим власним силам»* [13, с. 70]. Крім того, Ю. Пілсудський, як відзначав у своїх спогадах Л. Василевський: *«в справі кордонів, яких належить домагатися в мирному договорі, в цілому погоджувався зі східною лінією, запропонованою Дмовським...»* [36, с. 172].

Варто також зазначити, що для польської дипломатичної делегації на конференції склалися в цілому більш сприятливі умови ніж для української. Політичне керівництво країн Заходу, загалом, погано уявляли собі, що собою представляє «українська справа». Так, наприклад, одна із ключових дійових осіб конференції, британський прем'єр-міністр Девід Ллойд Джордж плував Килікію з Галичиною оскільки англійська транскрипція написання цих слів була схожою [11, с. 127]. Іноді брак достовірної інформації навколо подій в Україні призводив до того, що рішення головних гравців часто приймалися на основі того, як їм тлумачили ці питання не тільки представники комісії Антанти, створених спеціально для цього, але також і польські політики, котрі були зацікавленими у вирішенні цих питань на свою користь. Завдяки такому ставленню до українського питання з боку керівництва держав Антанти, українська делегація з'єднаної УНР так ніколи і не була офіційно визнана повноправним суб'єктом конференції [9, с. 243].

На час проведення Паризької конференції Р. Дмовський був уже досвідченим політиком майже з тридцятирічним досвідом і лідером однієї із найвпливовіших польських політичних сил – Націонал-демократичної партії (ендеції). Під час Першої Світової війни 1914-1918 рр. ним

була зроблена величезна за обсягом робота на дипломатичному фронті серед провідних країн Антанти щодо пропаганди ідеї створення незалежної Польщі. За час своєї трирічної політичної еміграції до країн Західної Європи (1915-1918 рр.) він мав чудову нагоду особисто познайомитись з керівництвом багатьох європейських держав та США. Саме тому, ще задовго до початку конференції у 1919 році, Р. Дмовський став загальноновизнаним польським лідером на Заході.

Розгляд польських справ на конференції розпочався 29 січня 1919 року з промови Р. Дмовського перед представниками великих держав на Раді Десяти. Виступ голови польської делегації, що тривав майже п'ять годин, виклав захоплення і подив присутніх. Своє звернення Р. Дмовський (знавець дев'яти мов), як згадував британський прем'єр-міністра Д. Ллойд Джордж, промовляв з початку *«...чистою французькою мовою... і потім повторив її на бездоганній англійській мові»* [21, с. 631].

«Нота у справі західних кордонів Польської держави», яку репрезентував Р. Дмовський перед Найвищою Радою Антанти, передбачала «історичний принцип» визначення кордонів Польщі. У своєму зверненні голова польської делегації намагався довести, що Галичина – це старовина польська територія, яка завжди і повністю належала полякам. Окремий виняток складала Східна Галичина, що тимчасово з 1091 до 1340 року входила до складу Давньої Русі. Отже, запропонована Р. Дмовським територіальна програма передбачала трактувати Східну Галичину, як складову частину Польської держави. Перекручуючи статистичні дані про чисельність та етнічний склад населення регіону, лідер ендеції доводив неможливість визнання за українцями права на державний суверенітет у Східній Галичині. Обґрунтовуючи свої міркування, Р. Дмовський вказував на те, що хоча «руське» (тобто українське) населення і становить 58,6 % від загального у східній частині Галичини, але воно все рівно складає меншість в порівнянні з усім населенням Галичини [12, с. 113]. Маючи достовірну інформацію, що українці в Східній Галичині

чисельно переважають поляків, Р. Дмовський підтасовуючи факти, оперував цифрами чисельності представників інтелігенції обох народів. Чисельність української інтелігенції Р. Дмовський оцінював у 16 тисяч чол., польської – у 465 тисяч чол. [16, с. 40]. На основі цих даних, голова польської делегації намагався довести керівництву країн Антанти, що українці не здатні самостійно сформувати органи управління та самоврядування. Крім того, Р. Дмовський звинувачував українців у злочинах проти місцевого польського населення [31, с. 20].

Складність вирішення польського питання, призвела до створення між 12 та 16 лютим 1919 року країнами Антанти спеціальної Комісії у справах Польщі під головуванням колишнього французького амбасадора в Берліні Ю. Камбона та його заступника – генерала Ле Ронда. Однією із головних завдань створеної комісії стало розв'язання територіальної суперечки між поляками та українцями за вплив у Східній Галичині.

Польсько-українське дипломатичне протистояння навколо східногалицького регіону на конференції знову поновилося 28 лютого 1919 року після виступу польської делегації перед Комісією з нотою стосовно західних кордонів Польщі.

Вступна частина цієї ноти практично повторювала текст ноти Р. Дмовського від 29 січня 1919 року. Як і раніше, Східна Галичина трактувалася польською територією з переважаючим польським елементом від *«найдавніших часів»*. Підкреслюючи, що 91 % українців в цьому регіоні становлять селяни або сільськогосподарських робітників, Р. Дмовський знов звертав увагу представників Антанти на те, що в українцях не розвинуте почуття національної самосвідомості. Голова польської делегації вказував на те, що український національний рух має негативний характер і штучне походження, завдяки німецькому та австрійському впливу у цьому регіоні. Текст ноти доводив, що поляки краще ніж українці здатні управляти цим краєм і краще спроможні забезпечити експлуатацію основних природних багатств регіону – нафти і калієвої руди [31, с. 20-21].

2 березня 1919 року у Парижі пройшло засідання Польського Національного Комітету (далі ПНК) на якому розглядалися питання щодо консолідації провідними польськими політичними силами узгодженої позиції стосовно майбутніх східних кордонів Польщі. У справі Литви перемогу одержала федеративна концепція прибічників Ю. Пілсудського. Було прийнято рішення про включення етнічної Литви до складу відновленої Польської держави на федеративних умовах. Стосовно Білорусії та Східної Галичини 10 голосами проти 4 була схвалена інкорпораційна пропозиція Р. Дмовського щодо входження цих територій до складу Польщі [14, с. 117]. Під час засідання лідер ендеції ще раз підкреслив важливість геополітичного значення приєднання *«східних кресів»* для майбутнього Польщі: *«Якщо ми маємо, з одного боку Вільнюс, з іншого Східну Галичину, то ми не можемо дозволити собі щоб чужі території вклинювалися в нашу аж до Бугу»* [25, с. 33].

Маючи підтримку як з боку ендеків так і з боку пілсудчиків, 3 березня 1919 року польська делегація на чолі з Р. Дмовським подала чергову територіальну програму країнам Антанти з пропозицією щодо східних кордонів Польщі. Згідно з нею, східний кордон польської держави повинен був проходити від порту Лієпая до Полоцька і далі на південь по річці Березина до Прип'яті, й аж до річки Ужіци на південному заході, створюючи, таким чином, загальний польсько-румунський кордон по Дністру. Передбачалось, що білоруський Мінськ і український Кам'янець-Подільський повинні були перейти під контроль поляків. Ідея створення незалежної литовської держави відкидалася, мова йшла тільки про литовську автономію в межах Польщі. Лідер ендеції був переконаний, що поляки не спроможні задовольнити усі вимоги литовського та українського національних рухів і у разі встановлення федеративних стосунків з Литвою, змушені будуть *«логічно застосовувати це до Русі (України)»* [25, с. 33]. Що ж стосується територій, розташованих далі на схід від *«лінії Дмовського»* (яка майже випадково збігалася з лінією польсько-радянського кордону 1921 року в українській її частині), то їх, на думку

провідника націонал-демократичного табору, було б недоречно приєднувати до Польської держави, тому що *«реінкорпорація цих провінцій до Польщі зруйнує її щільність та міцність»* [12, с. 131].

Подальший перебіг подій початку двадцятих років ХХ ст. яскраво засвідчив логіку геополітичного мислення Р. Дмовського. На думку відомого сучасного американського історика Тімоті Девіда Снайдера: *«Націонал-демократи знали, що роблять. Якби польські кордони простяглись хоч трохи далі на схід, їхня партія ніколи не виграла б виборів. Як показали парламентські вибори 1922 р., Польща в її «ризьких» кордонах була рівно розділена між ендеками та правими, з одного боку, та соціалістами й національними меншинами – іншого»* [8, с. 95].

Втім, Комісія у справах Польщі 12 квітня 1919 року забракувала цю програму, відзначивши, що остаточне рішення може бути ухвалене тільки після встановлення в Росії законної влади.

В цей же час, лютий-березень 1919 року, ситуація для польської делегації ускладнювалася фактом переговорів представників російського «білого» руху із представниками української делегації з метою створення єдиної антипольської позиції, у рамках якої польський східний кордон повинен був проходити по лінії старого кордону Королівства Польського. Ця спільна російсько-українська позиція з невеликими змінами цілком відповідала лінії кордону (т.зв. «лінія Керзона»), яку підтримувала англійська дипломатія.

Враховуючи проросійську налаштованість представників держав-переможців і вагомість самого російського фактору на конференції, Р. Дмовський прийшов до висновку, що треба налагодити діалог з представниками «білого» руху. У своїх спогадах Р. Дмовський неодноразово підкреслював, що *«під час конференції наша політика жодної хвилини не була скерована проти Росії., вона служила тільки Польщі»* [18, с. 7-8]. В той же час, лідера ендеції особливо турбували питання навколо пропагандистських планів прихильників Ю. Пілсудського щодо федеративних планів устрою польської держави та планів

створення «санітарного кордону» з країн, які б відділяли Польщу від Росії (головним чином мова йшла про Україну). У листі до голови комісії з питань зовнішньої політики сейму Станіслава Грабського він писав: *«Пам'ятаєте, як раніше за всіх я почав зневажати Росію під час війни. Сьогодні звертаю Вашу увагу, що треба наново почати з нею більш-менш рахуватися. Мусимо мати таку програму політики на сході і таку програму нашого кордону, яка б не перешкоджала би домовлятися з росіянами»*.

Для цього моїм завданням є:

1. Не можна розмовляти про Велике Князівство Литовське в кордонах 1772 р.
2. Не можна заходити далеко у політиці підтримки України.
3. Не можна поширювати наших намірів на Латвію і в цілому на прибалтійські провінції.

Невдовзі російська делегація, що репрезентує уряд Колчака, офіційно з'явиться на Конференції. Найближчі наші приятелі радять нам шукати з ними порозуміння. З іншого боку, не є в нашому інтересі підитовхувати небільшовицьку Росію в німецькі обійми. І без того вона має велику схильність в цьому напрямку.

Заклинаю Вас заради Бога, не забувайте, що Росія існує, що ігнорувати її не можна, що якщо ми підемо на безогляду боротьбу з нею – забагато втратимо.

Єдиним засобом не втратити можливість домовитися з росіянами є міцно триматися програми Комітету, який відомий росіянам і який їм не перешкоджає з нами домовлятися. Це означає: стати на кордоні історичного розділу Литви і Росії, і бути супротивниками українізму» [18, с. 86].

Під програмою Комітету Р. Дмовський мав на увазі прийняту 28 лютого 1918 року ухвалу ПНК про знищення будь-якою ціною спроб появи на мапі Європи самостійних української та литовської держав. Метою ПНК проголошувалося: *«Забезпечення на сході Польщі литовських і українських земель від прямих і опосередкованих німецьких впливів. Це може бути досягнуто лише тоді, коли Польща буде безпосередньо межувати на сході з Росією і через неможливість створення української і*

литовської незалежних держав ці народи потраплять під польський і російський впливи, щоб не потрапити під німецький вплив...» [12, с. 75].

Переломним моментом у вирішенні східногалицького питання став березень 1919 року, коли різко змінилася військова ситуація на польсько-українському фронті. Після підписання у лютому перемир'я між німцями та поляками, польська сторона почала перекидання своїх військ із Західної Польщі у Східну Галичину. Крім того, в кінці березня – на початку квітня 1919 року на конференції вирішилось питання щодо перекидання з Франції до Польщі вояків армії ген. Ю. Галлера [2, с. 8]. 17 березня 1919 року Найвища Рада Антанти дозволила полякам перевезення зброї до Східної Галичини [15, с. 88]. Разом з тим, 24 березня 1919 року польська сторона отримала чергову відкриту підтримку з боку міністра закордонних справ Франції Пісона, який своєю заявою щодо українського питання змусив керівників конференції віддати свої голоси полякам [9, с. 241-242]. На додаток до цього, кількома днями раніше, 21 березня 1919 року в Угорщині було проголошено радянську владу на чолі з Белом Куном. Планувалося об'єднання її з комуністичними режимами України та Росії. Навесні 1919 року Червона Армія успішно відтіснила війська УНР до р. Збруч. Існувала реальна загроза прориву більшовиків у Центральну Європу. Всі ці події давали додатковий козир польській делегації у вирішенні територіальних питань навколо східних кордонів Польщі.

Черговий етап польсько-українського протистояння розпочався на початку квітня 1919 року, коли за ініціативою президента США В. Вільсона Рада Чотирьох ухвалила створення 2 квітня спеціальну комісію у справі польсько-українського конфлікту під головуванням члена англійської делегації прем'єр-міністра Південно-Африканського Союзу генерала Луїса Боти і розіслало дипломатичні пропозиції ворогуючим сторонам щодо поновлення мирного діалогу.

На першому засіданні миротворчої комісії на чолі з Л. Боти, що відбувалась 29 квітня 1919 року польську делегацію спільно представляли І. Падеревський і

Р. Дмовський. Вони обґрунтовували офіційне ставлення польського уряду до питання навколо Східної Галичини. Під час засідання, лідер ендеції, надаючи неправдиві факти, інформував присутніх, що військові сили більшовиків вже перетнули галицький кордон, а жителі Станіслава евакуйовані. Він заявив, що тільки Польща, перебуваючи на теренах Східної Галичини, перешкодить об'єднанню «більшовиків Росії, Угорщини, України та Берліну» [3, с. 116]. Загалом Р. Дмовський припускав можливість деяких поступок від польської сторони стосовно укладання перемир'я, але на наступних умовах: 1) згода Антанти на повну окупацію Східної Галичини польськими військами; 2) реформування української армії з метою виключення з її лав австро-німецьких та більшовицьких елементів; 3) перехід під контроль польського уряду родовищ нафти. Але своїми умовами голова польської делегації фактично відкидав проект перемир'я і лінію розмежування комісії Л. Боти, яка була в цілому вигідніша для українців, оскільки залишала в їх руках Бориспільський басейн [31, с. 30].

Незважаючи на те, що подальші засідання спеціальної комісії Л. Боти 6 і 12 травня 1919 року в основному проходили під диктовку польської сторони, 11 травня Р. Дмовський надіслав з Парижа І. Падеревському та С. Грабському телеграму, в якій попереджував про небезпеку, яка очікує Польщу в східногалицькому питанні. Зустрівши серйозну протидію з боку англійської делегації, яка почала готувати передачу Східної Галичини під юрисдикцію новоствореної Ліги Націй, Р. Дмовський запропонував сейму терміново прийняти ухвалу такого змісту: «Внаслідок оволодіння нашими військами охопленої анархією території Східної Галичини, населення якої незалежно від віросповідання має користуватися усіма громадянськими правами Польської держави, сейм закликає уряд до негайного опрацювання проекту про автономію території, яка не повинна бути меншою від тієї, що належала Галичині в Австрійській державі» [3, с. 116-117]. Втім, всі польські офіційні акції носили винятково пропагандистський характер і були лише тактичним кроком у затягуванні часу, тому

що в листі до С. Грабського від 5 травня 1919 року Р. Дмовський виклав свою власну позицію з цієї проблеми: *«розраховуємо на Вас, що Ви раз і назавжди покладете кінець комедії з федерацією. Проте для всіх, будь ласка, не ухвалюйте Статут про інкорпорацію, тому що це призвело б нас до конфлікту з усією мирної конференцією. Сейм до часу (ухвали) договору, який нагородить нас цими землями, повинен зконцентруватися на виборі своєї позиції зі своїми інкорпораційними побажаннями»* [15, с. 94].

На третьому засіданні комісії 12 травня 1919 року, після доповіді Р. Дмовського і генерала Т. Розвадовського, Л. Бота вручив польській делегації проект мирного розв'язання конфлікту в Східній Галичині, згідно з яким Львів відходив до Польщі, а дві третини території разом з Дрогобицьким повітом з родовищами нафти передавались українській стороні. Але, незважаючи на тиск Великобританії і її попередження про труднощі, які чекатимуть Польщу на її західних кордонах у разі не підписання перемир'я з українцями, Р. Дмовський відхилив проект комісії. Намагаючись виграти час, голова польської делегації керувався тим, що *«фактичне оволодіння територією за відсутності претендента виключає небезпеку серйозних дипломатичних претензій до Польщі...»* [3, с. 117].

Затягуючи час для того, щоб польська армія встигла перегрупуватися для наступу у Східній Галичині, на останньому четвертому засіданні комісії 13 травня 1919 року Р. Дмовський надав Л. Боту ноту, в якій інформував голову комісії про загрозу Польщі з боку Німеччини та більшовиків. Крім того, він висловлював свою стурбованість ситуацією щодо перевезення поляками зброї до Східної Галичини і вніс деякі зміни до лінії польсько-українського розмежування [15, с. 96]. Після цього польська делегація, висловила незгоду умовам перемир'я і демонстративно залишила засідання комісії. Наступного дня Р. Дмовський інформував польського прем'єра, що *«увесь тиск на нас у справі перемир'я йде із Англії і пов'язано це з політикою особливих англійських перспектив. Не має ніяких даних, щоб і інші держави у*

цьому питанні повністю пішли за Англією. Ми вважаємо, що немає ніяких причин змінювати зайняту позицію» [15, с. 97]. Отже, підписання польсько-українського угоди, на яке вже погодилась українська сторона, так і не відбулося.

Вже 14 травня польські війська перейшли у генеральний наступ у Східній Галичині, який незабаром закінчився поразкою військ ЗУНР і втратою українцями цього регіону у липні того ж року. Ключовим моментом у долі Східної Галичини стало рішення країн Антанти від 25 червня 1919 р. про передачу краю під тимчасове управління Польщі за умови надання їй автономії й проведення плебісциту.

29 червня 1919 р. Р. Дмовський як один з двох польських представників, разом з прем'єр-міністром І. Падеревським, підписав від імені Польщі Версальський мирний договір. Цей день став зірковим часом у політичній діяльності лідера польської правиці. Водночас закінчився найважливіший етап боротьби за Східну Галичину, в якій Польща здобула перемогу. Натомість у самій Польщі рішення Паризької мирної конференції стосовно надання автономного статусу Східної Галичини оцінили як поразку польської дипломатії [20, с. 23].

Треба відзначити, що в першій половині 1919 р. і сам Р. Дмовський і інші польські політики різних таборів не були остаточно впевнені у позитивному вирішенні питання східних кордонів Польщі на свою користь. Усі спроби лідера ендеції добитися від Заходу згоди на безумовне входження до складу Польщі крім етнічно польських земель також значних територій з далеко не завжди переважаючим польським населенням на сході не дістали схвалення США і держав Антанти, особливо Великобританії. Позицію останньої щодо цієї проблеми яскраво характеризують слова прем'єр міністра Ллойд-Джорджа, який засвідчив: *«Ніхто не спричинив нам стільки неприємностей, як поляки. Сп'яніла молодим вином свободи, яким її забезпечили союзники, Польща знову уявила себе безроздільною господинею Центральної Європи»* [6, с. 267-268].

Слід зазначити, що Р.Дмовський відіграв помітну роль і на заключному етапі розгляду українського питання на Паризькій мирній конференції, що проходив з серпня по листопад 1919 року. Як представник польської делегації, він брав участь у розробці проектів щодо надання територіальної автономії Східній Галичині, ухвалу на яку надав Сейм ще 21 травня 1919 року [20, с.19]. На цей раз головною метою польських дипломатів стало розв'язання питання, щодо лінії можливого кордону східногалицької автономії. Поляки намагалися цю лінію винести якомога далі на захід з метою включити в майбутню автономну одиницю якомога більший відсоток польського населення. Після цього планувалося зосередити зусилля на включенні Східної Галичини до складу Польщі.

Яскравим прикладом таких напрацювань можна вважати проект, який виклав Р.Дмовський у своїй депеші від 1 серпня 1919 р. до віце-міністра закордонних справ Польщі О.Скжинського. Лідером ендеції були висунуті наступні головні положення польських умов: 1) Східна Галичина отримає автономію, її кордон пройде на південь і схід від Перемишля; 2) у Варшавському сеймі вона матиме рівноправне представництво з іншими землями; 3) буде створений автономний галицький сейм; 4) губернатор Східної Галичини буде мати право вето на ухвали сейму [23, с.229-231]. Крім того, пізніше планувалося впровадження двох урядових мов у краю – польської і української.

25 вересня 1919 р. Р.Дмовський подав чергову ноту країнам Антанти щодо визнання прав Польщі на Східну Галичину. В цій ноті мова йшла про причини польсько-українського протистояння в Східній Галичині. На думку Р.Дмовського, головна проблема польсько-української ворожнечі у цьому регіоні, насамперед, полягала у ненормальному і непропорціональному розкладі земельної власності. Зокрема, з одного боку велика земельна власність знаходилась в руках польських землевласників, а з іншого боку українське селянство було безземельним і малоземельним. Втім, керманіч польської делегації заспокоїв представників західних держав,

відзначивши, що польський сейм ухвалив вже земельну реформу, яка усуне непропорціональний розклад земельної власності в Східній Галичині і, таким чином, посприяє зникненню основної причини польсько-українського конфлікту. Р.Дмовський відзначив, що поляки спромоглися заспокоїти усі потреби українського селянина і Антанта може бути спокійна за долю українського населення Східної Галичини, і отже визнати цей край польським.

Наприкінці 1919 р., у зв'язку з поразкою антибільшовицьких сил у Росії геополітичне та стратегічне становища Польщі зміцнилось. Вже 22 грудня 1919 р. великі держави тимчасово скасували дію статуту Східної Галичини, ухваленого 21 листопада 1919р., який проголошував край підмандатною територією Ліги Націй. Такі рішення свідчили про перемогу польської дипломатії на Паризькій мирній конференції напередодні закінчення її роботи 21 січня 1920 р.

Таким чином, хоча конференція в Парижі і висловила за те, щоб обмежити польські східні кордони тільки етнічними польськими землями до р. Буг, вона залишила це питання відкритим, сподіваючись на її остаточне вирішення після падіння радянської влади в Росії.

Підсумовуючи результати дипломатичної діяльності Р.Дмовського на Паризькій мирній конференції, варто зазначити, що він проявив себе як енергійний, наполегливий та професійний дипломат, що захищав польські національні інтереси. Втім, його шовіністичні погляди і антисемітичні висловлювання часто діяли проти Польщі, територіальні претензії якої багатьом учасникам конференції здавалися чи не імперіалістичними. Очевидно, важливу роль у цьому відігравали не тільки особисті якості Р.Дмовського, а й об'єктивна розстановка сил. Незважаючи на те, що головна «скрипка» на Паризькій мирній конференції належала Великій Британії, Франції та США, очолювана Р.Дмовським польська делегація спромоглася добитися на користь поляків урегулювання деяких спірних територіальних питань стосовне кордонів відновленої Другої Речі Посполитої. У своїх спогадах лідер ендеції

стверджував, що йому вдалося досягти у Парижі 90 відсотків реалізації своєї власної територіальної програми щодо встановлення кордонів Польщі [32, с.29].

Особисто для Р.Дмовського конференція у Парижі стала зірковим часом у його політичній кар'єрі. Хоча лідер польської правиці і був максималістом, і часто

отримував поразки на переговорах, йому вдалося, використовуючи свої міжнародні зв'язки, насамперед, підтримку з боку Франції, відстояти на Паризькій мирній конференції тимчасовий польський східний кордон, який остаточно був визнаний Радою Послів 15 березня 1923 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дацків І. Б. Дипломатія ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. / Ігор Дацків // Український історичний журнал. – 2008. – № 5. – С. 121-137.
2. Зубачевский В. А. Из истории становления Версальской системы: дипломатическая борьба вокруг проблемы выхода Польши к морю накануне и в период Парижской мирной конференции / Виктор Зубачевский // Советское славяноведение. – 1989. – № 6. – С. 3-13.
3. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр. Проблеми взаємовідносин / Орест Красівський. – К., 1998. – 299 с.
4. Кучабський В. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції в 1919 р. // Василь Кучабський. Дзвони. Ч. 1. – Л., 1931. – С. 35-45.
5. Кучабський В. Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мирній конференції в 1919 р. // Василь Кучабський. Дзвони. Ч. 2. – Л., 1931. – С. 109-122.
6. Ллойд Джордж Д. Правда о мирных переговорах / Под ред. Ф. Д. Волкова. Т. 2. – Москва : Изд-во иностр. лит. – 1957. – 556 с.
7. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів / Микола Сивіцький ; Пер. з пол. Є. Петренка. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – Том I. – 344 с.
8. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569-1999 / Тімоті Девід Снайдер ; пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2012. – 464 с.
9. Соловійова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921 рр. / Вікторія Соловійова. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. – 394 с.
10. Стахів М. Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918-1923 / Матвій Стахів. – Скрантон. – 1960. – Т. 5. – 192 с.
11. Сыч А. И. Национальный аспект Версальской системы / Александр Сыч // Вопросы истории. – 2004. – № 1. – С. 126-133.
12. Akty i dokumenty dotyczące sprawy granic Polski na Konferencji Pokojowej w Paryżu 1918-1919, zebrane i wydane przez Sekretariat Jeneralny Delegacji Polskiej. – Część I. Program terytorialny Delegacji. – Paryż, 1920. – 134 s.
13. Czubiński A. Najnowsze dzieje Polski (1914-1983) / Antoni Czubiński. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987. – 462 s.
14. Czubiński A. Między Niemcami a Rosją / Antoni Czubiński. – Poznań : Instytut Wschodni UAM, 2002. – 530 s.
15. Czubiński A. Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918-1921 / Antoni Czubiński. – Opole: Instytut Śląski, 1993. – 314 s.
16. Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy, 1918-1919 / Aleksy Deruga. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1969. – 330 s.
17. Dmowski R. Pisma. t. V. Polityka polska i odbudowanie państwa. Cz. I Przed wojna. Wojna do r. 1917. / Roman Dmowski. – Czestochowa, 1937. – 386 s.
18. Dmowski R. Pisma. t. VI. Polityka polska i odbudowanie państwa. Cz. II Wojna od r. 1917. Pokój / Roman Dmowski. – Czestochowa, 1937. – 400 s.
19. Engelgard J. Myśl polityczna Romana Dmowskiego / Jan Engelgard. – Muzeum Niepodległości w Warszawie: Polska – Dziedzictwo i Przyszłość, 2009. – 180 s.
20. Galuba R. Dyskusje nad statutem autonomicznym Galicji Wschodniej na konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku / R. Galuba // Sprawy Wschodnie. – 2004. – № 2-3. (6-7) – S. 17-39.
21. Lloyd George D. Memoirs of the Peace Conference / David Lloyd George. – New Haven, 1939. – Т. 2. – 917 p.
22. Micewski A. Roman Dmowski / Andrzej Micewski. – Warszawa : Verbum, 1971. – 423 s.
23. Hunczak T. Ukraine and Poland in documents 1918-1922 / Taras Hunczak. – New-York-Paris-Sydney-Toronto, 1983. – Т. 1. – 456 s.
24. Kawalec K. Roman Dmowski / Krzysztof Kawalec. – Warszawa : DIG, 1999. – 332 s.
25. Kawalec K. Spadkobiercy niepokornych. Dzieje polskiej myśli politycznej 1918-1939 / Krzysztof Kawalec. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich-Wydawn, 2000. – 292 s.

26. Kozicki S. Roman Dmowski 1864-1939 / Stanisław Kozicki // The Slavonic and East European Review. – T. 18. № 52. – S. 118-128.
27. Kozicki S. Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku / Stanisław Kozicki. – Warszawa : Księgarni i Składu Nut Perzyński, Niklewicz i S-ka, 1921. – 176 s.
28. Kutrzeba S. Kongres, traktat i Polska / Stanisław Kutrzeba. – Warszawa-Lublin-Łódź-Paryż-Poznań-Kraków : Gebethner, 1919. – 198 s.
29. Kutschabsky W. Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918-1923 // Wassylj Kutschabsky. – Berlin : Junker u.Dunnhaupt, 1934. – 439 s.
30. Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały. T. 1. – Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Państw. Wydaw. Naukowe, 1965. – 452 s.
31. Żurawski vel Grajewski P. Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919 / Przemysław Piotr Żurawski vel Grajewski. – Warszawa : Wyd. Naukowe Semper, 1995. – 126 s.
32. Walicki A. The Troubling Legacy of Roman Dmowski / Andrzej Walicki // East European Politics and Societies. – 1999. – T. 14. № 1. – S. 12-46.
33. Wandycz P. S. Poland's place in Europe in the concepts of Pilsudski and Dmowski / Piotr Wandycz // East European Politics and Societies. – 1990. – T. 4. № 3. – S. 451-468.
34. Wapiński R. Kresy w polskiej myśli politycznej w XIX I XX wieku (po roku 1945) / Roman Wapiński // Kresy – pojęcie i rzeczywistość. Zbior studiów. (pod redakcją Kwiryny Handke) – Warszawa : Instytut sławistyki PAN, Towarzystwo naukowe Warszawskie, 1997. – S. 85-108.
35. Wapiński R. Roman Dmowski / Roman Wapiński. – Lublin :Wyd. Lubelskie, 1989. – 392 s.
36. Wasilewski L. Józef Piłsudski. Jakim go znałem / Leon Wasilewski. – Warszawa : Wyd. «Rój», 1935. – 235 s.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Drozd Roman*, dr hab., prof.; *Котляр Ю. В.*, д.і.н., проф.

© Зелінський М. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 09.11.2013

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЇ ЗЕЛЕНИХ УКРАЇНИ

Розглянуто напрями діяльності Партії Зелених України в різних сферах суспільного життя та їх вплив на розв'язання цих проблем. Головними принципами Партії Зелених України є організаційно-правове забезпечення охорони довкілля.

Ключові слова: *зелений рух, принцип, партія, національна ідея, природні ресурси, демократія.*

Коваленко-Чукина І. Г.,
*Уманський національний університет садівництва,
г. Умань, Черкасская обл., Украина*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И МЕТОДЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПАРТИИ ЗЕЛЕННЫХ УКРАИНЫ

Рассмотрены направления деятельности Партии Зеленых Украины в различных сферах общественной жизни и их влияние на решение этих проблем. Главными принципами Партии Зеленых Украины является организационно-правовое обеспечение охраны окружающей среды.

Ключевые слова: *зеленое движение, принцип, партия, национальная идея, природные ресурсы, демократия.*

Iryna Kovalenko-Chukina
*Uman National University of Horticulture,
Uman, Cherkasy oblast, Ukraine*

BASIC AND METHODS OF UKRAINE GREEN PARTY

The main trends and methods of the Green Party of Ukraine Considered activities of the Green Party of Ukraine in various areas of social life and their impact on solving these problems. The main principles of the Green Party of Ukraine is an organizational and legal framework for environmental protection. The task Zelenyh in international policy is the promotion of a multipolar world order and the development of regional cooperation. Green Party pays special attention is Environmental Protection: Analysis of the current situation and defining benchmarks for the future. The Green Party believes that Ukraine's national interests lie primarily in the formation of proper living conditions of its citizens and the effective functioning of state institutions.

Key words: *green movement, the principle of the party, the national idea, natural resources, democracy.*

Історія політичного зеленого руху на Україні бере свій початок з неформальної громадської ініціативи Асоціація «Зелений світ», та згодом трансформація в Партію зелених України. Розвиток та особливості функціонування в незалежній державі. Партію зелених Україна «по-зеленому» – це країна, де кожна людина захищена від екологічних загроз, де ризики зведені до мінімуму й діє принцип запобігання. Країна з розвиненою інфраструктурою, і немає різниці в міському чи сільському регіоні проживає людина. Сприяння сучасним

технологіям дає можливість для динамічного розвитку нових економічних сфер на основі екологічності й раціональності. Прийняття державних рішень на основі експертних оцінок, використання нових видів комунікації, реформа податкової системи й паливно-енергетичного комплексу в контексті моделі сталого розвитку створять передумови для справжнього прориву України [3].

Головна функція держави – захист прав і убезпечення інтересів її громадян. Держава для людини, а не людина для держави. Природне право громадянина на гідне життя

в екологічно сприятливому середовищі не може ані оскаржуватись, ані нехтуватись. Основа суспільної гармонії – неухильне забезпечення прав людини, прозорість владних механізмів, підзвітність влади суспільству, постійне і всебічне узгодження екологічних та економічних чинників розвитку, глобальних та національних інтересів. За принципом «Мислити глобально – діяти локально» Партія Зелених впроваджуватиме стратегію стійкого розвитку на засадах єдності прав самоуправління і відповідальності за екологічний та соціально-економічний стан міст і селищ. Партія Зелених виступає за децентралізацію влади і розширення прав регіонів зі збереженням унітарного устрою країни [5].

Політичні партії активно впливають на діяльність органів державної влади, економіку, соціальні процеси, відносини між країнами. Вони є одним із базових інститутів сучасного суспільства, без якого не можливе функціонування представницької демократії, яка потребує розвинутих і добре організованих партій. За їх відсутності посилюється загроза виникнення авторитарного режиму. Демократія забезпечується участю партій у виборах, як на багатопартійних виборах зіштовхуються не амбіції особистостей, а інтереси суспільних груп [1]. Партії нині є невід'ємною частиною всієї демократичної системи, особливо парламентської демократії, оскільки парламентська робота здійснюється переважно через партії. Зелені вважають, що національні інтереси України полягають, насамперед, у формуванні належних умов існування її громадян і ефективному функціонуванні державних інститутів. Найзагальнішою умовою, яка забезпечує реалізацію інтересів громадян, гармонійний розвиток усіх сфер суспільного життя є військово-політична, екологічна та економічна безпека України. Партії Зелених окрему увагу приділяє саме природоохоронній діяльності: аналізу сучасної ситуації та визначенню орієнтирів на майбутнє [10].

Створення Партії Зелених в Україні лежить у руслі світової тенденції підвищення уваги до стану навколишнього середовища, що є відповіддю на усвідомлення реальності глобальної екологічної кризи. Концепція

сталого розвитку, яка покладена в основу програми Партії, є однією з передових думок сучасності. Партія Зелених вважає, що глобально визнана ідея сталого розвитку має стати основою об'єднуючої національної ідеї.

Зелені виступають за нову якість життя і нове розуміння прогресу, критерій якого – збереження гармонії між штучним та природним довкіллям. Екологічно збалансоване забезпечення життєвих потреб на основі невиснажливого використання природних ресурсів вважається єдиною можливим засобом гармонізації природного і штучного середовищ. Зелені за ефективний захист довкілля, беззастережне забезпечення конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, можливість відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Зелені стоять на позиції необоротності демократичних перетворень в Україні та пропонують їх вдосконалювати та поглиблювати. Так, пропонується перерозподіл повноважень між Президентом, парламентом та Кабінетом Міністрів з метою побудови гармонізованої системи противаг, прозорості влади, громадського контролю над владою. Реалізація цих цілей підвищить якість державного управління економікою, але Програма не надає механізмів реалізації [2].

Пріоритетним завданням партії Зелених України є організаційно-правове забезпечення охорони довкілля. Для досягнення оптимального рівня ефективності цієї діяльності мають бути перш за все визначені особливості реалізації природоохоронної політики в Україні.

Економічна політика ПЗУ базується на соціально-екологічних принципах. Це означає, що ПЗУ виступає за розвиток регульованих державою ринкових відносин, орієнтуючись на постійне підтримання балансу між техногенним навантаженням на довкілля і здатністю середовища до самовідновлення, за захист дрібних і середніх власників, за узгодження інтересів різних суспільних верств, за подолання соціальних диспропорцій без руйнування демократичних інститутів, за впровадження керівного принципу господарювання «Лише екологічно безпечно є економічно вигідним» [6].

Це означає, що Партія Зелених України має виконувати у вітчизняних урядових і парламентських структурах відповідальну функцію екологічної корекції перш за все економічного законодавства.

Екологічність будь-якого виробництва має стати нормою – так само, як нормою має стати обов'язок підприємства відновити нормальні параметри екосистеми, порушеної втручанням людини. Позитивом програми Партії Зелених України є адекватність більшості позицій принципам ринкової ефективності, планування напрямків розвитку з поглядом у майбутнє, гармонійне поєднання економічного, соціального та екологічного розвитку. Водночас, запропоновані глибокі структурні зміни у господарському комплексі потребують значно більш детальних розрахунків та механізмів реалізації та способів вирішення супутніх проблем [4].

Зелені виступають за ефективну природоохоронну політику, що має здійснюватись, передусім, в контексті соціально-економічних перетворень. Прямі природоохоронні заходи не замінюють, а органічно доповнюють екологічно сприятливий режим господарювання. Рекультивация земель, очищення водойм, відновлення лісів тощо, не тільки сприяють реставрації довкілля, але й створюють базу для подальшої екологічно збалансованої економічної діяльності. Кошти, спрямовані на попередження деградації природного середовища, Зелені розглядають не як видатки, а як опосередковані інвестиції. Зелені за ефективний захист довкілля, що здійснюється в контексті інтегрованої екологічної політики, котра органічно співвідноситься зі всіма сферами життя суспільства, визначально впливає на всі види діяльності [8].

Стратегічно важливим завданням Зелених у сфері міжнародної політики є сприяння формуванню багатополюсного світового устрою і розвиток регіонального співробітництва. Україна існує на перетині європейської та азійської культур, християнського та мусульманського світу. Зелені вбачають свою роль у запровадженні та підтримці постійного діалогу між країнами Сходу і Заходу з метою запобігання можливим глобальним конфліктам.

Обов'язковою умовою миру в XXI ст. є забезпечення мультикультурного співжиття, тобто співіснування народів, що належать до різних культурно-історичних традицій, за отримання Україною статусу нейтральної, позаблокової держави, за неухильну відмову від ядерної зброї й інших видів зброї масового знищення. Вони закликають за зменшення чисельності Збройних сил України до рівня оборонної необхідності. ПЗУ категорично проти перебування на території України збройних сил інших держав, попри умови їх знаходження [7].

Партія Зелених вважає, що національні інтереси України полягають, насамперед, у формуванні належних умов існування її громадян і ефективному функціонуванні державних інститутів. Зелені виступають за беззастережне дотримання положень Конституції про неможливість постійного розміщення іноземних військ на території України.

Важливим чинником, котрий стимулює спільну діяльність Зелених, є усвідомлення того, що саме засади Зеленої ідеології стануть чи не найважливішим елементом світосприйняття людей XXI століття. Міжнародна діяльність має вагоме значення для розвитку Партії зелених України. Зелені України приймають активну участь в співробітництві з Європейськими зеленими партіями та організаціями. Партія Зелених України є повноправний член Європейської Партії Зелених. Партія зелених України приймають участь в різноманітних конференціях, міжнародних акціях протесту, діалогах, які мають вагоме значення для покращення становища Української держави [9].

Партія зелених України всі зусилля спрямовує на подолання Чорнобильської катастрофи та будівництва нових електростанцій. На 2007 рік Україна має чотири атомні електростанції, близько двох тисяч хімічно небезпечних об'єктів, на яких зберігається або використовується близько 300 тисяч тонн сильнодіючих отруйних речовин, понад 1 200 об'єктів, де зосереджено більш як 10 млн. тонн пожежонебезпечних речовин. Зелені України закликають владу до закриття небезпечних для навколишнього середовища та людини

промислових підприємств та заводів. З огляду на глобальні ризики й виклики ХХІ ст., Європейські Зелені світових лідерів розвивати відповідні національні стратегії, спрямовані на вирішення проблем, від яких залежить життя нинішніх і майбутніх поколінь.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брегада А. Ю. Основи політології. – К. : КНЕУ, 2000.
2. Гардашук Т. Екологічна політика та екологічний рух: сучасний контекст. – К., 2000.
3. Громадська оцінка екологічної політики в Україні. Доповідь українських екологічних організацій. – К. : ГРВОПС, 2003.
4. Гартон П. Двадцять років Зеленим Європи 1984-2004 рр. / Гартон П., Кассоли А. ; Східно-Європейський Інститут Розвитку, український переклад. – К. : Вид. «Сфера», 2004. – 147 с.
5. Дунаєва Л. М. Роль українських партій у процесі від експансії до консолідації демократії / Одес. наук. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О. : Астропринт, 2000. – 40 с.
6. Фомичев С. Р. Зеленые: Взгляд изнутри // Полис. Полит-ислед. – 1992. – № 1. – С. 2.
7. Вільцанюк І. Про зелену ідею зеленої партії на ще брудних технологіях // Веч. Київ. – 2000. – 3 жовтня.
8. Москві С. Як Партія зелених України виконує свою виборчу програму // Віче. – 1999. – № 10. – С. 49-63.
9. Статут партії «Зелених України»: Проект // Літ. Україна. – 1990. – 19 липня, № 29.
10. Цимбалюк А. Зелений рух в Україні: Партія зелених України // Укр. слово. – 2001. – 9-15 серпня. – С. 4-5.
11. 34 пункти від Партії зелених України, що забезпечать процвітання країни: Вибори – 2006: (Маніфест Партії зелених України) // Київ. правда. – 2006. – 23 лютого.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Drozd Roman*, dr hab., prof.; *Котляр Ю. В.*, д.і.н., проф.

© Коваленко-Чукіна І. Г., 2013

Дата надходження статті до редколегії 03.11.2013

КРАХ ПОЛІТИКИ «НОВОЇ ЕРИ» ТА ЗАГОСТРЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ НА ПЕРЕЛОМІ ХІХ-ХХ СТОЛІТТЯ

Друга половина ХІХ століття характеризується швидким розвитком капіталістичних відносин, що обумовлювало пожвавлення національно-визвольного руху. На теренах Галичини українці та поляки стали конкурентами у боротьбі за утвердження власних інтересів. Віденські політики активно використовували суперечності між двома народами, послуговуючись принципом «розділяй і володарюй». Тому, намагання частини польського і українського політичного сегменту знайти порозуміння наштовхувалося на безліч перепон. Однак, на початку 1890-х років таке, хоч і не тривале, порозуміння було знайдене. Нажаль, природна конкуренція у боротьбі за власну державність, взаємна недовіра, що накопичилася впродовж десятиліть, прояви екстремізму з двох боків, не дозволили закріпити успіх політики «нової ери».

Ключові слова: політика нової ери, українці, поляки.

Кучеренко А. А.,
Херсонський державний університет,
г. Херсон, Україна

КРАХ ПОЛІТИКИ «НОВОЙ ЭРЫ» И ОБОСТРЕНИЕ УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОГО ПРОТИВОСТОЯНИЯ НА ПЕРЕЛОМЕ ХІХ-ХХ ВЕКА

Вторая половина ХІХ века характеризуется быстрым развитием капиталистических отношений, что обусловило активизацию национально-освободительного движения. На территории Галиции украинцы и поляки были конкурентами в борьбе за утверждение собственных интересов. Центральная власть активно использовала противоречия между двумя народами, используя политику «разделяй и властвуй». Поэтому, попытки части польских и украинских политических деятелей достичь примирения наталкивались на множество препятствий. Однако, в начале 1890-х годов такое, хоть и не долговременное, примирение было достигнуто. К сожалению, естественная конкуренция в борьбе за собственную государственность, взаимное недоверие, которые накапливались десятилетиями проявления экстремизма с двух сторон, не позволили закрепить успех политики «новой эры».

Ключевые слова: политика новой эры, украинцы, поляки.

Alla Kucherenko,
Kherson state university,
Kherson, Ukraine

THE CRASH OF «NEW ERA» POLICY AND EXACERBATION OF UKRAINIAN-POLISH CONFLICT AT THE TURN OF THE 19th AND 20th CENTURIES

The second half of the 19th century is characterized by rapid development of capitalist relations that conditioned the recovery of the national liberation movement. In Galicia the Ukrainians and the Poles were competitors in the struggle to uphold their interests. This confrontation especially intensified after Galicia had been given the autonomous rights and after the start of the elections to the Galician regional Diet. Viennese politics actively used the conflict between two nations, employing the principle of "divide and rule". Therefore, the attempt of the Polish and Ukrainian political segment to achieve understanding met many obstacles. However, in the early 1890s, the agreement was found, though not for a long period. The Ukrainians have received concessions from the Polish ruling class. These concessions were in the gradual opening of the Ukrainian high schools, declaring the right of the Ukrainians to use their native language in public institutions, promises to revise the electoral law, the permission to work at Lviv University for Michael Hrushevsky. Unfortunately, the natural competition in the struggle for their own statehood, the mutual distrust that has accumulated over the decades, the manifestations of extremism on both sides did not allow to consolidate the achievements of the policy of "new era". We have to state that

the policy of "new era" has not been investigated enough in the Ukrainian and Polish historiography. This article aims to examine the existing literature on the issue and focuses on the most important problems of the Polish-Ukrainian relations in the late 19th century.

Key words: *politics of «new era», the Ukrainians, the Poles.*

Українсько-польські стосунки – ключова проблема історії Галичини. Вони були визначальними в політичній, економічній, соціальній та культурній сферах життя галичан. Саме українсько-польські стосунки, їх генеза, особливості протікання і наслідки покладені в основу даної статті.

Необхідною умовою для будь-якого історичного дослідження є наявність максимального охоплення доступного кола наукової літератури. Хотіли би звернути увагу на деякі проблеми з приводу даного питання. Перш за все в радянській історичній літературі узагальнюючих праць по даному питанню не достатньо. Увага приділялася окремим питанням та «визвольній боротьбі трудящих мас». Це, зокрема, стаття В. Бориса, присвячена українсько-польським відносинам під час революції 1848 р. в Галичині [1]. Автор прагнув показати всю складність ситуації, розбіжності серед повсталих поляків і українців. В. Іщенко зображає селянський рух в Галичині в 1905-1907 рр. як відгук революційному руху в Російській імперії [2]. Тема українсько-польських стосунків присутня в праці С. Трусевича «Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х рр. XIX ст.». Автор, зокрема, висвітлює боротьбу «прогресивної громадськості проти буржуазного націоналізму», за єднання революційних сил російського, українського та польського народів [3]. У сучасній українській історіографії з'явилося ряд праць, присвячених окремим питанням українсько-польських відносин. О. Аркуша розкрила протистояння поляків і галичан під час виборчих компаній 1889 і 1895 рр. [4], висунула проблему консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 1890-х рр. [5]. Дослідниця залучила до роботи ряд важливих джерельних матеріалів, які раніше були недоступні. Ґрунтовне висвітлення українсько-польських відносин в Галичині

містять праці І. Чорновола. Особливе місце займає його монографія, присвячена угоді 1890-1894 рр. [6]. Автор детально описував причини укладення угоди, її особливості; наслідки для обох сторін. У монографії І. Чорновола «Українська фракція крайового сейму 1861-1901 рр.» значна увага приділяється відносинам із поляками, намаганням українців вирішити спірні питання легально, за столом переговорів [7]. Українсько-польським відносинам у Галичині на початку XX ст. присвячені матеріали міжнародної науково-практичної конференції, яка відбулася в 1996 році [8]. У збірнику містяться статті як українських, так і польських істориків, що дозволяє більш повно відтворити трактування подій двох сторін. Окремі проблеми були висвітлені українськими істориками-емігрантами і видані за кордоном. Українсько-польським стосункам в XIX ст. присвячена праця М. Демковича-Дворянського [9]. Значну увагу він приділив «весні народів» і угоді 1890-1894 років. В. Луців висвітлив участь українців у польському повстанні 1863 року [10].

У 1867 році внаслідок досягнення австро-угорського компромісу, Австрія перетворилася в дуалістичну Австро-Угорську монархію. Стосовно Галичини австро-угорський компроміс доповнювався австрійсько-польським компромісом, який розширив політичні права поляків у краї. За умовам компромісу, намісник Галичини обов'язково повинен був призначатися з числа польської аристократії, а у Відні польських інтересів мав пильнувати окремий «міністр для справ Галичини». Уся соціальна, економічна і освітня політика була спрямована насамперед на задоволення польських інтересів. Українські (руські) послы володіли лише 15 % депутатських місць у Галицькому сеймі, що було недостатньо для ефективного супротиву колонізації краю [11, с. 129].

Посилення польських позицій в Галичині супроводжувалося розколом в українському таборі. Руська інтелігенція у пошуках нових аргументів на користь своїх національних прав прагнула довести, що вона має за собою такі самі давні політичні і культурні традиції, як і поляки. З цією метою одна її частина (староруси) посилалася на історію Київської Русі й Галицько-Волинського князівства, на церковно-слов'янську літературу; інша ж (москвофіли) шукала порятунку від колонізації в орієнтації на Російську імперію. Відень достатньо серйозно ставився до діяльності останньої. Як зазначив Клац Бахман: *«Австрійські політики вбачали в їх діях не тільки релігійну пропаганду, але і політичну, і очевидно одне з другим досить часто йшло в парі. В багатьох бурсах для молоді виявлено літературу, що прославляла імперію Романових, політичний устрій в Росії і висміювала владу Габсбургів; виявлено молитовники, в яких закликали молитися за підпорядкування Галичини російському царю, за відділення Галичини від Австро-Угорської монархії»* [12, с. 83].

Безперечним було те, що другій половині XIX століття польсько-українські стосунки в Галичині були достатньо напруженими. Ця складність взаємин простежувалася в політичному протистоянні під час виборів до Галицького сейму та Віденського парламенту, а також у взаєминах греко-католицької церкви та католицького костелу. Вести міжконфесійний діалог папа Пій IX уповноважив спеціальною енциклікою *«Amantissimus humani generi Redemptor»* (1862) Конгрегацію. Однак, це ще більше напружило ситуацію. Хоча формально в 1863 році керівники двох релігійних громад дійшли до порозуміння і підписали доопрацьований текст угоди 1853 року (Konkordia). Її метою було урегулювання взаємин між духовенством та мирянами. За розпалювання ворожнечі духовенству загрозували сурові покарання і навіть позбавлення сану. Реалізація угоди не була простою, хоча запобігала виникненню багатьох міжконфесійних конфліктів. На цю обставину звертає увагу А. Крохман зазначаючи, що угода не була в стані врегулювати всі

проблеми, які накопичилися між греко-католиками та католиками [13, с. 172].

Наступові москвофільства протистояла молода народівська інтелігенція. Відсутність організаційно-політичної опори в масах штовхала народівців до пошуку компромісів і угод. Не маючи змоги побороти москвофільський вплив, відчуваючи безсилля перед польською шляхтою, народівці зробили спробу порозумітися з нею у Галицькому сеймі. 27 жовтня 1869 року народовець Юліан Лаврівський (віце-маршал крайового сейму), проголосив від імені 30 українських послів у сеймі угодівський проект [14, с. 56]. *«Ми залишаємо давню політику, – заявив Лаврівський, – й вступаємо на нову дорогу. Не домагаємося поділу Галичини, але признаємо наш край за спільний, а в ньому на спільній підставі хочемо далі працювати разом»* [15, с. 72].

Польська сеймова більшість відіслала проект Ю. Лаврівського до спеціальної комісії для конкретизації. Справа тягнулася два роки. Практичного результату від роботи комісії не було, сейм так і не прийняв ніякої ухвали щодо проекту. Наслідком угодівської акції Ю. Лаврівського було лише дальше зміцнення позицій польської шляхти, розкол у таборі народівців і перехід частини до москвофілів.

Наприкінці 1880-х років виникло сильне напруження в австрійсько-російських стосунках, спричинене зіткненням інтересів двох імперій на Балканах. Очікувалося, що воно може призвести до вибуху війни, в яку втягнеться й Німеччина. В січні 1888 року у берлінському журналі *«Gegenwart»* заявила стаття німецького філософа Едуарда фон Гартмана, в якій висловлювалася ідея утворення з українських земель Російської імперії *«Київського королівства»* [16, с. 71]. Ідея утворення *«Київського королівства»* викликала резонанс з боку австрійських, німецьких, російських, українських та польських політичних кіл. Австрійський уряд серйозно зацікавився українським рухом у Наддніпрянщині, сподіваючись з його допомогою відірвати Україну від Росії. Ця ідея відповідала бажанню фракції так званих австрофілів на чолі з Антоновичем і Кониським у середовищі Київської

громади [6, с. 69]. Вони прагнули схилити на бік української справи керівні кола Австрії, а в Галичині – польську адміністрацію, їхня ініціатива збіглася з акцією австрійського міністра закордонних справ графа Кальнокі. Відень прагнув у разі війни забезпечити себе лояльністю галицького суспільства. Для цього треба було побороти вплив москвофільської пропаганди та примирити між собою поляків і українців [16, с. 72].

Не було єдності стосовно українського питання й серед польських політиків, які розділилися на два табори. Найбільше ділило два угруповання те як взагалі ставитися до українців. Станчики, відповідно до політики віденського уряду схилилися до угоди з метою співпраці з українцями та розширення їх виборчих прав. Подоляки, традиційні консерватори, навпаки – бачили загрозу з боку українців і перебували з ними в перманентному протистоянні. *«Належить однак підкреслити на захист подоляків, що джерелом загострення польсько-українського конфлікту на сході Галичини був передусім Відень, який був для русинів «вищою інстанцією». При ігноруванні українських інтересів австрійські німці «казали» русинам нехтувати пошуком злагоди з поляками»* [17, с. 208].

Під тиском віденської і київської сторін галицькі народовці і польські політики пішли на компроміс. Галицький намісник (з осені 1888 р.) граф Казимир Бадені вирішив мати справу з адвокатом Костем Телішевським, який видався йому людиною рішучою, діловою та принциповою. Впродовж 1890 року вони зустрічалися чотири рази [16, с. 124]. Умови порозуміння, що узгодили К. Телішевський та К. Бадені, полягали в наступному: утраквізм успіху учительських семінарій, відкриття ще однієї руської гімназії в Східній Галичині; кафедра історії України у Львівському університеті; забезпечення руській мові рівноправності з польською та німецькою; *«відповідна репрезентація в ділах законодавчих»*; народовець у міністерстві освіти; *«поворот урядників русинів з Мазуричини на Русь»* (тих, що отримували призначення в етнічні польські райони, що сприяло їх асиміляції) [5, с. 198]. 24 листопада 1890 року намісник запросив до себе на аудієнцію

лідерів народовців. У зустрічі брали участь: голова «Народної Ради» Омелян Огоновський, її секретар Кость Левицький, О. Барвінський, посол до парламенту К. Мандичевський, К. Телішевський та митрополит С. Сембратович [7, с. 125]. Про деталі переговорів знала лише обмежена кількість осіб: О. Барвінський, І. Белів, Д. Гладилович, К. Левицький, Ю. Романчик, М. Сочинський, О. Степанович, І. Чапельський. Їх оприлюднив лише 1892 році К. Телішевський [9, с. 92]. Офіційного тексту угоди ніколи не було складено. Формально вона трималася на чесному слові її ініціаторів, що робило цей компроміс дуже хитким. Найменша підозра у нечесності однієї із сторін ставила під загрозу усю акцію. В двох спільнот «новоєрівська» політика не знаходила широкої підтримки. Серед українців найбільше проти неї виступали москвофіли і радикали. У боротьбі з «українським націоналізмом» східно-галицькі польські консерватори шукали союзників у середовищі «москвофілів». Крім того, угода була укладена за часів, коли чеські, словенські і хорватські політики домагалися такої реформи виборчого закону, яка б підірвала німецько-угорсько-польське домінування в парламенті. Для координації вони заснували Слов'янську коаліцію, до якої закликали і українських депутатів [18, с. 77]. Загал польських політиків виявився не готовим до карколомного розвитку подій. Так, краківський «Час» повідомив про угоду аж 29 листопада і додав до цього такий коментар: *«Порушена справа вимагає довгого аналізу. Під першим враження зазначимо лише важливість факту. Це є багатообіцяючий вступ, який, проте, вимагає, щоб те, що цей вступ заповідає, розвинулося у подальшу акцію»* [6, с. 128]. 6 вересня 1892 року урядова «Газета Львівська» та «Діло» повідомили про те, що цар дав дозвіл на відкриття кафедри історії Східної Європи у Львівському університеті та що професор, який її очолить, викладатиме по-українськи [19, с. 290]. Дослівно її назва звучала так: *«друга кафедра світової історії з особливим прийняттям до уваги історії Східної Європи»*. Відсутність у ній терміну Україна австрійські урядники пояснювали тим, що згадка про нього може стати

приводом до чергового загострення стосунків із Росією [20, с. 550]. Однак, такі запевнення не зовсім відповідали дійсності: вирішальним у створенні назви кафедри був голос польських політиків. Коли справа підходила до кінця, В. Антонович, якого запросили очолити нову кафедру, раптово відмовився від своєї нової посади (посилаючись на стан здоров'я). За його порадою до Львова приїхав М. Грушевський, якого затвердили 11 квітня 1894 року.

Ще одним вагомим здобутком «нової ери» було запровадження до галицьких шкіл фонетичного правопису української мови. Цю проблему вперше підняв професор Чернівецького університету Степан Смаль-Стоцький. У 1886 році він запропонував міністру освіти проект зміни етимологічного правопису української мови на фонетичний. Його пропозиція і подальші звернення не мали відгуку. Підчас «нової ери» були також підтвержені державні права української мови. Проблема полягала в тому, що органи влади були зобов'язані відповідати на подання українською мовою по-українськи, однак цієї практики дотримувалися далеко не завжди. 14 березня 1892 року К. Бадені видав обіжник, який нагадав про чинне законодавство щодо застосування української мови в австрійському діловодстві. Однак, це практично не вплинуло на поведінку органів влади, що й надалі нехтували її правами [18, с. 160].

До 1892 року в Галичині існувала лише одна українська гімназія у Львові. 30 березня 1892 року сейм ухвалив рішення про заснування української гімназії в Коломиї. 4 вересня сеймову революцію підписав імператор і 21 вересня відбулося урочисте відкриття українського паралельного класу коломийської гімназії [6, с. 149].

Існує думка, що українська громадськість несправедливо поклала на К. Бадені основну відповідальність за брутальні вибори до Галицького крайового сейму 1895 року, а особливо до австрійського парламенту в 1897 році, хоча насправді за виборчі зловживання були відповідальні президент польського Центрального передвиборчого комітету для Східної Галичини граф В. Дідушицький і намісник Галичини князь Є. Сангушко. Тема «баденівських виборів» була використана під

час повалення коаліцією німецьких шовіністів, антисемітів та соціал-демократів уряду, очолюваного К. Бадені. Наслідком цього стало призначення в 1898 році намісником Галичини представника подоляків графа Л. Пінінського, через що започаткована К. Бадені програма широкомасштабних реформ на користь українців була фактично згорнута. Очевидно і те, що намісник Галичини не міг гарантувати народовцям виконання таких вимог, як, наприклад, відкриття нової гімназії чи університетської кафедри: для цього йому бракувало повноважень. Так, згідно з пропозицією А. Сапєги віце-голова шкільної ради М. Бобжинський висловився проти української гімназії в Перемишлі. *«Замість нової гімназії пропонував утворити українські класи при перемишльській гімназії, додаючи: в міру потреби, натомість резолюцію про визначення умов відкриття паралельних українських класів у гімназіях інших міст»* [21, с. 184-185]. У цій ситуації намісник нічого вдіяти не зміг.

Таким чином, українсько-польські взаємовідносини в Австрійській імперії до 1890 року були досить напруженими. В залежності від політичної ситуації обидві сторони ішли на зближення, але, як правило, взаєморозуміння тривало недовго. В 1888-1889 роках угодовські контакти здобули протекцію вищих урядових сфер і почали втілюватися в життя.

Кардинальний вплив на ситуацію в Галичині мала соціально-економічна ситуація, яка була обумовлена бурхливим розвитком капіталістичних відносин. У Східній Галичині інтенсивно розвивалася нафтовидобувна та інші галузі промисловості. Зародився робітничий клас, почали формуватися політичні партії. Греко-католицька церква не могла нехтувати політичними процесами, що охопили українську спільноту. Разом із тим, не можемо погодитися із твердженням, що голова греко-католиків митрополит Шептицький завжди був неприязно налаштований до поляків, тому був одним із ідеологів українського націоналізму і винуватцем погіршення стосунків між українцями та поляками [22, с. 9]. Прикладом того, що митрополит намагався залагодити конфлікт є підписаний у 1907 році лист-звернення до духовенства. В ньому застерігалось

священики від активного поринання в політичне життя. Їх увагу було привернено, що повинні слугувати всьому народу, а не якійсь одній політичній силі. Засудив митрополит і вбивство українським студентом намісника Анджея Потоцького. Ця обставина викликала навіть жорстку критику з боку низки українських політиків та преси. Вони пригадали митрополиту про його польське походження [23, с. 109].

На переломі XIX – XX століття східно-галицькі подоляки знайшли союзника в особі ендеків. Ці політичні сили були вороже налаштовані до українського руху і його

вимог загального виборчого права, парцеляції землі й доступу до урядових посад, а перш за все підтримку страйків, які вибухнули в українських селах влітку 1902 року [24, с. 60].

Таким чином, найгучнішою спробою українсько-польського порозуміння була угода 1890-1894 років (так звана «нова ера»). Вона виявилася тривалішою, ніж попередні спроби порозуміння, та все ж не довговічною. Угода показала неспроможність взаємного порозуміння між українцями та поляками і після 1894 року протистояння ще більше посилювалося.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борис В. Деякі питання українсько-польських відносин під час революції 1848 р. в Галичині // Українське слов'янознавство. – 1972. – № 6. – С. 74-87.
2. Іщенко В. Селянський рух у Східній Галичині (1909-1907) // Український історичний журнал. – 1977. – № 1. – С. 97-102
3. Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х рр. XIX ст. – К., 1978. – 168 с.
4. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів, 1996, 174 с.
5. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. // Молода нація: альманах. – 1996. – №3. – С. 198-212.
6. Чорновіл І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. – Львів, 2000. – 247 с.
7. Чорновіл І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861-1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму). – Львів, 2002. – 288 с.
8. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) / Ред .кол. : П. Федорчак – відп. ред. та ін. – Івано-Франківськ, 1997. – 452 с.
9. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки в XIX ст. З передмови В. Янева. – Мюнхен, 1969. – 119 с.
10. Луців В. Українці і польське повстання 1863р. // Визвольний шлях. – 1959. – Кн. 9-10. – С. 63-87.
11. Трусевич С. М. Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50-70-х рр. XIX ст. – К., 1978.
12. Wachmann K. Tło polityczne ekspansji prawosławia na terenie Galicji przed wybuchem I wojny światowej, [w:] Biuletyn Południowo – Wschodniego Instytutu Naukowego. – nr 3. – Przemyśl. – 1997.
13. Krochmal A. Regulacje prawne między kościołem łacińskim a cerkwią greckokatolicką w metropolii lwowskiej w okresie autonomii galicyjskiej, [w:] Rocznik historyczno – archiwalny, – Tom X. – Przemyśl, 1995.
14. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993.
15. Історія суспільної думки України / Друга половина XIX ст. Хрестоматія / Уклад.: А. Болебрух. – Дніпропетровськ, 1994.
16. Чорновіл І. Поляки і українці у політиці 80-х рр. XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1995.
17. Bartoszewicz K. Dzieje Galicji. Jej stan przed wojną i „wyodrębnienie», Warszawa-Kraków 1917.
18. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
19. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVII ст. – початок XX ст.). – Львів, 1996.
20. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002.
21. Moklak J. W walce o tożsamość ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego. 1866-1892 / J. Moklak. – Kraków : Historia Jagellonica, 2004.
22. Rzemieniuk F. Walki polityczne greckokatolickiego duchowieństwa o niepodległość Ukrainy w okresie II Rzeczypospolitej (1918-1939), Siedlce, 2003.
23. Stępień S. Stanowisko metropolity Szeptyckiego wobec zjawiska terroru politycznego, [w:] Metropolita Andrzej Szeptycki Studia i materiały. – Kraków 1994.
24. Kulak T. Między austriacką lojalnością a polską narodowością, [w:] Galicja i jej dziedzictwo, –Rzeszów, 1994. – t. I.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Drozd Roman*, dr hab., prof.; *Котляр Ю. В.*, д.і.н., проф.

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

ВПЛИВ ФЕОКТИСТА ХАРТАХАЯ НА ГРЕЦЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНІ

Грецька ідентичність в Україні займає помітне місце. Наприкінці XIX ст. вона трансформувалася з конфесійної в національну. Ключову роль у цьому перетворенні зіграв маріупольський грек – Ф. Хартахай. Він заклав основу розуміння маріупольських греків як частини елліністичної діаспори. Створив гімназію як центр виховання місцевої грецької інтелігенції. Серією власних праць заснував історичну пам'ять спільності, національних героїв, підняв питання про чистоту нації і причини її «псування» в Україні, зв'язок Приазовських греків з античними і Грецією, національну мову. Цим актуалізував націоналістичний контекст грецької ідентичності.

Ключові слова: конфесійна грецька ідентичність, національна грецька ідентичність, трансформація грецької ідентичності.

Ивацкий В. И.,
 Мариупольский государственный университет,
 г. Мариуполь, Донецкая обл., Украина

ВЛИЯНИЕ ФЕОКТИСТА ХАРТАХАЯ НА ГРЕЧЕСКУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ В УКРАИНЕ

Греческая идентичность в Украине занимает заметное место. В конце XIX в. она трансформировалась из конфессиональной в национальную. Ключевую роль в этом превращении сыграл мариупольский грек – Ф. Хартахай. Он заложил основу понимания мариупольских греков как части эллинистической диаспоры. Основал гимназию – центр воспитания местной греческой интеллигенции. Серией собственных трудов создал историческую память общности, национальных героев, поднял вопрос о чистоте греческой нации и причинах её «порчи» в Украине, связи приазовских греков с античными и Грецией, национальном языке. Этим он актуализовал националистический контекст греческой идентичности.

Ключевые слова: конфессиональная греческая идентичность, национальная греческая идентичность, трансформация греческой идентичности.

Vladyslav Ivatskiy,
 Mariupol State University,
 Mariupol, Donetsk oblast, Ukraine

THE IMPACT OF THEOCTIST HARTAKHAY ON THE GREEK IDENTITY IN UKRAINE

Greek identity in Ukraine occupies a prominent place. In the late nineteenth century it has transformed from the confessional to the national. A key role in this transformation has played – F. Hartakhay. Purpose of the study is to determine the tools by which F. Hartakhay has stimulated the conversion of Greek confessional identity to national. He laid the foundation for understanding the Mariupol Greeks as part of the Hellenic Diaspora. In fact, from that time starting a new medication essence of Greek identity in Ukraine.

F. Hartakhay has created a school in Mariupol, under his leadership, it became a centre of intellectuals of the Azovian Greeks. Those intelligence spread the ideas of its creator. Their actions was the result of the formation and propagation by F. Hartakhay of historical memory of the community, its symbols, myths.

F. Hartakhay laid the foundations of the new nationalist content of the Mariupol Greek identity. In particular, F. Hartakhay holds a direct historical line between the ancient Greeks and the inhabitants of Mariupol. Moreover contemporaries fault for the loss of "true", "right", "noble" traits in favor of "ruined" and "poison". That brings understanding of the nation purity – the Greek nation. Second, establishing the myth of resettlement of Greeks from the Crimea in the Azov and gives his explanation. Thirdly, it creates an image of a national hero – mitropolit Ignatius – as the creator of the community. Fourth, it brings a moral dimension – the faithful ancestors and homeland. Fifthly, trying to rally a community based on antagonistic attitudes towards Tatars and Muslims. By that F. Hartakhay are the key

figure in the transformation of confessional local identification "Mariupol Greek" to diasporal "Russian Greek".

Thus the concept of an enclave of Greek nation for Mariupol Greeks has been established. The impetus for the transformation of nationalist been given, the centre of education intellectuals been created.

Key words: *Greek, Ukraine, Hartakhay.*

За даними перепису 2001 року в Україні мешкає 91,5 тисяч осіб, що визначили себе греками, з них 77,5 % у Приазов'ї Донецької області [1]. У Маріуполі функціонує консульство Греції та Кіпру, які вважаються метрополіями греків світу. Тобто маріупольських греків розглядають частиною цілого – діаспорою Греції.

Відомо, що греки в Приазов'ї з'явилися наприкінці XVIII ст. під час трансформації грецької ідентичності на Балканах. Звідти українські греки «винесли» конфесійну ідентичність і зберегли її до кінця XIX ст. Далі зусиллями низки «будителів» дозріли до національного змісту грецької ідентичності. Тобто часу коли українські греки усвідомили себе нацією, а Батьківщину побачили в Греції. Одним із провідних творців трансформації став Ф. Хартахай.

Унікальна історія трансформацій самосприйняття спільноти греків України є частиною формування паралельно і української національної ідеї, а також інших народів України. Розуміння впливу особистості на етнополітичні суспільні ідеї є актуальним завжди коли є будь-яка людська асоціація. А наслідки діяльності Ф. Хартахая простежуються на початку XXI ст.

Конкретно роллю Ф. Хартахая в утворенні грецької ідентичності не займалась ані українська наука, ані іноземна. В той же час низка вітчизняних дослідників вивчала його спадщину прямо або опосередковано. В першу чергу мова йде про праці І.С. Пономарьової [2], Н.І. Бацак [3], Н.А. Терентьевої [4]. У збірниках джерел під редакцією С. А. Калоєрова висвітлено більшість праць Ф. Хартахая та його біографію [5]. Саме це джерело є найбільш інформативним із опублікованих на початок XXI ст. С. А. Калоєров оперуючи першоджерелами висвітлює життєвий шлях Ф. Хартахая, зупиняючись на створенні ним гімназії в м. Маріуполі та його стосунках із сокурсниками.

Тобто в ракурсі творця етно-національного змісту грецької ідентичності в Україні діяльність Ф. Хартахая ще не досліджувалась. Саме тому метою дослідження є визначення засобів за допомогою яких Ф. Хартахай стимулював перетворення грецької конфесійної ідентичності у національну.

Середина XIX ст. у Російській імперії це доба не тільки всеосяжних реформ, це і доба появи більшості сучасних національностей пострадянського простору. Це доба кристалізації і української національної ідеї, народників. Звісно, що представники маріупольських греків, які обертались у російському середовищі сприйняли подібні ідеї та екстраполювали їх на власне походження. Одним із найактивніших «будителів», «творців нації» в історії маріупольської грецької громади був Ф. Хартахай.

Ф. Хартахай походив із родини маріупольських греків. Підчас навчання у 1858 році на історико-філологічному факультеті Харківського університету занурився у середовище передових суспільно-політичних ідей. Брав участь в українському національному русі в Петербурзі, уславився промовою на похоронах Т. Г. Шевченка [5, с. 14]. За активні дії Хартахая було покарано висилкою до Польщі, де він долучився до польського національного розвитку.

Переїнявши від російських, українських та польських народників ідею про методи національного відродження народів, а саме місце освіти в таких процесах, Ф. Хартахай застосував революційний норов і відносно рідних країв. Перебуваючи в Маріуполі, на початку липня 1874 року він подав маріупольському голові заяву з викладом свого бачення про відкриття в місті чоловічої гімназії або прогімназії [5, с. 31].

У заяві, зокрема, говорилося: «...відчувається потреба у відкритті в

м. Маріуполі якого-небудь середнього навчального закладу; вже з давнього часу відкриття гімназії або прогімназії було предметом жвавих розмов у середовищі маріупольської громади... і можливо швидко відкриття тієї чи іншої повинно складати і справді становить предмет наполегливого прагнення суспільства...». У заяві вказувалася і особиста вигода автора від відкриття такого училища *«Моя особиста вигода полягає лише в тому, що я бажаю на батьківщині отримувати таку винагороду за мою працю, яку я отримую на місці мого служіння, тобто у Варшаві»* [5, с. 31].

Вже 15 липня 1874 року цю заяву було обговорено у Маріупольській міській думі і прийнято. Після відпрацювання подробиць питання 2 серпня 1874 між міською думою і Ф. Хартахаєм був укладений договір. Клопоти увінчалися успіхом, і 27 січня 1876 року Найвищим велінням імператора було дозволено з 1 липня 1876 року відкрити в Маріуполі чоловічу гімназію. Директором гімназії з 1 липня було призначено засновника. На цій посаді Ф. Хартахай залишався до дня своєї смерті – 25 березня 1880 року [5, с. 32].

Паралельно із організаційним заходом Ф. Хартахай ідейно формулював свою позицію. Він зайнявся формалізацією уявлень спільноти про свою мову, етнічне походження. Мова йде про «Язык умирающего греческого наречия», що було створено у 1859 році [5, с. 60]. Беручи участь в українському націєтворчому русі, який відроджував «малоросійське наречіє» Хартахай звернув увагу на рідну маріупольську грецьку спільноту. У дослідженні мови Хартахай підкреслював, що мовою місцевих греків є грецька. Факт використання маріупольськими греками тюркомовних ідіомів та різних діалектів грецької трактувався націоналістично. Таке використання на його думку було зрадою та забуттям «правильної» грецької мови.

Мови маріупольських греків порівнюються із класичною давньогрецькою, яка до речі була лише письмовим варіантом. І також невідповідність класичній мові пояснюється «збіднінням», фактично називається *«испорченный язык»*. Також Хартахай доклав слово і до популяризації

ідеї щодо застосування у побуті розмовної татарської мови як «зради» свого народу [5, с. 251]. Не так важлива достовірність цієї заяви, як сама її сутність – греків які розмовляли тюркськими мовами Хартахай назвав зрадниками, – поставив їх до іншого класу, відділив фактично не залишав татаромовним грекам іншого вибору окрім як вважати своїми предками античних греків, нащадки яких потатарились.

Слідом за дослідженням «особливого грецького наречія» з'явилося дослідження життя митрополита Ігнатія. В роботі «Игнатий, митрополит Готфский и Кафский» [5, с. 57] простежується класичний набір маріупольських грецьких національних міфологем. Саму роботу присвячено популяризації відомостей відносно національного героя спільноти Ігнатія: *«освободителя от ига мусульман»*. Таким судженням пояснюються причини виселення з Криму, та його необхідність. На Ігнатія покладається честь визволителя, та людини, що зберегла особливість спільноти, її грецькість. Хартахай так і називає Ігнатія: *«Моисей маріупольских греків»* [5, с. 170-171]. На його думку переселення сталось саме через бажання християнської спільноти *«удержать свой язык, свою национальность и религию»*.

Романтизм позиції співзвучний загальноєвропейській риторичі того часу та скерований на *«возрождение самосознания своей национальной личности»* у спільноти маріупольських греків [5, с. 180]. Одночасно із грецькими елементами виявляються і російські складові світогляду автора. Так, продовжуючи думку про місцеву маріупольську молодь він називає її *«великорусская молодежь»*. А також визнає строковість актуалізації «націоналістичного світогляду»: *«В наше время, когда стали интересоваться народностью, естественным образом является необходимая потребность близкого и основательного ознакомления с историей, внутренним и внешним бытом и южной Руси, наравне с прочими родственными нам народностями»* [5, с. 187].

Отже Ф. Хартахай ставить собі за мету відтворення історичної пам'яті спільноти, фактично її формування. А разом із нею і

формування на основі такої пам'яті і міжнаціональних орієнтирів маріупольських греків. Такою формуючою суспільну пам'ять роботою стало «Християнство в Криму», видане 1864 року. Цікаво, що автор визнаючи пріоритетність християнської ідентичності у маріупольських греків зацікавився їх національним походженням. Також підкреслював домінантність національності над конфесійною приналежністю, її примордіалістський характер: «Между этими греками впервые зародилось христианство в Тавриде».

Крім того, називаючи потомків маріупольської грецької спільноти «греками», він ототожнює їх із античними еллінами: «Таврические греки, отрасль классических эллинов, не уступавшие ни одному из тогдашних народов в образованности и нравственном развитии так же, как и остальные потомки эллинов, пережили период верования в языческих богов и были готовы к принятию учения Иисуса Христа – к вере в единого Бога» [5, с. 212].

І тим самим об'єднав у єдину спільноту із греками Греції маріупольських греків. Крім того, простежується також престижність грецької національності: «были во всех отношениях сильны, и, отличаясь истинным греческим патриотизмом, дали своей цивилизации особенный колорит благородства и мужества, не покидавшего их до последнего дня знаменитой республики». Невідповідність соціокультурного порядку маріупольської грецької спільноти ХІХ ст. античним зразкам пояснюється Хартахаєм «занепадом», в наслідок «відірваності» від основного еллінського світу [5, с. 213-217].

Також Хартахай підтримував та доповнював міфологічну негативну пам'ять, роблячи наголос на свавіллі мусульманського татарського населення: «...разъяренная толпа татар в порывах злости резала христианам языки, когда они говорили по-гречески, жгла их церковные книги и разоряла их монастыри...» [5, с. 227], продовжуючи таким чином офіційну версію мусульмано-християнського антагонізму, поширювану місцевими церковними функціонерами, та вигідну російській владі. Проте, в тій самій роботі Хартахай сам собі заперечує, чим заважає простоті та

стрункості історичного уявлення: «...как нелепы те преувеличенные предания, которые говорят, что последние крымские ханы резали христианам языки и, снизав на инурок, отправляли к султану, и как наивны те пишущие о крымских христианах, которые дают веру подобным нелепостям». І слідом знов підтверджує сваволлю та агресивність татар, тобто акцентує увагу на негативній пам'яті: «Татарский гнет по отношению к жизни греков можно назвать адом, который в течение пяти веков давался в различных приемах и который, наконец, окончательно отравил и погубил ее: утонченный грек времен цветущего состояния Херсонесской республики в XVIII в. выродился в невежественного татарина и по понятиям, и по внешней обстановке, так что близорукие исследователи происхождения жителей южного Крыма не могут узнать его, одетого в татарский костюм» [5, с. 242-243].

Отже Хартахай проводить прямий зв'язок між античними греками та сучасними, при чому сучасникам докоряє за втрату «істинних», «правильних», «благородних» рис на користь «згублених», «отруєних». Автор підкреслює, що сталися зміни, оскільки вважає маріупольських греків генетичними нащадками херсонеських античних. Крім того, такі трансформації в уявленні Хартахая є негативними, він застосовує епітет «іскаженія». Постійно підкреслюється, що маріупольські греки дійсні нащадки, які втратили «самобутність» та потатарились [5, с. 246]. «Рядом с холодностью к религии у христиан, мало-помалу развилось и равнодушие к своей национальности; сравнявшись с татарами в невежестве, они начали поддаваться и влиянию их жизни, которое было до того сильно, что в XVII веке отступничество от религии и нации делается нередким» [6, с. 140].

При цьому відсутні навіть припущення, що вони можуть бути нащадками охристиянених тюркських племен Криму. Тезу про пряму спадковість маріупольських греків античним Хартахай підтверджує в іншій своїй роботі: «Историческая судьба крымских татар». Він прямо каже: «Христианское население Крыма состояло из греков, потомков жителей государств Босфорского и Херсонесского» [6, с. 160].

Наслідком сприйняття вказаних ідей Хартахая маріупольськими греками став антагонізм між двома намальованими образами: правильні високоморальні нащадки античних греків та «невежественні» татаримумульмани. Згодом місцеві греки соромились тюркських рис своєї культури та демонстрували з гордістю елліністичні.

Протягом кількох років було сформульовано основу концепту історичного міфу маріупольських греків – підкреслено престижність грецькості, зв'язок античної історії із сучасною маріупольською грецькою спільнотою, пояснивши розбіжності у побуті та мові між ними. По суті з цієї доби можна починати лік новій сутності грецької ідентичності в Приазов'ї. З того часу набирив маси елліністичний, діаспоральний її зміст. Отже Ф. Хартахай був ключовою особою у трансформації конфесійної територіальної ідентифікації «маріупольський грек» на діаспоральну «російський грек».

Ф. Хартахай створив гімназію в м. Маріуполі, під його керівництвом вона стала місцем народження та творчості інтелігенції приазовських греків. Ця інтелігенція поширювала ідеї засновника гімназії.

Ф. Хартахай заклав основи нового націоналістичного змісту маріупольської грецької ідентичності, який складався з п'яти елементів. Зокрема, Ф. Хартахай проводить прямий зв'язок між античними греками, тогочасними та маріупольськими. Це, на його думку, проявляється в побуті та мові. При чому сучасникам докоряє за втрату «істинних», «правильних», «благородних» рис на користь «згублених», «отруєних». Тобто вводить розуміння чистоти нації – грецької нації. По-друге, засновує міф про переселення греків із Криму в Приазов'я та надає своє пояснення причинам. По-третє, створює образ національного героя – митрополита Ігнатія – у ролі творця спільноти. По-четверте, вносить моральний аспект – про вірність прабатькам та історичній батьківщині. По-п'яте, намагається згуртувати спільноту на основі антагоністичних настроїв до татар та мусульман.

Таким чином концепт анклаву грецької нації для маріупольських греків було засновано. Поштовх до націоналістичної трансформації надано, центр виховання інтелігенції створено.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року : Державний комітет статистики України / За ред. О. Г. Осауленка. – К., 2003. – 245 с.
2. Пономарьова І. С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.) / І. С. Пономарьова. Історико-етнографічне дослідження. – К. : Реферат, 2006. – 300 с.
3. Бацак Н. І. Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.) : Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Наталія Іванівна Бацак. – К. : НАН України, 1999.
4. Терентьева Н. А. Греки в Украине: прошлое и настоящее (экономическая и культурно-просветительская деятельность. XVII – XX вв.) / Н. А. Терентьева. – К., 1999
5. Хартахай Ф. А. Собрание сочинений / [Авт. вступ. ст. и сост. С. А. Калоеров]. – Донецк : Юго-Восток, 2004. – 320 с.
6. Хартахай Ф. Историческая судьба крымских татар / Ф. Хартахай // Вестн. Европы. – Ст. 2-я. – 1867. – Т. 6 (июнь). – С. 140-174.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Верменич Я. В.*, д.і.н., проф.; *Тригуб П. М.*, д.і.н., проф.

© Івацький В. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 26.10.2013

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ІНІЦІАТИВИ ЄС «СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО» В УКРАЇНІ

В статті розкрито деякі аспекти реалізації політики Східного партнерства ЄС в регіонах України, зокрема на Донеччині, Херсонщині, Криму тощо. Визначені державний та громадський рівні втілення цієї політики. Доведено, що Європейський Союз підтримує Україну на шляху реформ і демократичних змін.

Ключові слова: Східне Партнерство, європейська інтеграція України, державна служба, громадянське суспільство, угода про асоціацію.

Тодоров І. Я.,
Донецький національний університет,
г. Донецк, Украина

РЕГИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ИНИЦИАТИВЫ ЕС «ВОСТОЧНОЕ ПАРТНЕРСТВО» В УКРАИНЕ

В статье раскрыты некоторые аспекты реализации политики Восточного партнерства ЕС в регионах Украины, в частности в Донецкой, Херсонской областях, АР Крым и т.д. Определены государственный и общественный уровни воплощения этой политики. Доказано, что Европейский Союз поддерживает Украину на пути реформ и демократических преобразований.

Ключевые слова: Восточное Партнерство, европейская интеграция Украины, государственная служба, гражданское общество, соглашение об ассоциации.

Igor Todorov,
Donetsk National University,
Donetsk, Ukraine

REGIONAL DIMENSION OF EU INITIATIVES «EASTERN PARTNERSHIP» IN UKRAINE

The article reveals some aspects of implementation of the Eastern Partnership of the EU in Ukraine's regions, particularly in Donetsk, Kherson, Crimea etc.. Established by state and community level implementation of this policy. We prove that the European Union supports Ukraine to reform and democratic change.

Key words: Eastern Partnership, European integration of Ukraine, civil service, civil societ'y, the Association Agreement.

Політика Східного партнерства між Україною та ЄС має бути ефективним інструментом при побудові відносин між ними. Східне партнерство було дуже багатообіцяючою ініціативою, адже воно спрямоване на розвиток співробітництва між різними країнами в регіоні. Водночас, Східне партнерство є для України менш привабливим, тому що воно пропонувало замало нового на додаток до існуючих інструментів у її відносинах з Європейським Союзом.

Україна розглядає ініціативу ЄС «Східне партнерство» як важливий, але допоміжний

інструмент, що сприятиме успішному впровадженню реформ. Проте, ця ініціатива ні в якому разі не повинна була підмінити перспективу набуття Україною повноцінного членства в ЄС. У 2008 році ініціатива «Східне партнерство» була запропонована до розгляду і затвердження Європейським Союзом Польщею та Швецією – країнами, які є послідовними прихильниками євроінтеграції України. Фактично зазначена ініціатива стала своєрідною відповіддю ЄС на критику з боку України та інших держав не-членів ЄС, висловлену щодо чинної політики сусідства ЄС.

Європейський Союз зацікавлений у стабільності, належному управлінні та економічному розвитку вздовж всіх своїх кордонів, зокрема – східних. Водночас, країни в Східній Європі і на Південному Кавказі прагнуть зробити свої відносини з ЄС більш інтенсивними. Східне партнерство було засноване на досягненнях Європейської Політики Сусідства, яка втілювалася з 2004 р. Європейська Політика Сусідства була адресована 16-ти південним і східним сусідам, її метою було зміцнення безпеки і стабільності, а також запобігання появи нових розділень між зростаючим ЄС і його сусідами. Останні розширення ЄС скоротило географічну відстань і встановило спільні кордони з трьома Східними сусідами. Реформи підтримувані Європейською Політикою Сусідства ЄПС, політично і економічно мали зближати ці країни з ЄС. Східне партнерство поставило собі амбітну мету введення в дію політичної асоціації та економічної інтеграції між ЄС і Східними Партнерами. Під цим розуміється укладення нових договорів про асоціацію, включаючи поглиблені і всеосяжні зони вільної торгівлі та поступову інтеграцію в економіку ЄС. Це також дозволить поступово лібералізувати візовий режим, що має супроводжуватися заходами по боротьбі з нелегальною імміграцією.

У завдання Східного партнерства входить: політичне і економічне зближення країн – партнери з ЄС, сприяння безпеці, стабільності та належному управлінню, сприяння партнерству НГО та урядів країн-партнерів, заохочування контакти між людьми за допомогою лібералізації візового режиму, зміцнення енергетичної безпеки тощо.

Східне партнерство засноване на відданості принципам міжнародного права та фундаментальних цінностей (зокрема тих, що закріплені в конвенціях Ради Європи), включаючи наступне: демократію і верховенство права, повагу прав людини та основних свобод, ринкову економіку зі сталим розвитком.

Східне партнерство включає два рівні: двосторонній і багатосторонній. Двосторонній вимір включає зближення між ЄС і кожною країною – партнером. Воно включає в себе модернізацію договірних відносин у

напрямку угод про асоціацію; перспективи переговорів про поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі; лібералізацію візового режиму; тіснішу співпрацю з метою підвищення енергетичної безпеки партнерів і ЄС, а також підтримку економічної і соціальної політики, спрямованої на скорочення відмінностей всередині кожної країни – партнера і між країнами ЄС.

Багатосторонній вимір надає нову основу для співпраці та обміну досвідом. Чотири тематичні платформи Східного партнерства під головуванням Європейської Комісії забезпечують проведення цілеспрямованих сесій і служать для проведення відкритих і вільних дискусій. Вони включають: демократію, належне управління та стабільність; економічну інтеграцію і зближення з політикою ЄС; навколишнє середовище, зміна клімату і енергетичну безпеку; контакти між людьми [1].

Східне партнерство також запропонувало т.зв. Флагманські Ініціативи, які є самостійними програмами, спрямованими на підтримку цілей Східного партнерства і досягнення відчутних результатів. Серед них: Комплексна програма управління кордонами, регіональні ринки електроенергії, підвищення енергоефективності і розширення використання поновлюваних джерел енергії, запобігання і готовність реагування на природні та техногенні катастрофи, сприяння ефективному управлінню довкіллям [2].

Проект Євросоюзу Східне партнерство створює нові можливості для країн, охочих приєднатися до ЄС. Проблемною стороною європейської інтеграції України була і багато в чому залишається недостатня інституційна спроможність. Тобто, коли є можливості, але інституції державні, якість кадрового забезпечення недостатні для того, щоб скористатися цими можливостями. У рамках Східного партнерства передбачається відповідна інституційна програма, яка дасть змогу на додаток до вже існуючих програм, істотно поліпшити інституційну спроможність країни інтегруватися до ЄС. Дуже важливими є наміри виділяти кошти на окремі регіони. Україна зацікавлена у здійсненні європейських програм, зокрема, в Криму, в старих промислових районах,

таких, як Донбас, а також в секторній підтримці, зокрема сільського господарства. Хоча Східне партнерство і не передбачає членства в ЄС в майбутньому для країн – східних сусідів ЄС, однак в ньому немає і нічого такого, щоб унеможливило таке членство в майбутньому.

Україна належить до Європи не тільки з точки зору географічного положення, але і у всіх інших сенсах. Угода про асоціацію ні в якому разі не передбачає розриву зв'язків з традиційними ринками, наприклад, з Росією. Росія – важливий партнер не тільки для України, але і для ЄС. І питання тут не в розриві зв'язків, а у виборі правил гри. Підписавши глибоку і всеосяжну угоду про вільну торгівлю з ЄС, Україна вибирає цивілізовані шляхи і правила регулювання відносин.

У цьому контексті особливий інтерес представляють регіональні ініціативи. У тому числі, півдня і сходу України. Політичні процеси асоціації та економічної інтеграції між Україною та Євросоюзом, які визначають вектор державного розвитку країни на наступні 10-15 років, повинні бути відчуті в регіонах, відбиватися на параметрах їх соціально-економічного розвитку та підвищувати стандарти життя. Головна мета такої співпраці – підняти відповідну національну політику України від застарілих пострадянських стандартів до прогресивних – європейських. Цей процес, в першу чергу, спрямований на стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів нашої держави. Одним з яскравих прикладів такої співпраці є ініціатива ЄС щодо Криму, в рамках якої була розроблена нова стратегія розвитку півострова, утворене відповідне агентство для залучення європейських інвестицій, ініційовано низку інфраструктурних проектів у туристичній галузі. Наступним подібним напрямом має стати співпраця між Україною і Євросоюзом з розвитку Донбасу. Підтримка розвитку Донбасу у відповідності зі стандартами Євросоюзу важлива з огляду на те, що даний регіон є найбільш віддаленим від кордонів ЄС і не залучається до програм транскордонного співробітництва. Нині цей регіон найменше охоплений програмами та проектами Євросоюзу. Уточнено напрями допомоги з боку ЄС для

інфраструктурного, економічного і соціально-культурного розвитку регіонів Донбасу в рамках пілотної програми регіонального розвитку ініціативи «Східне партнерство», наміри з надання консультативної та технічної допомоги Євросоюзу для створення Агентства регіонального розвитку Донбасу. 28 червня 2013 року голова Донецької обласної ради А. Федорук взяв участь у Постійній загальнопольській конференції міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування. Почесними гостями конференції були Ш. Фюле – Європейський комісар з питань розширення і політики сусідства, Е. Помяновскі – секретар Міністерства закордонних справ. Форум проходив під почесним патронатом Конференції регіональних і місцевих влад Східного партнерства. Робота конференції проходила за двома тематичними секціями: Органи самоврядування на новому етапі Східного Партнерства – ідеї і можливості міжрегіональної співпраці; Польський муніципальний досвід для країн Східного Партнерства – трансфер Ноу-Хау. Шанси і Виклики майбутнього. Делегація Донецької обласної ради на чолі з А. Федоруком взяла участь у пленарному засіданні конференції, і в якості учасників дискусії в обох секціях.

Реформа місцевого самоврядування та організації влади є однією з головних, пріоритетних реформ в Україні. Досвід Польщі в цьому контексті є дуже корисним і важливим. Перш за все, задля розробки дорожньої карти проведення реформ, по-друге, для опанування польського досвіду в реформуванні місцевого самоврядування, по-третє, – з метою мінімізувати помилки на цьому шляху. У лютому 2011 року Президентом України В. Януковичем та Президентом Республіки Польща Б. Коморовським була підписана Дорожня карта українсько-польської співпраці, де Польща зобов'язалася бути провідником України в Європейському Союзі. Також ми тісно розвиваємо наші відносини на рівні регіонів областей, міст, районів, і сіл. 19 червня 2013 р. було підписано тристоронню Угоду про співпрацю між Асоціацією гмін Люблінщини, Фондом менеджерських ініціатив та Асоціацією

органів місцевого самоврядування Донецької області. Ще в 2011 р. було підписано угоду про співпрацю між Союзом воєводств Республіки Польща і Асоціацією органів місцевого самоврядування Донецької області. Ця угода відкрила широкі двері для співпраці з Польщею, і як результат, за два роки відбулося 8 обмінів делегаціями та зреалізовано 6 спільних проектів. Сьогодні склалося ситуація, коли політична воля і прагнення Президента В. Януковича провести адміністративно-територіальну реформу і реформу місцевого самоврядування збігається з бажаннями і прагненням територіальних громад у всій Україні. Концепція реформування місцевого самоврядування пройшла широке обговорення на всіх рівнях місцевого самоврядування Донецької області і в цілому, була схвалена. При підготовці пропозицій був використаний досвід, набутий під час співпраці з польськими партнерами [3].

Цікавим видається співпраця в рамках Східного партнерства в гуманітарній сфері. Програма Східного партнерства «Культура» представляє нові проекти. Програма Східного партнерства «Культура» включає 15 проектів, що фінансуються ЄС. Десять з 15 проектів, мають реалізовуватися на території України. Наша країна стала лідером і за кількістю виграних проектів – 4 українські організації (Благодійний фонд «Інтелектуальна перспектива», Ресурсний центр «ГУРТ», Центр молодіжних ініціатив «Тотем» і Центр мистецтв «ЕкоАрт») стали одержувачами грантів Європейського Союзу. Зокрема, Центр «ЕкоАрт» протягом 2 років реалізує на території південно-східної України і Західної Грузії проект «Розвиток культури – джерело процвітання місцевого співтовариства». Підтримку проекту надає Управління культури і туризму Донецької облдержадміністрації. Мета проекту – зміцнення ролі культури як основи соціального, економічного та особистісного розвитку українського і грузинського суспільства шляхом розвитку потенціалу культурних установ та підвищення участі жителів у розробці культурної політики. Учасниками проекту є: заклади культури, творчі об'єднання, громадські організації, що працюють в культурній сфері, культурно-

розважальні підприємства, місцеві органи влади, що займаються питаннями культурної політики. Проект спрямований на покращення становища населення, яке має обмежений доступ до культури: мешканці спальних районів великих міст у Донецькій і Херсонській областях, жителі малих депресивних міст і сіл Донецької та Херсонської областей, вимушено переміщені особи в Західній Грузії. Основні заходами проекту були: збір інформації та аналіз культурних потреб жителів і організацій культурної сфери; розробка культурних мап для 5 українських і грузинських регіонів проекту і 4 маленьких міст у Донецькій та Херсонській областях. Створення культурної мапи – це сучасний інструмент, який є першим кроком культурного планування із залученням місцевих жителів. Культурна мапа – це аналітичний матеріал, в якому виявляються і аналізуються культурний контекст кожного міста, ключові культурні гравці, типи і розташування культурних ресурсів, існуючі культурні заходи та події, а також відносини між різними культурними гравцями, владою і місцевими жителями. Також культурні мапи формулюють завдання, можливості і ключові робочі питання у сфері культури місцевого співтовариства. Курс тренінгів «Розвиток потенціалу культурних гравців» проводився паралельно в Україні (липень-грудень 2012 р.) та Грузії (грудень 2012 – червень 2013 р.) і складався з 6 триденних тренінгів. Тренінги надавали знання про культурний і волонтерський менеджменті, менеджмент проектів, про бізнес-моделі в культурній сфері для сталого розвитку та незалежної діяльності, про можливості участі в різних культурних мережах, роботи з аудиторією, участі в розробці політики в галузі культури, а також про комунікації. Згідно міжнародному досвіду, багатоцільові культурні центри більш успішні і більш популярні серед відвідувачів [4].

Важливо підкреслити, що питання європейської інтеграції, участі України у Східному партнерстві ЄС акцентовані в якості першочергових завдань у Річний Цільовий програмі співробітництва України з НАТО на 2013 рік, підписаної Президентом В. Януковичем 5 липня. Зокрема, в контексті

реалізації стратегічного курсу України на набуття членства в Європейському Союзі забезпечується співробітництво з ЄС у сфері зовнішньої політики, торговельно-економічній сфері, юстиції, внутрішніх справ та енергетики. Передбачається вжити заходів з укладення та імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, забезпечити виконання Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України; вжити заходів щодо оптимізації співпраці з ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, зокрема в рамках Спільної політики безпеки і оборони; продовжити виконання Порядку денного асоціації Україна – ЄС; продовжити співпрацю між Україною та ЄС у рамках ініціативи Європейського Союзу – Східне партнерство [5].

Отже, існує великий шанс, що на Саміті Східного Партнерства у листопаді 2013 р. буде підписано угоду про асоціацію між Європейським Союзом і Україною .

Багато чого залежить від влади в Києві, а також від ставлення країн – членів ЄС, які разом оцінять прогрес України у процесі реформування. Країни ЄС розглядають угоду про асоціацію більше як інструмент впливу для реалізації реформ, оскільки до цих пір політика ЄС не призвела до політичного перелому в країнах Східного партнерства. 15 травня 2012 Європейська Комісія прийняла рішення про початок формальної підготовки до підписання Угоди про асоціацію з Україною. Технічна підготовка угоди на Саміті Східного партнерства таки є символом готовності та бажання ЄС співпрацювати з українською стороною. Зараз все залежить від виконання Україною умов, встановлених Європейським Союзом.

Таким чином, безсумнівно, що Європейський Союз хоче, щоб Україна поступово реформувалася і з часом стала членом ЄС. Країни цієї організації підтримують Україну на шляху реформ і демократичних змін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Platforms are the main tool of the Eastern Partnership (EaP) multilateral track. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/eastern/platforms/index_en.htm
2. The Eastern Partnership – Flagship Initiatives. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/eastern/initiatives/index_en.htm
3. Донецкий обласной совет. Новости. – Режим доступу: <http://sovet.donbass.com/?lang=ru&sec=04.01&iface>
4. Донецкий городской молодежный центр искусств «ЭкоАрт». – Режим доступу: <http://ekoart.org/project/82.html>
5. Указ Президента України № 371/2013 Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2013 рік. Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15898.html>

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Верменич Я. В.*, д.і.н., проф.; *Тригуб П. М.*, д.і.н., проф.

© Годоров І. Я., 2013

Дата надходження статті до редколегії 09.10.2013

ПАРТІЇ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ МАЛОЧИСЕЛЬНИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Розглянуто роль партій та громадсько-політичних організацій національних меншин в політичному житті південних губерній України в добу Центральної Ради на прикладі малочисельних етнічних груп. Визначено, що достатньо активну діяльність проводили соціалістичні партії та організації латвійців, литовців, естонців, вірмен, румун, грузинів, молдаван. Натомість партії ліберального спрямування діяли епізодично. У дослідженні простежено, що греки, болгары, чехи, не створивши партій та організацій, реалізовували свої національні права переважно у сфері освіти та культури.

Ключові слова: політичні партії і організації, національні меншини, етнічні групи, латиши, литовці, естонці, вірмени, румуни, грузини, греки, молдавани, Центральна Рада, Південь України.

*Ядловская О. С.,
Одесская национальная академия пищевых технологий,
Одесса, Украина*

ПАРТИИ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ МАЛОЧИСЛЕННЫХ ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП НА ЮГЕ УКРАИНЫ В ПЕРИОД ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ

Рассмотрена роль партий и общественно-политических организаций национальных меньшинств в политической жизни южных губерний Украины в период Центральной Рады на примере малочисленных этнических групп. Определено, что достаточно активную деятельность проводили социалистические партии и организации латвийцев, литовцев, эстонцев, армян, румын, грузин, молдаван. В свою очередь партии либерального направления действовали эпизодически. В исследовании выявлено, что греки, болгары, чехи, не образовав партий и организаций, реализовывали свои национальные права преимущественно в сфере образования и культуры.

Ключевые слова: политические партии и организации, национальные меньшинства, этнические группы, латиши, литовцы, эстонцы, армяне, румыны, грузины, греки, молдаване, Центральная Рада, Юг Украины.

*Olha Yadlovska,
Odesa National Academia of Food Technologies,
Odesa, Ukraine*

PARTIES AND SOCIO-POLITICAL ORGANIZATIONS OF SMALL ETHNIC GROUPS' IN THE SOUTH OF UKRAINE DURING THE CENTRAL RADA

This following article analyses the problems of interaction between Ukrainian central government, municipal Dumas and parties and socio-political organizations of national minorities in the South of Ukraine during the Central Rada. Basic attention is focuses on the questions political live of small ethnic groups': Latvians, Lithuanians, Estonians, Armenians, Romanians, Georgians, Greeks, Moldavians and others took place. In the study is the attempt of the realization of the role of minorities' participation in the public policy on the South Ukraine region in the Southern provinces of Ukraine in March 1917 – April 1918. The article is based on the research by the Katerynoslavska, Khersonska and the Norse of Tavriyska provinces of Ukraine.

Found that the representatives of the socialist parties and socio-political organizations of national minorities used by the greatest influence among the population of this southern region. Established, that the Latvians, Lithuanians, Estonians, Armenians, Romanians, Georgians, and also Moldavians socialist parties and socio-political organizations were significantly more activities in during the UCR. Latvians and Lithuanians liberal forces' activity was of an episodic nature in the South. Greeks demonstrated with little success these ethnic groups of the Ukrainian South region during the UCR.

Determined, that in the period of the UCR local bursts of small ethnic groups' was political activity in the South.

Key words: *political parties and organizations, national minorities, ethnic groups, Latvians, Lithuanians, Estonians, Armenians, Romanians, Georgians, Greeks, Moldavians, the Central Rada, the South of Ukraine.*

У добу Центральної Ради набули розвитку рухи національних меншин на Півдні України. До південноукраїнського регіону відносять землі, які на початку ХХ ст. входили до складу Катерино-славської, Херсонської і півночі Таврійської губерній. Ці території є поліетнічними за складом (на Півдні мешкало більше 20 національних меншин), що і вплинуло на перебіг подій у регіоні на початку ХХ ст., а також в роки Української національно-демократичної революції. У роки діяльності Центральної Ради найбільш потужну роль відігравали загальноросійські політичні сили. Не менш дієвими були і єврейські партії та громадсько-політичні організації. Активну політичну роботу на Півдні України вели польські соціалісти. Німецька меншина не створила власних політичних партій і брала участь у роботі загальноросійських організацій. У той же час не залишились осторонь політичних подій і менш чисельні національні меншини – латвійці, литовці, естонці, вірмени, грузини, румуни, молдавани, греки, болгары та чехи регіону. І хоча не всі з представлених меншин створили партії та громадсько-політичні організації на Півдні України, проте в добу Центральної Ради змогли заявити про себе, висувати та задовольняти вимоги щодо своїх національних прав.

Метою статті є дослідження громадсько-політичної діяльності малочисельних національних груп південноукраїнського регіону, як-от латиші, литовці, естонці, вірмени, румуни, грузини, греки, молдавани, чехи та ін.

В окремих наукових розвідках політичне життя зазначених меншин розглядається крізь призму історії партій та рухів регіону. На сьогодні з'явилися регіональні студії, увагу яких приділено вивченню громадсько-політичного життя окремих політичних сил, зокрема малочисельних національних груп Півдня. Так, О. Музичко висвітлює громадську та політичну діяльність грузинів

Одеси [1] та суттєво розширює береги дослідження історії меншини в узагальнюючій монографії [2]. Загалом, аналізуючи польські партії та об'єднання, зокрема і в Таврії, Т. Вінцовський розглядає питання стосовно самоорганізації білорусів навесні 1917 р. [3, 4]. Історію та культуру греків на українських теренах окреслено у нарисах С. Калоєрова [5], Н. Терентьєвої [6], у колективній роботі М. Дмитренка, В. Литвина, В. Томазова [7]; грекам південного сходу України присвячена студія П. Усенка [8], а грецькому етносу Маріуполя – Л. Якубової [9]. Наукова розробка С. Волкової [10] розширює знання про історію чехів південноукраїнського регіону. Окрім зазначених доробків, викликають цікавість зібрання документів та матеріалів про болгар Півдня [11] та албанців Приазов'я [12].

Діяльність партій та громадсько-політичних організацій національних меншин в період УЦР була продиктована проголошеними свободами стосовно меншин самою Центральною Радою, з іншого боку, історія сплесків політичної роботи та організації меншин мали місце ще на стику ХІХ – початку ХХ ст. на Півдні України, тому доцільно коротко охарактеризувати громадсько-політичну активність меншин у цей час.

У південноукраїнському регіоні локально мешкала грецька громада. Ця національна група не виявляла політичної активності, зосередивши свою громадську діяльність у сфері культурно-просвітницької роботи. На початку ХХ ст. у Маріупольському повіті, наприклад, діяли грецькі «Літературно-науковий гурток», «Товариство музичної школи», «Маріупольський літературно-вокально-музичний гурток», які шляхом культурницької роботи сприяли збереженню національної ідентичності місцевих греків [6, с. 177]. Центром грецької діаспори у регіоні була Одеса. У місті виходило три грецькі газети загальнодержавного масштабу

«Космос» («Світ»), «Фос» («Світло»), «Іліос» («Сонце») [13, с. 92, 95].

Болгари регіону теж не виявляли значного інтересу до політики. В Одесі діяв Центр розвитку болгарської самосвідомості під керівництвом В. Априлова [14, с. 295].

Підкреслимо, що греки та болгари Півдня України напередодні подій 1917 р. не брали участі у політичній діяльності, обмежившись самоорганізацією та заходами в сфері освіти та культури.

У південноукраїнському регіоні жили також татари і турки. І хоча представники цих етнічних груп не утворювали не тільки партій, але й громадських організацій на теренах досліджуваних губерній, проте все одно переслідувались за будь-які збори. Про це свідчать циркуляри департаменту поліції, який намагався не допускати масових незаконних зібрань мусульманського населення у містах Херсонської губернії [15, арк. 7]. Однак такі сплески діяльності на Півдні України татарських і турецьких сил були поодинокі, адже ці національні групи були компактно розселені переважно в Криму.

Незважаючи на малий відсоток у складі населення Півдня початку ХХ ст., активну політичну роботу вели вірмени. У регіоні діяли вірменські соціалістичні партії – Дашнакцутюн і Гнчак, члени яких збирали кошти і скуповували зброю для своїх однопартійців на Кавказі [16, с. 12; 17, с. 13]. Ці партії боролися за незалежність Вірменії. Дашнакцутюн прагнула звільнити Західну Вірменію від турецької влади і створити самостійну вірменську державу [18, с. 177]. Організації дашнаків вели активну роботу в Таврійській губернії, зокрема в Криму. Партосередки існували й в Одесі [19, арк. 14; 20, арк. 50; 21, арк. 171]. А 1906 р. містом поширювалась партійна газета «Дрошан» («Прапор») [22, арк. 48]. Гнчак мала на меті боротьбу за повалення самодержавства у тих країнах, де пригноблюють вірменів, і встановлення в них демократичного конституційного ладу, а також об'єднання всіх вірменських земель та створення самостійної вірменської держави [18, с. 154]. Осередки цієї партії, як і Дашнакцутюн, діяли в Криму та Одесі [23, арк. 7; 24, арк. 21]. Напередодні лютого 1917 р. ані гнчакісти, ані дашнаки активної роботи у

регіоні не вели [25, арк. 141, 142; 26, арк. 12]. Початок революції 1917 р. сприяв посиленню політичної роботи обох партій.

У південноукраїнському регіоні були представлені громади менш чисельних національних груп, наприклад, латиші, грузини та ін. Потужна грузинська громада на Півдні України мешкала в Одесі. Однією з головних передумов збільшення чисельності групи в місті був подальший розвиток у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття торгівельних, транспортних та економічних зв'язків між Одесою та Грузією [2, с. 20]. Частина представників грузинської меншини об'єднувалася в стінах Новоросійського університету. Адже з 1900 по 1920 рр. у цьому освітньому закладі навчалося приблизно 1500 грузинських студентів [2, с. 26]. Зокрема, у Новоросійському університеті на початку ХХ століття існувало грузинське земляцтво, окремі члени якого належали до Партії соціалістів-федералістів Грузії [19, арк. 1]. Хоча головною метою створення земляцтва була організація благодійних акцій та приділення уваги культурологічним заходам [2, с. 34, 36].

На початку сторіччя мала місце політична діяльність литовців. Революційні виступи литовців відбувались на Катеринославщині у 1905 р. [27, арк. 430]. Наприкінці 1905 р. внаслідок заворушень серед литовського населення з початкової школи литовських сільських шкіл виганялись руські вчителі, про що свідчить рапорт завідуючого двокласним училищем при ст. Дебальцево [27, арк. 430]. У тюрмах регіону утримувалися окремі члени латиських партій. Так, 1910 р. в Олександрівській в'язниці перебував член Латиського соціал-демократичного Союзу М. Батрак [28, арк. 37].

На початку ХХ ст. у регіоні заявили про себе в громадсько-політичному житті литовці, латвійці, грузини, вірмени. Греки і болгари Півдня України не проявляли інтересу до політики. У регіоні вели політичну роботу татарські політичні сили, діяльність яких була сконцентрована у Криму. На Півдні також активно діяли соціалістичні партії вірмен – Дашнакцутюн і Гнчак. У цілому, політичні сили

національних меншин на початку ХХ ст. не виявляли особливого бажання до співпраці з українським національним рухом. З початком Української національної революції ситуація на Півдні України кардинально змінилася.

За доби Центральної Ради громадську активність виявляли представники багатьох національних меншин Півдня України, зокрема, латишів. Активно діяли латиські організації соціалістичного спрямування. За автономію латиського краю виступала Одеська організація латиських соціалістів-демократів, що відновила свою діяльність 10 березня 1917 р. [29. – 13 марта]. Організація в цілому стояла на меншовицьких позиціях, хоча одним з її керівників був латиський більшовик Ф. Земіт. З часом, частина латиських соціал-демократів (приблизно 70 осіб) вступила до Одеської більшовицької організації [30, с. 113]. Латиські еседеки тісно співпрацювали зі своїми російськими колегами. 26 березня 1917 р. в Одесі у приміщенні Латиського товариства відбулись збори латишів, членів РСДРП. Були присутні 37 осіб з 50 за складом. Учасники зборів висловилися за єдність РСДРП [31. – 29 марта]. Згодом збори латиської групи одеської організації РСДРП проходили регулярно протягом літа-осені 1917 р. [32. – 23 июля; 33. – 4 октября].

У регіоні було здійснено спробу сформувати латиські партії несоціалістичної орієнтації. На сторінках одеських видань опубліковувалась інформація про утворення Латиської національно-демократичної партії, що стояла на державницьких позиціях. Члени Одеського латиського товариства розповсюджували брошуру «Латиська держава» та листівку з витягом програми Латиської національно-демократичної партії. Це викликало осуд з боку латишів – членів РСДРП, які 1 травня 1917 р. зробили заяву, що «відколювання від демократичної Росії є злочином» [31. – 24 мая].

Латиші проявляли активність і в інших містах Херсонщини. Влітку 1917 р. у Херсоні розгорнуто діяльність Латиського гуртка [34. – 1917. – 1 сентября]. Проводила роботу латиська група більшовиків у Миколаєві [35. – 1918. – 12 марта]. Наприкінці травня 1917 р. вона нараховувала 24 особи [30, с. 113, 114].

Латиські соціал-демократичні організації організовувались і на Катеринославщині. Збори латишів соціал-демократів (більшість стояла на меншовицьких позиціях) було проведено 21 березня 1917 р. у Катеринославі [36. – 8 апреля]. Учасники зборів, – прихильники більшовицьких поглядів, – залишили зібрання. На початку липня 1917 р. поміркована частина латиських соціал-демократів вступила до місцевої меншовицької організації на правах автономії. Максимальна кількість променшовицьки налаштованих латишів влітку 1917 р. сягала 244 особи.

Латиські більшовики Катеринослава провели свої збори 3 квітня 1917 р., на яких було обрано бюро та національний районний комітет [36. – 8 апреля]. А 23 квітня 1917 р. вони ввійшли до складу місцевої більшовицької організації. Помітну роль у політичному житті Олександрівська Катеринославської губернії відігравали латиські більшовики, які були організаторами найбільшої профспілки металістів. На дротяному заводі Жилова партійна організація соціал-демократів складалася переважно з латиських робітників і нараховувала 20 осіб [30, с. 113].

На Півдні України діяли литовські політичні партії та організації. На 2 липня 1917 р. були заплановані збори литовських соціал-демократів та литовських соціалістів-революціонерів-народників Одеси [32. – 1 июля]. 25 листопада 1917 р. в Одесі відбулися збори литовської групи РСДРП, на яких обрали Б. Смайкеса до складу ради робітничих депутатів Одеси [37, арк. 55].

Організації литовських соціал-демократів проводили роботу і на Катеринославщині [38. – 2 августа]. 7 травня 1917 р. литовська соціал-демократична організація міста вирішила приєднатися до більшовиків [39, с. 101]. Литовські соціалісти проявляли активність і у Таврійській губернії. У Бердянську діяли литовські соціалістично-революціонери-народники, які провели до міської ради двох своїх представників – Г. Червенко та Д. Кіорпе [40, с. 28]. Продовжували роботу соціалістичні гуртки серед литовських та латиських біженських організацій, що виникли у регіоні ще в роки Першої світової війни [41, арк. 1]. На Півдні

України велася робота по формування національних робітничих організацій. У 1915 р. в Одесі створено Братство Литовського робітничого народу імені «Тавали Рожанчус». На травень 1917 р. організація нараховувала 540 членів [42, арк. 158].

У регіоні створювались не тільки литовські партії соціалістичного спрямування. Так, 26 травня 1917 р. у Катеринославі відбулися збори Литовської християнсько-демократичної партії, де були представлені, головним чином, біженці. На зборах критикувалася позиція литовських більшовиків та соціалістів-революціонерів-народників Катеринослава як «ворогів литовського народу» [43, с. 35]. Координацію литовських організацій у Катеринославі намагалася проводити створена в квітні 1917 р. Рада литовської національності [44. – 20 апреля]. В організації були представлені ліберально налаштовані представники литовської інтелігенції [39, с. 59]. Подібна організація діяла в Одесі [31. – 29 июля].

У роки революції активізувалась політична діяльність представників місцевих естонських громад. 16 квітня 1917 р. у Миколаєві була створена естонська соціал-демократична організація, що була представлена в міському комітеті РСДРП(о) своїм лідером Вахсеаря [30, с. 113]. Чергові збори естонської групи РСДРП були заплановані у Миколаєві на 25 листопада 1917 р. [45. – 24 ноября].

Поряд з названими національними групами, у південноукраїнському регіоні мешкали вірмени, які теж не залишилися осторонь революційних процесів. В Одесі був зосереджений політичний центр Вірменського революційного союзу (Дашнакцутюн), осередки якого діяли в межах Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній [29. – 10 апреля]. Вірменські національні комітети Миколаєва, Маріуполя та ін. міст збирали пожертви для підтримки «загальнонаціональної вірменської місії» на користь борців за свободу (у Маріуполі було зібрано 630 рублів) [46. – 15 марта; 35. – 17 марта]. Разом з тим, під час подібних зібрань розглядалися також організаційні питання щодо роботи вірменських комітетів. А 27 серпня 1917 р. в Олександрівську Катеринославської губернії

на загальних зборах 60 робітників-вірмен було створено місцевий осередок Дашнакцутюн. Головою виконавчого комітету організації став С. Пацехян. Два члени виконкому були обрані до міської ради робітничих і солдатських депутатів [40, с. 28]. Таким чином, в період Центральної Ради вірменські політичні сили фактично відновили діяльність своїх організацій, створених ще на початку ХХ сторіччя, і заявили про себе у ряді міст регіону.

Не залишилися осторонь політичних подій й білоруси, румуни, грузини, чорногорці, чехи, греки регіону. І хоча широкомасштабної діяльності організації та товариства зазначених національних меншин не проводили, хоча у місцевих органах влади не завжди мали хоча б по осібно представництво, однак все ж змогли заявити про себе та скористатись правами, які задекларувала та впроваджувала Центральна Рада у сфері національних відносин в державі.

Білоруси Півдня України намагались об'єднати свої зусилля задля Загалом, аналізуючи вплив революції на процеси консолідації польської громади, зокрема в Таврії, Т. Вінцовський зупиняє увагу й на білоруському етносі, акцентуючи увагу на тому, що поляки губернії навесні 1917 р. вже діяли в рамках національно-культурних товариств, а білоруси, натомість, лише розпочинали цей процес [3, с. 388]. На початку 1918 р. помітно активізувалась діяльність білорусів в Одесі. 6 березня 1918 р. на спільному засіданні Білоруської військової ради та товариства «Гай» (організація була створена в грудні 1917 р.) було прийнято рішення створити більш потужну та об'єднану організацію. Метою її діяльності було не тільки формування білоруських військових частин, а й організація та піклування про біженців, яких в Одесі та її околицях нараховувалось близько 100 тисяч осіб [47, с. 108].

На Півдні набув розвитку румунський національний рух. Влітку 1917 р. в Одесі нараховувалось до тисячі лівих соціал-демократів з Румунії. Їх діяльність координував Румунський комітет дії, що ставив за мету знищення революційним шляхом реакції у Румунії і підтримку

Російської революції [29. – 6 июля]. Румунська соціал-демократична секція в Одесі у серпні 1917 р. організувала великий мітинг, на якому виступили Раковський та інші румунські соціалісти, а також представники місцевих осередків соціалістичних партій [48. – 18 августа].

Проявляли громадсько-політичну активність й інші національні меншини регіону. У березні 1918 р. в Одесі створювалось Чорногорське благодійне товариство. У статуті організації зазначалося, що учасники товариства виступали за повне об'єднання всіх сербів, хорватів та словенців на засадах федеративного демократичного устрою. Також товариство ставило за мету ввійти у відносини з існуючими в Росії чорногорськими товариствами, а у тих місцевостях, де таких нема, з окремим особами, аби проводити пропаганду між чорногорцями про необхідність повертатись до Чорногорії, де відсутні або слабкі інтелектуальні сили [49, арк. 1, 4, 5, 5зв.].

Також в Одесі наприкінці 1917 р. було здійснено задум об'єднання грузинської інтелігенції міста на базі «Грузинського культурно-політичного товариства», (що виникло на основі грузинського земляцтва при Новоросійському університеті). В подальшому, навесні 1918 р., Одеським окружним судом розглядалося питання про реєстрацію товариства. Метою організації проголошувалася культурно-просвітницька та політична діяльність: *«Як культурно-просвітницька організація, товариство влаштовує лекції, реферати, спектаклі, концерти, випусує газети, книги та інше. Як політична організація, товариство організовує політичні виступи, реагує на політичні явища, встановлює зв'язок з різними організаціями, як в Одесі, так і в Грузії та інших містах. У випадку, якщо будь-яка постанова стосовно політичних виступів викликає протест певної політичної фракції товариства, то інші фракції виступатимуть від імені всього грузинського товариства»* [50, арк. 1, 2]. При товаристві мала запрацювати грузинська бібліотека-читальня [51. – 24 декабря]. Головою товариства обрано випускника Новоросійського університету В. Мікеладзе. Однак це товариство не

заявило про себе активно, обмежившись лише протестом проти розгону більшовиками Установчих зборів [1, с. 344]. Загалом, згадуване клопотання про відкриття в Одесі грузинського товариства «Сакартвелло» не було задовільнено [2, с. 40], хоча грузинська меншина активно самоорганізовувалась та діяла в Одесі, як на рубежі XIX – XX сторіч, так і в роки діяльності Центральної Ради.

Певну політичну активність проявляли молдаване регіону. В Одесі діяла Молдавська Прогресивна партія. Катеринославська міська організація РСДРП(м) нараховувала близько 700 молдаван [52. – 16 августа]. Внаслідок наполегливої роботи голови Одеської Української Військової ради І. Луценка, був сформований молдаванський полк з бессарабських та херсонських молдаван [53, с. 45]. На сторінках преси публікувалися матеріали про боротьбу молдаван за свої національні права [54. – 6 травня].

Чесько-словацька організація була утворена в Єлисаветграді. Чехи та словаки (довірені та місіонери) Єлисаветградського повіту звертались по справах набору добровольців для чесько-словацької діючої армії і для організації революційного руху проти Австро-Угорщини до Єлисаветградської повітової Чесько-Словацької організації [55. – 28 сентября]. Проте, в цілому, чехи та словаки регіону не об'єднувались в громадські організації, не мали своїх представників у місцевих органах влади та не висували політичних гасел.

Заявляла про свої національні вимоги також і грецька меншина. Достатньо гостро постали проблеми задоволення та реалізації національних потреб, а також представництва греків в органах влади та у різноманітних громадських організаціях у Маріуполі, що відображено на сторінках місцевої преси. Частково мали змогу заявити про себе та відстоювати свої права національні меншості (серед них і греки) міста та Маріупольського повіту Катеринославської губернії в стінах новоствореного на початку осені 1917 р. Міського Народного університету. Зокрема, при обранні опікунської ради передбачалося представництво в її складі національних

меншостей (7 осіб, а також 3 – від національних меншин). Однак на засіданні міської думи 17 жовтня 1917 пропозицію не підтримали: ухвалено склад з 7 осіб, тобто представники від меншостей не ввійшли до складу опікунської ради [46. – 20 октября]. З іншого боку, водночас, згідно доповідної записки до Комісії народної освіти щодо питання про організацію Міського Народного Університету в м. Маріуполі вважалось за необхідне з-поміж інших відкрити кафедру з питань національних культур, в залежності від побажань та потреб населення [46. – 29 октября].

2 листопада 1917 р. на засіданні міської думи Маріуполя обговорювалось питання, ініційоване гласним І. Пічахчі, стосовно створення грецького секретаріату із використанням ним грецької мови. Адже через незнання російської мови греки інертно відносились до політичних подій. Цікаво, що думку про секретаріат на національних мовах із оплатними робітниками (на кшталт подібно створених у самій Центральній Раді) підтримав І. Рівлін, причому від імені думських фракцій українських есерів і федералістів, єврейської «Поалей-Ціон» й Об'єднаної єврейської соціалістичної партії та Польської партії соціалістів. На згаданому ж засіданні несподівано підняли і мовне питання для секретарів від національних меншостей. Єврейські представники, як це часто траплялося, сперечались стосовно ідішу та іврити. А от для греків постала проблема володіння секретарем грецькою, українською, а також турецькою мовою, остання – розмовна мова греків регіону. Гласний І. Пічахчі зазначив, що це питання греки вирішать, адже найголовніша мета – залучити грецькі маси до політичного життя. Греки отримали також підтримку українських есерів, представник яких І. Петров заявив: *«І ми, українці, що знаходяться в меншості, вітають вас, греків. І якщо ми в подальшому будемо великодержавною нацією, вперше ми будемо підтримувати вас»*. Лунали репліки на засіданні щодо латишів та естонців, однак оскільки відсоткове представництво їх у думі було вкрай малим, то, звичайно, секретарства не створювались. У підсумку, у думі були організовані грецьке, а також

українське, єврейське та польське секретарства, до того ж до роботи в думі залучено секретарів та діловиробників для кожного секретарства в одній особі. Слід зазначити, що на той же час у думі вже діяв відділ народної освіти, сконструйований за принципом представництва від національних меншостей [46. – 12 ноября]. Висловились греки і стосовно більшовицького перевороту на засіданні міської думи м. Маріуполя 18 листопада 1917 р., знову ж таки в особі І. Пічахчі. Гласний зазначив, що у відгомін на події Времеєвська волость проголосила захоплення землі та всього інвентаря безвідкладно, не чекаючи на рішення Установчих Зборів. Ці події обговорювалось всіма сільськими товариствами Маріупольського повіту, на підтримку яких висловились 19, а проти – 107. Окрім того, з населення повіту – 30 4000, більше половини 155 000 греки, а грецьке населення ніколи не стане на сторону більшовиків та не дозволить нав'язувати собі волю невеликої, хоча б і прекрасно озброєної купки людей [46. – 23 ноября]. Отже, окреслені проєкції дозволяють визначити, що греки заявляли про свої вимоги посередництвом представництва гласних у міській думі Маріуполя, проте не створювали громадсько-політичних організацій у регіоні, а все ж таки обмежувались задоволенням культурних та мовних запитів. Щоправда, слухним буде підкреслити той факт, щоосені 1917 р. на виборах до Всеросійських Установчих зборів по Катеринославській губернії було висунуто окремий список Поселян-греків Маріупольського повіту. Список підтримали 43 виборця, що склало 0,05 % від електорату, який проголосував [56. – 14 октября]. Це був поодинокий факт висунення списку греків за етнічною ознакою по всьому південноукраїнському регіону.

Поряд із власними національними організаціями, представники національних меншин Півдня України брали активну участь у роботі загальноросійських політичних сил. В останні місяці існування УЦР – у березні 1918 р. – у Миколаєві відбулася загальна конференція РСДРП, делегатами якої були росіяни, болгари, турки і австрійці [35. – 1918. – 15 марта].

Таким чином, Центральна Рада намагалася досягти порозуміння у взаєминах з політичними партіями і громадсько-політичними організаціями національних меншин. В свою чергу на Півдні за доби УЦР існував досить широкий спектр партій та громадсько-політичних організацій національних меншин, до прикладу і менш чисельних, які співпрацювали як з центральною владою, так і з міськими думами міст південноукраїнських губерній. На регіональному рівні активізувались діяльність латиських, литовських, естонських, вірменських, румунських, грузинських, а також молдаванських соціалістичних партій та організацій. Мали місце окремі випадки діяльності ліберальних організацій названих національних меншин, зокрема латиських і литовських. Натомість греки, болгари, чехи,

не створивши партій, заявляли про свої національні права переважно у сфері освіти та культури. Частково досліджувані меншини реалізовували свої прагнення в лавах українських, загальноросійських, єврейських та польських партій. Однією з передумов консолідації меншин та їх участі у громадсько-політичному житті певних місцевих органів влади ставав територіальний чинник – за місцем локального проживання етнічної групи. Отже, з початком революції в добу Центральної Ради національні меншини регіону долучилися до політичного життя, співпрацювали з місцевою владою, вели агітаційну та організаційну роботу, приділяли значну увагу культурно-просвітницьким заходам з метою збереження і розвитку власної мови та культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Музичко О. Грузини у суспільно-політичному та культурному житті Одеси у другій половині XIX – на початку XX ст. (1869-ті роки – 1920 рік) / О. Музичко // Причорноморський регіон у контексті європейської політики. – Одеса-Ополе-Вроцлав, 2008. – С. 334-349.
- Музичко О. Є. Грузини в Одесі: історія та сучасність / О. Є. Музичко. – Генеральне Консульство Грузії в Одесі. – Одеса : БМВ, 2010. – 292 с.
- Вінцковський Т. Польська громада Таврійської губернії у 1917 р. на шпальтах газети «Южные ведомости» / Т. Вінцковський // Поляки на Півдні України та в Криму / Під ред. Т. Цисельського, Е. Чапівського, В. Кушніра. – Одеський національний університет ім. Мечникова. – Одеса-Ополе-Вроцлав, 2007. – С. 386-390.
- Вінцковський Т. Вплив революції 1917 р. на консолідацію української, польської і білоруської громад Таврійської губернії (за матеріалами газети «Южные ведомости») / Т. Вінцковський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство XX ст. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, голова редколегії Я. Ісаєвич. – Львів, 2008. – С. 101-105.
- Материалы по истории и культуре Греков Украины: сб. / Сост.: С. А. Калоеров, Г. Н. Чердакли. – Донецк : Кассиопея, 1998. – Вып. 1. – 104 с.
- Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.) / Н. Терентьева. – К. : «Аквілон-Пресс», 1999. – 532 с.
- Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії, документи, матеріали, карти / М. Дмитренко, В. Литвин, В. Томазов та ін. – К. : Либідь, 2000. – 486 с.
- Усенко П. Греки на Південному Сході України з кінця XVIII до початку XX ст. / П. Усенко // Сучасність. – 2001. – №1. – С. 87-97.
- Якубова Л. Д. Маріупольські греки (етнічна історія): 1778 р. – початок 30-х років XX ст. / Л. Д. Якубова. – К., 1999. – 331 с.
- Волкова С. А. Чехи на півдні України (друга половина XIX – перша третина XX століття) / С. А. Волкова. – Симферополь : АнтикВА, 2006. – 160 с.
- Болгарське населення Півдня України: Дослідження і документи. – Вип. 1. – Запоріжжя : ЗДУ, 1993. – 139 с.
- Документи та матеріали до історії приазовських албанців [Текст] / Упоряд. А. Бойко, Л. Брацило, І. Козлова. – Запоріжжя, 2006. – 168 с.
- Греки России и Украины / Сост., отв. ред. Ю. В. Иванова. – Спб. : Алетейя, 2004. – 624 с.
- Херлихи П. Европейский город Черноморья. Очерки истории Одессы XIX века / П. Херлихи. – Одесса : Изд-во «Optimum», 2009. – 323 с.
- ЦДДА України у м. Київ, ф. 349, оп. 1, спр. 54.
- Королев В. И. Возникновение политических партий в Таврической губернии / В. И. Королев. – Симферополь : Таврия, 1993. – 42 с.

17. Королев В. И. Действовать энергично и по закону. История политической полиции Крыма / В. И. Королев. – Симферополь : АнтиквА, 2007. – 196 с.
18. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. – М. : РОССПЭН, 1996. – 872 с.
19. ЦДДА України у м. Київ, ф. 268, оп. 1, спр. 99.
20. ЦДДА України у м. Київ, ф. 268, оп. 1, спр. 50.
21. ЦДДА України у м. Київ, ф. 268, оп. 1, спр. 131.
22. ЦДДА України у м. Київ, ф. 385, оп. 1, спр. 1897.
23. ЦДДА України у м. Київ, ф. 268, оп. 2, спр. 49.
24. ЦДДА України у м. Київ, ф. 386, оп. 1, спр. 1026.
25. ЦДДА України у м. Київ, ф. 335, оп. 1, спр. 242.
26. ЦДДА України у м. Київ, ф. 385, оп. 1, спр. 2990.
27. ДАДО, ф. 11, оп. 1, спр. 455.
28. ЦДДА України у м. Київ, ф. 313, оп. 2, спр. 2411.
29. Одесский листок (Одесса). – 1917.
30. Гвоздик В. С. Формування партійно-політичних сил на Півдні України (березень-серпень 1917 р.) / В. С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – Вип. XVIII. – С. 102–117.
31. Южный рабочий (Одесса). – 1917.
32. Одесская почта (Одесса). – 1917.
33. Голос пролетария (Одесса). – 1917.
34. Родной край (Херсон). – 1917.
35. Власть труда (Николаев). – 1918.
36. Наша борьба (Екатеринослав). – 1917.
37. ДАОО, ф. 3829, оп. 1, спр. 54.
38. Известия Бердянского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов (Бердянск). – 1917.
39. Октябрь в Екатеринославе: Сборник документов и материалов. – Днепропетровск : Днепропетровское областное издательство, 1957. – 378 с.
40. Гвоздик В. С. Політична боротьба у Запорізькому регіоні у період національної революції (1917 – початок 1918 рр.) / В. С. Гвоздик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 21–42.
41. ДАОО, ф. 3829, оп. 1, спр. 42.
42. ДАОО, ф. 3829, оп. 1, спр. 62.
43. Яценко В. Я. Національний фактор в суспільно-політичному житті Катеринослава у 1917 р. // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – № 4. – С. 34–37.
44. Трудовая газета (Николаев). – 1917.
45. Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов (Николаев). – 1917.
46. Мариупольское слово (Мариуполь). – 1917.
47. Щавлінський М. Формирование белорусских частей в Одессе в контексте создания белорусской государственности (1917-1919 гг.) / М. Щавлінський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2010. – Вип. 20. – С. 107–109.
48. Русские ведомости (Москва). – 1917.
49. ДАОО, ф. 635, оп. 1, спр. 366.
50. ДАОО, ф. 635, оп. 1, спр. 365.
51. Одесские новости (Одесса). – 1917.
52. Солдат и рабочий (Херсон). – 1917.
53. Гонтар О. В. Українська проблема за часів Центральної Ради: співвідношення центру та регіонів / О. В. Гонтар // Записки історичного факультету. Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. – Одеса : Одеський державний університет імені І. І. Мечникова, 2001. – Вип. 11. – С. 40–51.
54. Известия Херсонської ради робочих та солдатських депутатів (Херсон). – 1917.
55. Известия Елисаветградского Совета Рабочих и Солдатских депутатов (Елисаветград). – 1917.
56. Народная жизнь (Екатеринослав). – 1917.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Верменич Я. В.*, д.і.н., проф.; *Тригуб П. М.*, д.і.н., проф.

***ІСТОРІОГРАФІЯ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.
ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ
НАУКИ В УКРАЇНІ***

---

*Маврін О. О.,
к.і.н., с.н.с., Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, м. Київ, Україна*

АРХЕОГРАФІЧНА ПУБЛІКАЦІЯ ПАМ'ЯТОК ПИСЕМНОЇ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ «ЗАПИСОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА» (1990-ті – початок 2000-х рр.)

Проаналізовано актуалізацію археографічної публікації як наукового жанру в редакційній політиці авторитетного наукового видання «Записки НТШ» протягом 1990-х – початку 2000-х років. Шляхом систематизації матеріалу визначені пріоритетні напрями у введенні до наукового обігу пам'яток вітчизняної історико-культурної спадщини, регіональні особливості та специфіка едиційної методики.

Ключові слова: археографія, писемні пам'ятки, публікація, «Записки НТШ».

Маврін А. А.,
*Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України,
г. Киев, Украина*

АРХЕОГРАФИЧЕСКАЯ ПУБЛИКАЦИЯ ПАМЯТНИКОВ ПИСЬМЕННОГО ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ УКРАИНЫ НА СТРАНИЦАХ «ЗАПИСОК НТШ» (1990-е – начало 2000-х гг.)

Проведен анализ археографической публикации как научного жанра в редакционной политике авторитетного научного издания «Записки НТШ» на протяжении 1990-х – начала 2000-х годов. Путём систематизации материала определены приоритетные направления во введении в научный оборот памятников историко-культурного наследия, региональные особенности и специфика издательской методики.

Ключевые слова: археография, письменные памятники, публикация, «Записки НТШ».

Oleksandr Mavrin,
*MSGrushevsky Institute of Ukrainian archaeography and source study
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ARCHEOGRAPHICAL PUBLICATION OF MONUMENTS OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE ON THE PAGES OF «ZAPYSKY NTSH» (1990s – beginning of the 2000s)

It was the beginning of the 1990s when the Ukrainian historical science had begun to realize a necessity of critical re-thinking the conceptual principles of further development in new social and political circumstances of independent Ukrainian State. One of the most important tasks of that time became studying, scientific treatment and publication of monuments of written historical and cultural heritage of the Ukrainian nation. Firstly, that ones which in the previous times had been ignored or misrepresented and especially selected or generally hidden and destroyed. That is why it was the time of the re-birth of archeographical science, activation of the archeographical publications as a separate documents' publication and as fundamental collections' publication. Especially it has to be stressed upon a form of journal archeographical publication. As an example it can be taken archeographical publication of the written monuments of historical and cultural heritage of Ukraine on the pages of well-known scientific periodical «Zapysky NTSh».

Documents originated from various archival collections of Ukraine are re-presented in source publications of the «Zapysky NTSh». Materials from TsDIA in Lviv can be re-presented in such groups:

Correspondence by famous Ukrainian scientists, politicians, writers, journalists: I. Borshchak, I. Zilynskyi, V. Hantsov, V. Hnatiuk, Ye. Tymchenko, K. Kvitka, F. Kolessa, M. Hrushevskyi, M. Haivoronskyi, M. Lysenko, B. Lyatoshynskyi, V. Kuchabskyi, O. Makovey, I. Pankevych, L. Mosendz, M. Pavlyk. Especially can be noted correspondence by Ukrainian polemist writers of 1621-1624, two unknown letters by Bohdan Khmelnytskyi.

The majority of documents published belong to the period of the 14th – 20th centuries. In the same time, a special group of the documents consists of normative and lawful acts of Hetmanshchina: additional documents to Universals of Bohdan Khmelnytskyi for 1656, points of Ivan Vyhovskyi for 1659, Universals of Ivan Vyhovskyi, documents of Ivan Mazepa from 1705.

In contradistinction to other journals «Zapysky NYSh» publishes also bibliographical materials as unknown volume «Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii» unpublished 25th volume and index of «Chteniia v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa».

Of great scientific importance are the documents that make possible a better understanding biographies of famous persons like I. Rutkovych, D. Dontsov, P. Mohyla.

The archeographical publications in «Zapysky NTSh» in general have a great importance for further development of archeography as well as other humanities in Ukraine. They considerably expand data base for research work in history, cultural studies, social studies, folklore, ethnography, literature studies, linguistics and many other disciplines. However a sufficient, valuable and representative source base of this country's humanities now needs a lot of common efforts of specialists in various spheres of science.

Key words: archeography, writing monuments, publication, «Zapysky NTSh».

На початку 1990-х років перед українською історичною наукою постало питання докорінного перегляду концептуальних засад розвитку в нових суспільно-політичних умовах незалежної української держави. Одним з найважливіших завдань цього часу стало вивчення, наукове опрацювання та публікація пам'яток писемної історико-культурної спадщини українського народу, насамперед тих, які в попередні часи або замовчувались, або перекручувались та певним чином відбирались, чи взагалі приховувались або знищувались. Тому саме в цей час активно відроджується в Україні археографічна наука та активізуються археографічні публікації як окремі видання документів, так і цілі корпусні публікації. Окремо слід приділити увагу формату журнальної наукової археографічної публікації. Яскравим прикладом тут виступає археографічна публікація писемних пам'яток на сторінках авторитетного наукового періодичного видання «Записки Наукового товариства імені Шевченка». Характерною рисою більшості публікацій є послідовне дотримання прийнятих в українській археографічній науці правил передачі текстів із максимальним збереженням не лише змісту, а й форми документу. Коментарі змістовні і в цілому належним чином обґрунтовані з огляду на сучасний стан науки. Хоча дослідницька концепція

«Записок» тяжіє до західноукраїнської проблематики, значна кількість опублікованих матеріалів пов'язана з історією та культурою всієї України.

В записках Наукового товариства імені Шевченка використовуються справи із ЦДІА у Львові. Публікацію листів у «Записках» можна представити у таких групах:

- Листи Ілька Борщака [1] та Івана Зілинського [2] до Кирила Студинського, листи Івана Зілинського до Олексія Шахматова [3] та Всеволода Ганцова до Івана Зілинського [4];
- Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького [5] та листи Євгена Тимченка [6], Климента Квітки [7] та Ярослава Пастернака [8] до Володимира Гнатюка;
- Листування Філарета Колесси з Климентом Квіtkoю [9], з Михайлом Грушевським [10] та з Михайлом Гайворонським [11];
- Листи Михайла Гайворонського до Миколи Грінченка [12] та Василя Вітвицького [13];
- Листи Михайла Грушевського до Ватрослава Ягича [14] та Михайла Коцюбинського [15], Сергія Єфремова [16] до Михайла Грушевського;
- Листування Миколи Лисенка з галичанами [17];

- Листи Богдана та Павла Кирчівих [18], Остапа Луцького [19] до Івана Франка;
- Листи Дениса Січинського до Ярослава Вінцковського [20];
- Листи Миколи Федюка та інших кореспондентів у справах М. Федюка до митрополита Андрея Шептицького [21];
- Три листи Анатолія Вахнянина до невстановленого адресата [22];
- Листи Василя Стефаника до Юрка та Вацлава Морачевських [23];
- Із епістолярної спадщини Бориса Лятошинського [24];
- Листи Василя Кучабського до Івана Крип'якевича та Стефана Томашівського [25];
- Листи Осипа Маковея до Василя Щурата [26];
- Листи Івана Панькевича до Володимира Дорошенка [27] та Антона Дольницького [28];
- Листи Леоніда Мосендза до Дмитра Донцова [29];
- Листи Михайла Павлика [30] та Романа Яросевича [31] до Михайла Драгоманова.

Необхідно назвати ще листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років [32] за часів Гетьманщини: два невідомі листи Богдана Хмельницького [33].

У «Записках» найбільше надруковано документів датованих від XIV – XX століттям. Серед великої кількості документів слід розглянути документи які складно узагальнити в одній категорії, жанрі чи виді. Сюди відносимо «Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст.» [34], інвентарні матеріали сеймику Холмської землі останньої чверті XVI – першої половини XVII століть [35], спостереження за «Реєстром Чернігівських границь» з 20-х років XVI століття [36], описи волинських маєтків князів Сангушків другої половини XVI століття» [37] та інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року [38] «Журнал каким образом произошло обранья гетмана войск Малороссийских обоих сторон Днепра 1750 году «17» д[ня]» [39].

Особливу групу публікації документів становлять нормативно-правові акти Гетьманщини, до яких відносимо: додаткові

документи до універсалів Богдана Хмельницького за 1656 рік [40] пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року [41], універсали Івана Виговського Лубенському Мгарському Преображенському монастиреві [42], чотири документи Івана Мазепи з 1705 року [43]. З історії Гетьманщини слід навести український дипломатарій другої половини XVII століття [44] та дипломатичне листування уряду Кримського ханства (друга половина XVI – початок XVIII століть) [45], перепис Подільського козацького полку 1659 року [46], оповіді козаків-сучасників про Задунайську Січ [47], документи до історії Дунайського (Новоросійського) козацького війська [48], а також Ніжинський літопис XVIII століття [49].

На відміну від інших журналів у «Записках» здійснюється публікація бібліографічних даних, як незнаний том «Архива Юго-Западной России» [50], невидані 25-й том і покажчик «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца» [51] та забуті публікації Леоніда Глібова у газеті «Черниговские губернские ведомости» [52].

Особливу наукові цінність у «Записках» складають документи, які дозволяють краще і детальніше вивчати біографії видатних діячів. Публікація таких документів дозволили ширше розглянути біографії Івана Рутковича [53], Дмитра Донцова [54], Петра Могили [55]. Унікальною стала публікація автобіографії Стефана Таранушенка, в яку також увійшла і бібліографія його праць [56].

Тематичну різноманіть публікацій забезпечує документи з історії церкви: документ стосовно релігійних поглядів Стефана Зизанія [57], «Апологія» Михайла Малиновського [58], протоколи генеральних візитацій церков Київської уніатської митрополії XVIII століття на прикладі недатованої єпископської ревізії Щирецького намісництва [59] та недатований реєстр духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії за владцтва Йосифа Шумлянського [60].

У «Записках» публікують визначні для української історіографії роботи як український переклад роботи Івана Лисяка-Рудницького «Напрями української політичної думки»

[61], статтю Ігоря Лоського «Григорій Винський і його «Записки»» [62], «Слово перестороги» Василя Подолинського [63], «Хроніку Французької революції» Дениса Зубрицького [64], погляди М. Грушевського на Івана Мазепу [65], а серед художньої літератури переклади українською мовою віршів Олександра Блока і щоденникові записи Василя Симоненка [66] та твори Миколи Лукаша подані до видавництва «Дніпро» [67].

Характерною відмінністю «Записок» є публікація документів з історії діяльності мистецьких товариств: Музичного братства у Львові XVI – XVII століть [68], Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові [69], Літературно-мистецького клубу та Спілки українських письменників у Львові 1941-1944 роки [70], Товариства охорони української старовини у Львові за 1914 рік [71]. Окремо слід назвати документи про перебування архітектора Бернардо Морандо у Львові [72] та Латинську епітафію [73].

З мемуарних публікацій можна назвати автобіографічний документ київського будівничого Степана Ковніра [74] та уривок

щоденника цитриста та композитора Євгена Купчинського за 1888-1889 роки [75].

Невелика кількість опублікованих у «Записках» документів XX століття не применшує їхньої актуальності. На підтвердження цьому слід назвати звіт з місії Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року [76], або «Військові плани «зміцнення польського характеру» східних воєводств держави (березень 1938 року)» [77] чи «Російські археографічні експедиції 1970-х років в Україну і наслідки їхньої праці» [78].

Археографічна публікація пам'яток писемної історико-культурної спадщини на сторінках «Записок Наукового товариства імені Шевченка» має, безумовно велике значення не лише для подальших наукових досліджень Західноукраїнського регіону, але й для всієї вітчизняної гуманітаристики, насамперед для таких дисциплін як історія, етнографія, літературознавство, мовознавство, біографістика, культурологія тощо. Проте ще й тепер вирішення проблеми формування достатньої повноцінної та репрезентативної джерельної бази вітчизняної гуманітаристики, потребує спільних зусиль фахівців з різних галузей науки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сварник Г. Листи Ілька Борщака до Кирила Студинського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 222 (ССXXII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 375-391;
2. Єдліньська У. Листи Івана Зілинського до Кирила Студинського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 229 (ССXXIX). Праці Філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 486-501;
3. Дзєндзелівський Й. Листування Івана Зілинського і Олексія Шахматова // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 229 (ССXXIX). Праці Філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 457-485;
4. Штогрин Д. Неопублікований лист Всеволода Ганцова до Івана Зілинського: причинок до класифікації українських говорів // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 234 (ССXXXIV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 566-571;
5. Дем'ян Г. Листи Володимира Гнатюка до Михайла Зубрицького // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 222 (ССXXII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1992. – С. 293-308;
6. Листи Євгена Тимченка до Володимира Гнатюка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 224 (ССXXIV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 295-333;
7. Штундер З. Два листи Климента Квітки до Володимира Гнатюка з 1923 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 226 (ССXXVI). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1994. – С. 269-280;
8. Романюк Т. Одинадцять листів Ярослава Пастернака до Володимира Гнатюка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 230 (ССXXX). Праці Секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1995. – С. 451-466;
9. Залеська Р., Іваницький А. Листування Климента Квітки і Філарета Колесси // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 223 (ССXXIII). Праці Секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1992. – С. 309-416;
10. Колесса К. Взаємне листування Філарета Колесси та Михайла Грушевського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 230 (ССXXX). Праці Секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1995. – С. 396-450;

11. Колесса К. Листування Михайла Гайворонського і Філарета Колесси // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 232 (ССXXXII). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1996. – С. 294-326;
12. Мисько-Пасічник Р. Листи Михайла Гайворонського до Миколи Грінченка від 17 квітня 1927 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 226 (ССXXVI). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1994. – С. 304-311;
13. Баб'як П. Листи Михайла Гайворонського до Василя Витвицького // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 232 (ССXXXII). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1996. – С. 327-339;
14. Дзєндзелівський Й. Листи Михайла Грушевського до Ватрослава Ягича // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 224 (ССXXIV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 283-288;
15. Гісцова Л. Листи Михайла Коцюбинського до Михайла Грушевського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 224 (ССXXIV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 289-294;
16. Гирич І., Синицина В. Із листування Сергія Єфремова і Михайла Грушевського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 224 (ССXXIV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 334-372;
17. Бернацька Г. Із невідомого листування Миколи Лисенка з галичанами // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 226 (ССXXVI). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1994. – С. 244-264;
18. Кирчів Р. Іван Франко і брати Кирчів: листування. Додаток: І. Листи Богдана Кирчіва; ІІ. Листи Павла Кирчіва; Некролог І. Франка на смерть Б. Кирчіва // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 229 (ССXXIX). Праці Філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 389-427;
19. Ляшкевич П. Листи Остапа Луцького до Івана Франка і «Літературно-наукового вісника» // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 229 (ССXXIX). Праці Філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 428-448;
20. Горак Я. Листи Дениса Січинського до Ярослава Вінцьковського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 226 (ССXXVI). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1994. – С. 281-303;
21. Сусак В. Листи Миколи Федюка та інших кореспондентів у справах М. Федюка до митрополита Андрея Шептицького // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 227 (ССXXVII). Праці Секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 420-434;
22. Горак Я. Три листи Анатолія Вахнянина до невстановленого адресата // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 232 (ССXXXII). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1996. – С. 286-293;
23. Трегуб М. Із невідомого листування Василя Стефаника з родиною Морачевських. Додаток: Листи до Юрка Морачевського; Лист до Вацлава Морачевського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 229 (ССXXIX). Праці Філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 449-456;
24. Шамаєва К. З епістолярної спадщини Бориса Лятошинського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 232 (ССXXXII). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1996. – С. 353-359;
25. Кучабський Ю. Листи Василя Кучабського до Івана Крип'якевича та Стефана Томашівського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 233 (ССXXXIII). Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 482-509;
26. Баб'як П. Листи Осипа Маковея до Василя Щурата // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 234 (ССXXXIV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 543-565;
27. Дольницька М. Із листів Івана Панькевича до Володимира Дорошенка (1918-1943 роки). Додаток: [тексти шести листів] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 239 (ССXXXIX). Праці філологічної секції. – Львів, 2000. – С. 542-553;
28. Дольницька М. Із листів Івана Панькевича з Антоном Дольницьким у 1940-1944 роках. Додаток: [тексти 11 листів] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 239 (ССXXXIX). Праці філологічної секції. – Львів, 2000. – С. 554-572;
29. Сварник Г. Листи Леоніда Мосендза до Дмитра Донцова за 1931-1934 року. Додаток: [текст 30 листів] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 239 (ССXXXIX). Праці філологічної секції. – Львів, 2000. – С. 479-541;
30. Денисюк І. Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 234 (ССXXXIV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 452-542;
31. Трегуб М. Листи Романа Яросевича до Михайла Драгоманова (1888-1894 роки) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 240 (ССXL). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – С. 590-655;
32. Мицик Ю. Із листування українських письменників-полемістів 1621-1624 років // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 225 (ССXXV). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 310-347;
33. Бутич І. Два невідомі листи Богдана Хмельницького // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 222 (ССXXII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 319-326;
34. Купчинський О. Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 233 (ССXXXIII). Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 333-359;
35. Винниченко О. Матеріали сеймику Холмської землі останньої чверти XVI – першої половини XVII століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 238 (ССXXXVIII). Праці історично-філософської секції. – Львів, 1999. – С. 415-433;

36. Русина О. Із спостережень над «Реєстром Чернігівських границь» з 20-х років XVI століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 225 (ССXXV). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 293-306;
37. Кравченко В. Інвентарні описи волинських мастків князів Сангушків другої половини XVI століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 238 (ССXXXVIII). Праці історично-філософської секції. – Львів, 1999. – С. 385-414;
38. Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 231 (ССXXXI). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 415-436;
39. Герасименко Н. Обрання Кирила Розумовського гетьманом Лівобережної України. Додаток: Журнал кадим образом произошло обранья гетмана войск Малороссийских обоих сторон Днепра 1750 году «17» д[ня] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 238 (ССXXXVIII). Праці історично-філософської секції. – Львів, 1999. – С. 554-561;
40. Бутич І. Ще до універсалів Богдана Хмельницького за 1656 рік. (Додаток: тексти універсалів) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 228 (ССXXVIII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1994. – С. 427-433;
41. Оляничин Д. Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 222 (ССXXII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 327-350;
42. Бутич І. Універсали Івана Виговського Лубенському Мгарському Преображенському монастиреві // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 225 (ССXXV). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 348-354;
43. Дзьобан О. Чотири документи Івана Мазепи з 1705 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 222 (ССXXII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 351-359;
44. Мицик Ю. З українського дипломатарія другої половини XVII століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 233 (ССXXXIII). Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 360-397;
45. Мицик Ю. З дипломатичного листування уряду Кримського ханства (друга половина XVI – початок XVIII століть) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 240 (ССXL). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – С. 473-502;
46. Крикун М. Перепис Подільського козацького полку 1659 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 240 (ССXL). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – С. 503-529;
47. Бачинський А. Задунайська Січ в оповідях козаків-сучасників // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 231 (ССXXXI). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 483-794;
48. Бачинська О. До історії Дунайського (Новоросійського) козацького війська // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 233 (ССXXXIII). Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 442-449;
49. Корпанюк М. Ніжинський літопис XVIII століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 231 (ССXXXI). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 473-482;
50. Ульяновський В. Незнаний том «Архива Юго-Западной России» // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 222 (ССXXII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 360-369;
51. Ульяновський В. Невидані 25-й том і покажчик «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца» // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 222 (ССXXII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 370-374;
52. Дудко В. Забуті публікації Леоніда Глібова у газеті «Черниговские губернские ведомости» // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 224 (ССXXIV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 269-282;
53. Александрович В. Два документи до початків біографії Івана Рутковича // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 227 (ССXXVII). Праці Секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 372-378;
54. Сварник Г. Кілька документів до біографії Дмитра Донцова // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 228 (ССXXVIII). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1994. – С. 488-497;
55. Сухих Л., Шовковий Д. З джерел про життя і діяльність Петра Могили // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 231 (ССXXXI). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 437-454;
56. Крячок М. Автобіографічні матеріали Стефана Таранушенка. [Додаток]: 1. Автобіографія Таранушенка Стефана Андрієвича; 2. Реєстр друкованих праць С. Таранушенка // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 230 (ССXXX). Праці Секції етнографії та фольклористики. – Львів, 1995. – С. 467-478;
57. Капраль М. Неопублікований фрагмент документа стосовно релігійних поглядів Стефана Зизанія // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 225 (ССXXV). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 307-309;

58. Химка І. «Апологія» Михайла Малиновського: до історії кризи у греко-католицькій церкві 1882 року і характеристики поглядів «святоюрців» // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 225 (ССХХV). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 365-392;
59. Сkochилас І. Протоколи генеральних візитацій церков Київської уніатської митрополії XVIII століття (на прикладі недатованої єпископської ревізії Щирецького намісництва) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 238 (ССХХVІІІ). Праці історично-філософської секції. – Львів, 1999. – С. 434-514;
60. Сkochилас І. Недатований реєстр духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії за владцтва Йосифа Шумлянського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 240 (ССХL). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 2000. – С. 530-589;
61. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки / З англійської переклала У. Гавришків // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 222 (ССХХІІ). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 45-70;
62. Лоський І. Григорій Винський і його «Записки» // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 225 (ССХХV). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 355-364;
63. Стеблій Ф. Визначна пам'ятка української політичної думки середини XIX століття – «Слово перестороги» Василя Подолинського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 228 (ССХХVІІІ). Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1994. – С. 434-487;
64. Ададуров В., Рожик М. «Хроніка Французької революції» Дениса Зубрицького як історичне джерело наполеонівської епохи // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 231 (ССХХХІ). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 495-506;
65. Жуковський А. Гетьман Іван Мазепа в оцінці Михайла Грушевського [Додаток: рецензія М. Грушевського] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 233 (ССХХХІІІ). Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 450-467;
66. Гнатюк М. Із творчої спадщини Василя Симоненка: переклади українською мовою віршів Олександра Блока і щоденникові записи // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 224 (ССХХІV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 373-388;
67. Стріха М. Микола Лукаш – відомий і невідомий. Додаток: До видавництва «Дніпро» // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 229 (ССХХІХ). Праці Філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 505-517;
68. Мазепа Л. Документальні пам'ятки про Музичне братство у Львові XVI – XVII століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 226 (ССХХVІ). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1994. – С. 199-222;
69. Купчинський О. Статут і протоколи засідань Товариства прихильників української літератури, науки і штуки у Львові // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 227 (ССХХVІІ). Праці Секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 393-419;
70. Купчинський О., Рудницький Л. П'ятдесят невідомих документів Літературно-мистецького клубу та Спілки українських письменників у Львові. 1941-1944 роки // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 234 (ССХХХІV). Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 572-621;
71. Моздир М. Протоколи «Товариства охорони української старовини у Львові» від 1914 року. Додаток: [тексти протоколів] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 236 (ССХХХVІ). Праці комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1997. – С. 550-554;
72. Вуйчик В. Архівні джерела про перебування архітектора Бернардо Морандо у Львові // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 227 (ССХХVІІ). Праці Секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 367-371;
73. Думанська І., Федорук Я. Латинська епітафія XVII століття // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 231 (ССХХХІ). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 455-472;
74. Гирич І. Автобіографічний документ київського будівничого Степана Ковніра // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 227 (ССХХVІІ). Праці Секції мистецтвознавства. – Львів, 1994. – С. 379-381;
75. Антонович О. Уривок щоденника цитриста та композитора Євгена Купчинського з 1888-1889 років // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 232 (ССХХХІІ). Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1996. – С. 267-285;
76. Баран З. Маловідомий епізод з історії українсько-угорських відносин (Місія Теофіля Окуневського до Угорщини на початку 1919 року) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 233 (ССХХХІІІ). Праці Історично-філософської секції. – Львів, 1997. – С. 468-481;
77. Швагуляк М. Військові плани «зміцнення польського характеру» східних воєводств держави (березень 1938 року) Додаток: [тексти чотирьох документів] // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 238 (ССХХХVІІІ). Праці історично-філософської секції. – Львів, 1999. – С. 562-583;
78. Данко О. Російські археографічні експедиції 1970-х років в Україну і наслідки їхньої праці // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том 231 (ССХХХІ). Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Львів, 1996. – С. 507-518.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

Ковальчук О. О.,
д.і.н., с.н.с., Інститут української археографії
та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України,
м. Київ, Україна

РОЗВИТОК ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА В ДОБУ РОМАНТИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСІ)

Предметом вивчення є нові явища джерелознавства доби романтизму: це перш за все поява інтересу українських істориків до джерельної бази історії Київської Русі; формування власного бачення історії IX – XIV ст. і джерел до неї; розширення джерельної бази як наслідок появи нових напрямків дослідження історії Київської Русі.

Ключові слова: джерела, доба романтизму, літописи, археологічні знахідки, фольклор.

Ковальчук О. А.,
Інститут української археографії і источниковедення
імені М. С. Грушевського НАН України,
г. Киев, Украина

РАЗВИТИЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ В ПЕРИОД РОМАНТИЗМА (НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ КИЕВСКОЙ РУСИ)

Предметом изучения становятся новые явления источниковедения в период романтизма: прежде всего проявление интереса украинских историков к источниковой базе истории Киевской Руси; формирование собственного видения истории IX – XIV в. и её источников; расширение источниковой базы как следствие появления новых направлений исследования истории Киевской Руси.

Ключевые слова: источники; эпоха романтизма; летописи; археологические находки, фольклор.

Oksana Kovalchuk,
MSGrushevsky Institute of Ukrainian archaeography and source study
National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF THE SOURCE STUDIES IN THE PERIOD OF ROMANTICISM (KYIV RUS' HISTORY RESEARCH AS AN EXAMPLE)

The Ukrainian Romanticism is known to be as a trend in science and culture in the second quarter of the 19th century. Some characteristic features of the European Romanticism had been combined in it with peculiar, original manifestations and this fact changed the Ukrainian Romanticism into a separate phenomenon of the World History. Scholarly works written in this very time in Ukraine's territory have got an impression of Romanticism's philosophy, they are forming a separate group which needs its' own method of research.

One of the key problems in history of the Source Studies is actualized in the thesis: the Romanticism is a special period in this country's Source Studies, because it drew researchers' attention to the Source as such, namely as a subject deserving cognitive efforts. In the period of the Romanticism a question of methods and limits of the historical sources' knowledge was raised. Generally-Romanticism's purposes concerning actualization of the source's role were strengthened by other factors that were conducive to growth of interest in antiquities. The realization of State programs concerning sources on home history created favorable foundation for formation of the Source Studies as a science. The Source Studies' work in the second half of the 19-th century, in our view, had two main trends: a source was being studied as an independent research problem and in the same time as means of knowledge. Both these trends became apparent in studies on the Old Rus' history.

As a subject of research in this article are that new phenomena which appeared in the Source Studies of the Kyiv Rus' history. It is first of all an appearance of interest of the Ukrainian historians to problems of this country's Chronicles' studies and source base of Kyiv Rus' history, as well as their own vision of the 9th – 14th centuries' history, extension of the source base as a result of appearance of the new trends

of the Kyiv Rus' history researches. All this had created the necessary circumstances for further development of the Source Studies in Positivism period and transformation of the Source Studies to an original scientific discipline by the end of the 19th century.

Key words: sources, Romanticism period, chronicles, archaeological finds, folklore.

Друга чверть XIX ст. є важливим періодом становлення історичної науки. На цей час припадає початок наукової кар'єри М. Костомарова, І. Срезневського, П. Куліша та розквіт діяльності в царині історії М. Максимовича та Д. Зубрицького, які є безумовно першорядними вченими в царині дослідження минулого українських земель. Тому на початок ХХІ ст. накопичилося достатньо праць, що висвітлюють джерелознавчу діяльність провідних вчених першої половини XIX ст. Підсумовуючи здобутки української історіографії, зазначимо: на рівні персоналій питання внеску М. Максимовича [1; 2; 17; 18], Д. Зубрицького [12; 16], І. Срезневського [5; 19], М. Костомарова [20; 21], П. Куліша [3] у дослідження джерел з історії Київської Русі вивчено досить глибоко, а загальні характеристики рівня розвитку джерелознавства історії Київської Русі в добу романтизму практично відсутні. В нашому дослідженні ми спробуємо частково заповнити існуючу лакуну.

Новим явищем зазначеного періоду стало те, що історичне джерело перетворилося на окрему тему наукового дослідження. З допоміжного матеріалу для істориків воно перетворилося на історичний факт, вартий самостійного вивчення. Це в свою чергу прискорило процес становлення джерелознавства. Сплеск інтересу до письмових джерел давньоруського періоду спонукав істориків шукати науковий підхід до вивчення пам'яток минулого.

Одним з головних питань джерелознавства в першій половині XIX ст. було визначення джерельної бази та пріоритетної групи джерел для вивчення історії Русі IX – XIV ст. Найбільш ґрунтовне тогочасне дослідження в цьому напрямі належить М. Каченовському. Запропонована ним структура аналізу джерельної бази не лише зберігалася протягом всього XIX ст., але й в наш час є основою для укладання деяких тематичних хрестоматій [7]. М. Каченовський виділив основну групу

джерел – це письмові. Їх в свою чергу вчений розділив на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх (група А) були віднесені всі вітчизняні літописи, тоді, як до зовнішніх джерел (група Б) потрапили повідомлення візантійських, східних і західних письменників [14, с. 674]. Найбільш авторитетними серед письмових джерел вчений визнавав вітчизняні літописи. Варто зазначити, що в цей час літописознавство стає однією з провідних тем російської історичної науки 40-х – 50-х років XIX ст. Історики, вихідці з українського середовища, також долучилися до розробки цієї тематики. Найвідомішими в цій галузі є роботи І. Срезневського. І хоч основний доробок історика в цій галузі відноситься до другої половини XIX ст., архівні матеріали і сучасні дослідження свідчать, що над питаннями літописознавства І. Срезневський задумувався вже в добу романтизму [5; 19].

Цілий ряд робіт М. Максимовича також торкаються давньоруських літописів. Окремі зауваги щодо цього можна зустріти в працях М. Костомарова та П. Куліша. Давньоруськими літописами в свій час ґрунтовно займався Д. Зубрицький, який не лише зробив їх основою джерельної бази своїх історичних робіт, але й залишив ряд теоретичних міркувань щодо їх змісту, часу написання та інформаційного потенціалу. Загалом за весь період романтизму українські історики-романтики здійснили такі нові кроки у літописознавстві: звернули увагу на самостійне існування багатьох літописів, які раніше вважалися «викривленими», зіпсованими і не бралися до уваги (як у випадку «пізніх варіантів Нестора» за А. Шльоцером); з'ясовувалася міра взаємозалежності літописів і ступінь їхньої спорідненості; зверталася увага на зміну мови і на те, як місце і час впливали на передачу інформації; порушувалася проблема історичного розвитку літописання тощо.

Історики України взяли участь у загальноросійській дискусії щодо

давньоруських джерел. З цілого ряду питань вони мали власну думку і дискутували з московськими колегами. Найбільш відомим є відгук М. Максимовича на міркування М. Каченовського щодо джерел з історії Київської Русі.

М. Каченовський вивчав репрезентативність джерел цього періоду. До цього питання вчений підходив з чітко окресленими завданнями: необхідно з'ясувати коли з'являються вітчизняні письмові пам'ятки; звідки запозичувалися повідомлення і наскільки вони ймовірні [14].

Серед вітчизняних джерел визначне місце займала «Повість минулих літ». На той час вийшов зведений варіант, підготований А. Шльоцером і почали виходити варіанти цього літопису в більш науковому виданні Археографічної комісії. З «Повісті минулих літ» на думку М. Каченовського, достовірними були лише окремі повідомлення – уривки церковних записок (все, що стосується Києво-Печерської лаври і доквілля; дати народження та смерті місцевих князів). М. Максимович не погоджувався з цим, у статті «Звідки йде Руська земля по сказанню Несторової оповіді...» вважав «Повість минулих літ» цілком репрезентативним джерелом, зразком місцевого літописання, що точно зафіксувало як сучасні літописцю події, так й більш ранні, свідком яких сам автор не був, але записав їх за київськими переказами, що їх сам вчений вважав цілком достовірними. Так само діаметрально протилежно розходяться думки і щодо достовірності літописної інформації: від безпосередньої віри М. Максимовича не лише історичним фактам, а й легендарним подіям, до М. Каченовського, який вважав, що оскільки «Повість минулих літ» є твором XIII ст., то лише окремі факти можна вважати достовірними, а саме ті, що стосуються саме цього століття.

Питання оригінальності вітчизняних пам'яток розроблялося в роботах М. Максимовича про «Руську правду» та про «Слово о полку Ігоревім». М. Каченовський вважав прямим джерелом «Руської правди» саксонські закони, наслідування «Ганзейських договорів» [13]. Іншої думки дотримувався М. Максимович. У главі про давні пам'ятки законодавства руського [11] він розподіляє

пам'ятки вітчизняного законодавства на внутрішні та зовнішні. Останні – це договори з іноземними державами. Внутрішні в свою чергу поділяє на світські і церковні. Князь Володимир відділив церковний суд від світського. Якщо основою першого, на думку М. Максимовича був грецький Номоканон (подає коротку довідку про його автора-упорядника, значення самого слова, короткий зміст пам'ятки), то основою світського суду були місцеві традиції і закони [11, арк. 1]. Відомі також виступи М. Максимовича на захист оригінальності «Слова о полку Ігоревім». Воно для нього є джерелом історичних фактів, зокрема відбиттям давньоруських уявлень про історичні події [15].

Історики-романтики ставлять питання необхідності правильного розуміння давньоруських пам'яток, що передбачає, на думку М. Максимовича, вивчення української мови [15]. В словнику до «Слова о полку Ігоревім» поряд з виписаними церковно-слов'янськими словами подає їх український аналог, який часто є дуже подібним. Наведемо окремі зразки «*«аби»*, що по-малоросійському аби» [10, арк. 1], «казати» [10, арк. 47] тощо. Як зазначає М. Корпанюк, «*виходячи із даних подальших досліджень поеми, бачимо, що міркування вченого найбільш ґрунтовні й правильні серед різноманітних трактувань і концепцій 30 – 40-х років XIX ст.*» [15, с. 13].

Зазначені історики у своїх джерелознавчих роздумах торкалися й пізнього періоду феодальної роздробленості. Це менш дискусійний у джерелознавчому плані період, оскільки фактично всі вчені, включаючи й М. Каченовського, згоджувалися, що події описані в літописах початку XIII ст. є сучасними літописцям і якщо не баченими ними на власні очі, то описані по «свіжих слідах».

Особливістю джерелознавчих студій українських істориків-романтиків було те, що серед великої кількості літописів вони надавали перевагу тим, що приділяли найбільше уваги висвітленню подій південно-західної Русі. Так Д. Зубрицький серед усього загалу виданих Археографічною комісією літописів виділяв декілька: «*Окрім Лаврентіївського, що містить літопис*

преподобного Нестора, дуже важливим є для Галицької історії Іпатіївський або Волинський, не було б Іпатіївського літопису, і наші знання про Галицьке князівство було б досить бідним» [9, с. 13-14]. Київський літопис став одним з найулюбленіших для місцевих істориків-романтиків, переваги якого над іншими неодноразово підкреслював у своїх статтях М. Максимович. Також для джерелознавчого світогляду М. Максимовича характерно було весь давньоруський і пізніший спадок відносити до киево-руської матриці і вважати ці пам'ятки генетично зв'язаними. Наприклад «Задонщину» він трактує як пізніше наслідування «Слова о полку Ігоревім».

Отже, питання, пов'язані з історичними джерелами, джерельною базою історичних досліджень Київської Русі, зазнали переоцінки. Дещо змінюється й дослідження самої історії Київської Русі, що спонукає вчених розширювати джерельну базу.

Дослідження тематики Київської Русі в історичній науці на теренах України систематично розпочалося лише із другої чверті XIX ст. О. Журба зазначає, що великий інтерес до періоду Київської Русі виникає вже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. [8]. До того часу цей період згадувався лише фрагментарно, не займав окремого місця в історичній тематиці. Зокрема такою постає історія Київської Русі в козацькому літописанні та в дослідженні О. Рігельмана. В цей час з'являються спроби систематичного огляду історії цього періоду Ф. Туманського, М. Берлінського, О. Левшина. Для пізніших досліджень характерно використання вже готових концепцій історії Київської Русі. Так Д. Бантиш-Каменський, створюючи «Історію Малої Росії», опис давньоруського її періоду запозичує з М. Карамзіна. Лише одна стаття за 1817 рік в «Українському віснику» ґрунтується на свідченнях давньоруських літописів і висвітлює ранній київський період української історії – це стаття М. Маркова «Вступ до Малоросійської історії» [8]. У добу романтизму змінюється сама форма викладу. Загальний огляд у межах узагальнюючої історії поступається місцем проблемному дослідженню. У другій чверті

XIX ст. місце узагальнюючих оглядів історії Київської Русі, її культури і побуту зайняли дослідження і розвідки, присвячені окремим питанням. Варто зазначити, що навіть дослідження, які на перший погляд носять узагальнюючий характер є зібранням розвідок з окремих актуальних питань. Так робота Д. Зубрицького «Критико-історична повість минулих літ Червоної і Галицької Русі» є сукупністю окремих проблем із загальної історії Галицького князівства. Окремі проблемні і дискусійні питання, що намагається вирішити в своїй роботі автор, за рахунок хронологічного розташування набувають певної цілісності. Самі назви параграфів і розділів вказують на підготовчий характер роботи: «Перелік найголовніших подій історії сло'вян», «Докази введення християнського віросповідання», «Звідки взяли ся росіяни», «Передмова до пояснення...» тощо.

Аналізуючи особливості концепції історії Київської Русі, варто зазначити: нові питання, що були поставлені в той час, вимагали розширення існуючої джерельної бази або й загалом пошуку принципово інших джерел. Всі дослідження 30-х – 40-х років XIX ст., проведені істориками на теренах України, розподіляються по таким основним темам: початок Київської Русі; історія Києва та окремих міст і земель; період феодальної роздробленості; язичництво, християнство; культура Київської Русі. Розширення та поглиблення тематики вимагало ширшого залучення вже відомих джерел. Так М. Максимович у дослідженнях Києва один з перших звертається до археологічних знахідок як до повноцінного історичного джерела. В «Огляді старого Києва» в роботах «Про побудову і освячення київської церкви св. Георгія», «Про місце київської церкви св. Андрія» історик досить часто посилається на результати археологічних розкопок і на пам'ятки, знайдені при цьому. Крім того вчений намагається випрацювати методикку підвищення інформаційного потенціалу цього виду джерел. Зокрема за допомогою класифікації наконечників стріл, М. Максимович намагається відновити деякі події давньоруської історії: межі просування в глиб Київської Русі ворожих військ; маршрути завойовницьких

походів руських князів, основні битви, межі завоювань тощо («Українські стріли давніх часів», «Бубнівська сотня»). У своїх краєзнавчих дослідженнях М. Максимович в якості джерел активно використовує топоніми, гідроніми, етноніми. Також на широке використання такого типу джерел О. Духновичем у дослідженнях Закарпаття вказує Д. Данилюк [6, с. 119].

Дослідження деяких питань вимагало перечитання або ширшого залучення вже відомих джерел. Зокрема у питанні походження Русі М. Максимович широко залучає західні джерела, які М. Каченовський вважав не репрезентативними. В той же час в роботах «Звідки йде Руська земля по сказанню Несторової оповіді...» та в «Істрії давньоруської словесності» М. Максимович шляхом перечитання віднаходить приховану інформацію у вже відомому літописі Нестора. Варто зазначити, що він звертається до тих уривків Несторового літопису, що вважалися переказами або їх тлумачення було суперечливим.

Що стосується нових або мало досліджених тем, то вони взагалі вимагали пошуку іншої джерельної бази. Зокрема це можна сказати про дослідження таких категорій, що з точки зору романтиків забезпечували синхронний і діахронний зв'язок історичних фактів: «ментальність», «дух народу». Прямих джерел для дослідження ментальності не було. Традиційні джерела давали лише подієвий ряд. Тому романтики залучали до джерельної бази низку таких джерел, які в минулі епохи вважалися додатковими або взагалі джерелами не вважалися, зокрема

етнографічні та фольклорні. Останні стали плідним матеріалом для реконструкції язичницьких вірувань давніх слов'ян. Їх потенціал одним з перших усвідомив І. Срезневський, що й намагався обґрунтувати в «Дослідженнях про язичницьке богослужіння давніх слов'ян» (СПб, 1848), але методу вилучення з фольклору потрібної історичної інформації вчений не мав. Його відшукав і використав у більш пізньому дослідженні «Слов'янська міфологія» М. Костомаров. Нові джерела стали плідним матеріалом й для дослідження вже традиційних тем. Так в роботі «Звідки йде Руська земля...» М. Максимович на основі етнографічних джерел, матеріалів усної народної творчості, літератури, культури доводить своєрідність і автохтонність держави Київська Русь [4].

Отже, епоха романтизму стала новим етапом у розвитку джерелознавства, на якому історичне джерело перетворюється на самостійний об'єкт дослідження. В цей час розвиваються джерелознавчі методики, спрямовані на вивчення та збереження індивідуальності, особливості пам'ятки минулого, що певним чином вплинуло і на процес формування історичних концепцій та на підбір до них джерельної бази. Занадто критичне ставлення до змісту давніх пам'яток змінилося на спроби тлумачення незрозумілих, «темних» літописних текстів. Оскільки історики-романтики фактично всі пам'ятки минулого вважали потенційними історичними джерелами, то в другій чверті ХІХ ст. їх спектр розширився за рахунок археологічних, етнографічних, фольклорних матеріалів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Н. І. Вчений-енциклопедист М. О. Максимович як історик України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Бойко Надія Іванівна; Черкаси, 2001. – 192 арк.
2. Бойко Н. І. «Повість минулих літ» як основне джерело дослідження М. Максимовичем витоків українського народу / Н. І. Бойко // Наукові записки з української історії: [зб. ст.]. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12. – С. 108-112.
3. Вертій О. І. Пантелеймон Куліш і народна творчість: статті та дослідження / О. І. Вертій. – Тернопіль: Підручники та посібники, 1998. – 120 с.
4. Горленко В. Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. / В. Ф. Горленко; АН УССР. – К.: Наук. думка, 1988. – 214 с.
5. Данилевский И. Н. Повесть временных лет. Герменевтические основы изучения летописных текстов / И. Н. Данилевский. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 383 с.

6. Данилюк Д. Исторична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.) / Дмитро Данилюк. – Ужгород : Патент, 1999. – 352 с.
7. Древняя Русь в свете зарубежных источников: Учебн. пособие для студ. вузов / [ред. М. В. Бибииков]. – М. : Логос, 2003. – 606 с.
8. Журба О. І. Становлення української археографії: люди, ідеї, інституції / О. І. Журба; [А. Г. Болебрух (наук. ред.)]; Дніпропетровський національний ун-т. – Д. : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2003. – 314 с.
9. Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжества / Д. Зубрицкий. – Львов : Типом Ставропигианским, 1852. – Ч. 1. – 210 с.
10. ІР НБУВ НАН України, ф. І, спр. 1643. – 83 арк.
11. ІР НБУВ НАН України, ф. ХХХІІ, спр. 409. – 9 арк.
12. Ісаевич Я. Д. І. Зубрицький і його діяльність в галузі спеціальних історичних дисциплін / Я. Д. Ісаевич // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР. – 1963. – № 1. – С. 48-57.
13. Каченовский Н. Из рассуждений о Русской Правде / Н. Каченовский // Учёные записки Императорского Московского университета. – 1835. – № 3, сентябрь. – С. 351-388; № 4, октябрь. – С. 4-27.
14. Каченовский Н. О баснословном времени в Российской истории / Н. Каченовский. – Б. м. и г. – С. 274-294, 674-689.
15. Корпанюк М. Дзвін предківської слави («Слово про Ігорів похід» в опрацюванні Михайла Максимовича) / М. Корпанюк. – К., 2003. – 159 с.
16. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століття. Дослідження. Тексти / О. Купчинський. – Львів, 2004. – 1282 с.
17. Марков П. Г. Жизнь и труды М. А. Максимовича / П. Г. Марков. – К., 1997. – 198 с.
18. Марков П. Г., Максимович М. А. и Болховитинов Е. А. / П. Г. Марков // Київський Болховітинівський збірник = Киевский Болховитиновский сборник: зб. тез доп. і повідомлень на Міжнар. укр.-рос. Болховітинівських читаннях, присвячених 225-річчю від дня народження Є. О. Болховітінова... / АН України, Ін-т археології та ін.; редкол.: П. П. Толочко (гол.) та ін. – К., 1993. – С. 108-122.
19. Мыльников А. С. Вклад И. И. Срезневского в развитие славянской археологии / А. С. Мыльников // Всесоюзная конференция «Методология и методика историко-словарных исследований...». – Л., 1988. – С. 7-9.
20. Пінчук Ю. Микола Іванович Костомаров, 1817-1885 / Ю. Пінчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 232 с.
21. Пінчук Ю. Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації / Ю. А. Пінчук / НАН України Інститут історії України. – К. : [Ін-т історії України НАН], 2009. – 304 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Ковальчук О. О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 08.11.2013

ПОЛІТИЧНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ ЗА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: БАЧЕННЯ Н. ГРИГОРІЄВА

Розглянуто бачення проблеми політичного самовизначення української нації періоду Української Центральної Ради одного з лідерів та теоретиків Української революції 1917-1920 рр. Н. Григорієва.

Ключові слова: Н. Григорієв, Українська Центральна Рада, політичне самовизначення, українська нація.

Сухобокова О. О.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
г. Киев, Украина

ПОЛИТИЧЕСКОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ В ЭПОХУ ЦЕНТРАЛЬНОЙ РАДЫ: ВИДЕНИЕ Н. ГРИГОРЬЕВА

Рассмотрено видение проблемы политического самоопределения украинской нации периода Украинской Центральной Рады одним из лидеров и теоретиков Украинской революции 1917-1920 гг. Н. Григорьевым.

Ключевые слова: Н. Григорьев, Украинская Центральная Рада, политическое самоопределение, украинская нация.

Olha Sukhobokova,
Taras Shevchenko Kyiv National University,
Kyiv, Ukraine

POLITICAL SELF-DETERMINATION OF UKRAINIAN NATION IN THE PERIOD OF THE UKRAINIAN CENTRAL RADA: VISION OF N. HRYHORYIV

The article considers the N. Hryhoryiv's vision of the problems of political self-determination of the Ukrainian nation in the period of the Ukrainian Central Rada. N. Hryhoryiv (1883-1953) was one of the leaders and theoreticians of Ukrainian revolution of 1917-1920, a member of the Ukrainian Central Rada, the Minister of Education of the Ukrainian People's Republic, one of the leaders of the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, Society named after P. Polubotok, chairman of the Kiev Council of Soldiers' Deputies and the Council of Soldiers' Deputies of the Kiev Military District. He was one of the leading figures of the interwar Ukrainian emigration in the Europe and North America, the author of a number of fundamental works on the history and theory of Ukrainian revolution of 1917-1920 and nation-building in Ukraine.

At the beginning of the 1917 revolution in the Russian Empire N. Hryhoryiv insisted on the immediate implementation of Ukrainian autonomy, considered it a natural result of social and political development of Ukrainian lands during the previous centuries. On the All-Ukrainian National Congress, he proposed the strategy and tactics of nation-building in Ukraine under a "self-sufficiency in substance rather than by form". Autonomism, which he said, meant the sovereign right of the Ukrainian people and its political leadership independently establish the one or another socio-political system.

With the development of the Ukrainian revolution the position of N. Hryhoryiv became more radical. He proceeded to requirements of greater independence of policy of the Ukrainian Central Rada, preparing to take decisive action in relations with Russia, including the readiness to defend the right of the Ukrainian people to political self-determination with the help of the armed forces.

N. Hryhoryiv saw the Bolshevism as chauvinistic flow, fundamentally hostile to Ukrainian statehood. This clearly showed his work as chairman of the Kiev Council of Soldiers' Deputies. His performance in the National Congress of Soviets in Kiev, 4-6 December 1917 fully reflected his political convictions on the issue of national statehood and relations with the Bolshevik Petrohrad government: categorical rejection of Bolshevism, the idea of the necessity to safeguard the state sovereignty of Ukraine and its active defense.

Quite naturally, he supported the proclamation of the Fourth Universal of the Ukrainian Central Rada of January 11, 1918, advocating for a decisive and final separation of Ukraine from the Bolshevik Russia.

Regardless of tactical maneuvers with specific political circumstances, N. Hryhoryiv defended the right of the Ukrainian people to political self-determination, and believed that the main function of the state is the realization of rights of the people.

Key words: N. Hryhoriyiv, Ukrainian Central Rada, self-determination, Ukrainian nation.

Із початком лютневої революції найважливішою проблемою для українського народу, століттями позбавленого власної державності, стало політичне самовизначення. Проблема ускладнювалася низкою різноманітних – внутрішніх і зовнішніх – чинників, чи не найголовнішим з яких була відсутність напрацьованого до початку революції алгоритму національно-державного будівництва. Тож 1917-1920 рр. стали не лише добою розквіту українства, а й часом пошуку оптимальної для України моделі національно-державного будівництва, періодом спроб і помилок на цьому шляху.

Поза сумнівом, важливу роль у цьому відігравали провідні політичні сили та їхні керівники, ідеологи. Це повною мірою стосується й Никифора Яковича Григорієва (1883-1953). Більш відомий як один з лідерів української еміграції, він відігравав помітну роль у політичних процесах в Україні 1917-1920 рр.: був членом Української Центральної Ради, її Малої Ради, Трудового конгресу, міністром освіти УНР, одним із провідних діячів Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), головою Київської Ради солдатських депутатів і Ради солдатських депутатів Київського військового округу. Згодом політик належав до чільних діячів Українського національного союзу, брав участь в організації повстання проти П. Скоропадського; за Директорії посідав низку важливих, зокрема урядових, посад.

Опинившись на еміграції після поразки Української революції, у Польщі, Чехословаччині та США Н. Григорієв до останніх днів свого життя продовжував активну діяльність, спрямовану на національно-політичне, соціально-економічне та культурне визволення України. Він став одним з керівників Празької групи УПСР та українського культурно-освітнього осередку у Чехословаччині – Українського громадського комітету й низки створених

ним закладів та організацій, зокрема Українського інституту громадознавства у Празі і його автономних установ – Українського національного музею-архіву та Українського робітничого університету. Значним внеском до справи боротьби за українську незалежність стала діяльність Н. Григорієва як організатора та першого директора Української служби американської федеральної радіостанції «Голос Америки».

Водночас політик проявив себе і як вчений, публіцист, популяризатор наукових знань. Більшість його праць присвячені проблемам історії та будівництва української незалежної держави, національному питанню, соціологічному вивченню суспільства та розробці теоретичних засад соціалізму. Серед найголовніших – «Підстави української національно-державної політики» (Прага-Берлін, 1923), «Наша політика самостійна» (Прага, 1927), «Соціалізм та національна справа» (Скрентон, 1938), «Підстави української незалежної політики» (Детройт, 1939), «Основи націознання» (Вінніпег, 1940), «Українська національна вдача» (Вінніпег, 1941), «Війна та українська демократія» (Торонто, 1945) та ін. Особливе місце у цьому різноплановому доробку посідає оригінальна концепція національно-державного будівництва доби Української Центральної Ради, до чого Н. Григорієв мав стосунок не лише як політик-практик, але і як теоретик українських соціалістів-революціонерів, історик, суспільствознавець. Тож у 130-ту річницю від народження та 60-ті роковини смерті видатного політика і науковця видається доречним звернутися до його спадщини, яка досі не втратила своєї актуальності.

Ще з дореволюційних часів оптимальною для України державною формою Н. Григорієв вважав незалежну, самостійну українську державу. У 1905-1907 рр. він

сформулював кредо своєї політичної діяльності, якого дотримувався все життя – *«не змагатися за політичну незалежність України є політична нерозумність»* [1, с. 13]. Але з перемогою лютневої революції, маючи вже чималий досвід громадсько-політичної діяльності, політик чітко усвідомив невідповідність такої вимоги реаліям, що склалися навесні 1917 р. Він розумів, що проголошення незалежності, не підкріплене достатнім рівнем національної і політичної самосвідомості народу, його суспільно-політичною організованістю, а також реальною можливістю відстояти свої інтереси, зокрема і з допомогою армії, лише зашкодить українській справі. Тому на початку свого існування Центральна Рада об'єктивно не могла проголосити незалежність України.

Головним політичним гаслом переважної більшості українського політикуму, до якої належав і Н. Григорієв, стало входження України до федеративної Російської держави на правах широкої національно-територіальної автономії. Таку позицію Н. Григорієва можна було б розцінювати як відступ на більш помірковані позиції, якби його політичні погляди розглядалися поза контекстом реальної політики. Та він був суб'єктом політичного процесу, який диктувався не теоретичними побудовами, а тактичними міркуваннями. *«Національна тактика може і мусть мінятися залежно від обставин»*, – наголошував політик [2, арк. 81].

Характерно, що питання про курс на автономію досі лишається актуальним і щодо позиції УЦР у цілому. Відповісти на нього можна за допомогою самого Григорієва, який у своїй праці «Спогади «руїтника» (дарма, що написаній значно пізніше) дав відповідь на закид, ніби саме соціалісти, які склали більшість у ЦР, винні, що відразу не було проголошено самостійність з «угодовських міркувань». Політичну лінію УЦР він пояснив складною ситуацією, в якій українському національному проволу потрібно було дуже обережно і виважено діяти, надто – враховуючи рівень національної самосвідомості українського народу. Адже до початку революції українське національне життя було фактично поза законом, відбувалось нелегально, а тому

національна ідентичність українського народу ще не скристалізувалася – *«92 % не знало, хто воно й що воно, до якої нації належить»*, – зауважував Н. Григорієв [3, с. 181-182]. Це унеможливило народний рух за національні права та широку підтримку вимог самостійності: *«Національно несвідома етнографічна маса українських селян і робітників в першу чергу мріяла про землю, а який буде державний лад – російський чи український, монархічний чи республіканський – то її менше обходило»*, – резюмував політик, аналізуючи розклад суспільних сил в Україні у 1917 р. [4, арк. 339].

Опосередковано цю тезу Н. Григорієва підтвердили рішення Всеукраїнського селянського з'їзду у Києві 28 травня – 2 червня 1917 р., делегати якого майже одностайно вирішили підтримувати курс УЦР на здобуття автономного статусу України. Водночас вони вкрай негативно реагували на виступи із закликами про самостійність. Як зазначалося у пресі, українське селянство *«зрозуміло, що трудовому народові українському з самостійниками не по дорозі»*, зрештою *«депутати селяни рішуче одкинули пропозицію самостійників оголосити Україну незалежною республікою»* [5].

Звідси у міркуваннях Н. Григорієва впливав висновок: щоб підняти українське селянство на боротьбу за свою національну державу, потрібно, по-перше, через національно-свідому інтелігенцію з викристалізованими політичними поглядами шляхом пропаганди та просвіти освідомити селян; по-друге, забезпечити для них соціальні гарантії. Політик був переконаний, лише усвідомивши, що без української влади український селянин не матиме ні землі, ні громадянських свобод, він буде зацікавлений у здобутті своєї держави; точно знатиме, для чого, з чим, і за що бореться, відстоюючи власні інтереси. Поряд з тим одним з основних напрямів підготовки ґрунту для боротьби за незалежність Н. Григорієв вважав створення боєздатної та національно свідомої армії. Принагідно зауважимо, що він був активістом Товариства імені гетьмана Павла Полуботка, керівником його культурно-просвітницької роботи [6, с. 20].

Саме так – формування національної свідомості – революційна боротьба за національну емансипацію – будівництво власної держави, – і розвивалася, за Н. Григорієвим, українська революція. Це цілком відповідало виведеній ним же формулі: *«нація – революція – держава»* [7, с. 53].

Логіка політика ґрунтувалася і на інших об'єктивних політичних обставинах, адже владу на місцях в Україні ще утримував російський чи проросійський апарат, який мав потужне опертя у вищих верствах суспільства, а *«пересічне громадянство було настроєне проти відокремлення України»*. *«В таких умовах оповістити самостійність було би не лише тактичним безглуздям, але й злочином»*, – наголошував Н. Григорієв, бо тоді б Росія отримала всі підстави використати це як привід придушити весь український рух, маючи для того всі необхідні засоби [3, с. 87].

Таким чином відхід до вимоги автономії у політичній концепції Н. Григорієва 1917 р. став тактично розрахованим єдиним реальним варіантом політичного позиціонування української нації на початку революції. Цю тактику він сформулював наступним чином: *«приховання дійсних максимальних цілей (тобто самостійності – О. С.) і висування мінімальних (автономія – О. С.), щоб, здобуваючи організаційні можливості, гуртувати силу, і в міру її розвитку розширювати свої вимоги, ставити російські уряди і громадянство перед готовими фактами»*. За словами політика, саме цим шляхом пішла УЦР на чолі з М. Грушевським, переконаним автономістом-федералістом, – не робити голосливих заяв, а готуватися до боротьби за українську незалежність, тобто *«усамостійнюватись фактично самоорганізацією, а не словесною заявою»* [3, с. 87]. Хоча останні висновки Н. Григорієв зробив у середині 1930-х рр., звертаючись до подій 1917 р. як історичної ретроспективи, сумнівів у їх адекватності не виникає.

При аналізі проблеми політичного самовизначення українського народу в концепції Н. Григорієва найбільшої уваги потребує його публічний виступ під час

Українського Національного конгресу 19-21 квітня 1917 р., делегатом якого він був. Вся його промова була присвячена обґрунтуванню права української нації на політичне самовизначення. Як історик та суспільствознавець, він виводив це право з державницького минулого України, а також з природного права нації самостійно встановлювати той чи інший державний устрій на своїй території. Причому для його позиції характерним є обґрунтування українського суверенітету не лише на політичній та юридичній основі, а й на моральній. Зокрема, він заявив: *«У нас фактичний ґрунт: це одностайне бажання української свідомої маси негайно почати переведення автономії України в життя... Є у нас і моральний ґрунт – це історичне право на автономію, яку наші предки утворили, яку ми, як народ мали, яку московські царі видерли у нас силоміць»* [8]. У цьому його виступ перегукувався із виступами багатьох інших делегатів конгресу, які наголошували, що висунуті українцями вимоги автономії є результатом їхнього історичного і політичного розвитку [9].

При цьому Н. Григорієв виступав не лише від свого імені, а в першу чергу як речник УПСР, яка задекларувала принципи демократично-федеративного устрою Російської держави та національно-територіальної автономії України у постановах свого установчого з'їзду 17-18 квітня 1917 р. [10]. Втім, подібні гасла навесні 1917 р. висувалися й іншими провідними українськими партіями – УРДП, УСДРП, Товариством українських поступовців, члени якого навіть взяли відповідну назву – Союз українських автономістів-федералістів [11, с. 66-67].

Автономістські позиції були природними для переважної більшості української інтелігенції та національного політичного проводу. Як слушно наголошує В. Солдатенко, *«лідери Центральної Ради одержали автономістсько-федералістські орієнтації, так би мовити, «у спадок», як незаперечну цінність і міцну традицію української суспільно-політичної думки, започатковану ще славними кирило-мефодіївцями»* [12, с. 4]. Цілком можна погодитися і з іншою тезою історика: *«Без великої загрози помилитися*

можна стверджувати, що будь-яка інша ідеологічно-політична конструкція, окрім гасла «широка національно-територіальна автономія у федеративній, демократичній республіці Росія» не могла так сколихнути українські маси, згуртувати їх, спрямувати до спільної мети» [12, с. 6].

Обстоюваний Н. Григорієвим ідеал федеративної держави з децентралізованим урядуванням також був іманентним для середовища есерів напередодні й у часи революції 1917-1920 рр., і ґрунтувався на народницькій політичній ідеології, яка визнавала за державою необхідним лише мінімум функцій і повноважень. Політичний устрій майбутньої Російської федерації Н. Григорієв бачив як демократично-федералістичну республіку, у якій вся повнота влади належить громадянам, наділеним рівними правами, а кожна нація відокремлена в особливий край на правах територіальної. Як конкретний механізм для запровадження в Україні нових відносин, утворення політичних і громадських інституцій на принципах автономії, Григорієв пропонував організувати: 1. Крайовий комітет у Києві з представників усіх національностей, що проживають на території України для складання проекту статуту автономії України (в принциповому плані це узгоджувалось з лінією українських політичних сил на підвищення ролі УЦР і делегування їй широких повноважень, аж до законодавчих включно, що впроваджувалося у життя протягом 1917 р. – *О. С.*); 2. Губернські комітети у губернських містах також із представників усіх національностей для вирішення питань практичного втілення в життя цього статуту; 3. Міністерство національних меншин при Тимчасовому уряді (де міністром повинен бути українець, а товариші міністра представляти інші нації) для теоретичної розробки і практичного забезпечення прав національних меншин Російської імперії, а також підготовки до Установчих зборів матеріалів з проблем автономії та федерації [8].

На його думку, ця державна модель могла б цілком задовольнити Україну як автономну частину федерації, враховуючи історичні й економічні зв'язки з Росією і те, що в даний проміжок часу і за даних

обставин повністю відокремитись від останньої не вдасться. Тому політик і відстоював статус автономії України в складі демократичної федеративної Російської держави. При цьому Україна (так само як і решта автономних утворень) мала б право проводити цілком незалежну внутрішню політику (окрема законодавча, виконавча і судова влада) на принципах демократії, а питання загальнофедеративного рівня (зовнішня політика, питання оборони тощо) мали б вирішуватися спільно представниками всіх автономних країв [13].

Для глибшого розуміння позиції Н. Григорієва важливо звернути увагу на його заклик «*позбутись опікунської психології*», адресований тій частині українського політикуму, яка не могла усвідомити, що Україна має всі підстави проводити незалежну політику, чекаючи вирішення долі українського народу від «вищих інстанцій» – спершу від царя, згодом від Тимчасового уряду. Він застерігав надто лояльних до російського уряду українських політиків, наголошуючи, що якщо український провід не проявить політичну волю, систематично і неухильно не впроваджуватиме в життя українську автономію, «*вона переведеться силою життя сама собою помимо нас і, може, зовсім не в такій формі, яка була б бажана*» [8].

Публічні виступи Н. Григорієва у перші місяці революції переконливо засвідчують, що автономія у його концепції національно-державного будівництва слугує формою втілення самостійності України у конкретний історичний період. Причому автономія в даному випадку є настільки широкою, наскільки її хочуть самі українці, а входження України до федеративного союзу з Росією є засобом реалізації волі українського народу. Власне, це і є формулювання політичних і моральних засад суверенітету України, права її народу самостійно обирати оптимальну форму державно-політичного устрою. Доречною тут є думка учасника та дослідника української революції І. Майстренка: «*Під автономією й федерацією розбурхана революцією народна стихія мислила не м'якшу супроти царату форму*

підпорядкування російському центрові, а цілковиту рівність України з Росією і відсутність будь-якого підпорядкування будь-кого і будь-кому» [14, с. 52].

Головною ідеєю, яку завжди відстоював Н. Григорієв було те, що ніхто, крім самих українців не повинен вирішувати, яким шляхом їм іти, адже ніхто краще за них не знає їхніх потреб, а отже і не має права на свій розсуд визначати для них державні пріоритети. Керуючись інтересами суспільного поступу в Україні, він заявляв: *«Ми хочемо волі. Визнаємо, що міцно забезпечить нам її тільки федеративна республіка з широкою автономією України, і за цю автономію будемо так само боротися з централістичними бажаннями, як боролися з царями»* [8]. У таких категоричних формулюваннях політика чітко проглядається застереження урядовим колам Росії, а також готовність самого Н. Григорієва і УПСР, яку він представляв, взяти на себе відповідальність за політичне самовизначення української нації.

Коментуючи через двадцять років свій програмний виступ, Н. Григорієв зауважував, що *«на той час це було максимум того, про що одверто, конкретно й реально можна було говорити»* [3, с. 245]. Це, власне, і пояснює, чому в квітні 1917 р. він заявив про себе як автономіст-федераліст – то була виважена тактична позиція, зумовлена політичним прагматизмом.

Як послідовне розгортання саме цієї позиції слід трактувати його реакцію на Тимчасову інструкцію Тимчасового уряду Генеральному секретаріату від 4 серпня 1917 р., яка виразно продемонструвала імперську позицію Тимчасового уряду, суттєво обмежуючи сферу діяльності Генерального секретаріату. Н. Григорієв чітко усвідомлював, що прийняття інструкції у будь-якій формі, так само як і II Універсалу ЦР, є не лише поступкою Тимчасовому уряду, а й стратегічним прорахунком української влади. Змінивши тактику відповідно до зміни політичних обставин, він виступив з критикою квітневої позиції українського національного проводу і певною ревізією власної промови на Національному конгресі. Так, у своєму виступі під час обговорення Тимчасової інструкції на VI сесії ЦР 7 серпня 1917 р.

політик заявив, що із самого початку український провід припустився великої помилки, беззастережно ставши на шлях федерації, фактично, проігнорувавши своє головне завдання – діяти лише в інтересах власного народу [15, с. 230-231].

Розцінюючи дії російського уряду як випробування української влади, Н. Григорієв був переконаний, що за умови виваженої та принципової політичної поведінки української сторони Тимчасовий уряд буде змушений рахуватися з нею. І навпаки: в разі пасивності українців, їх ставитимуть перед доконаними фактами. Участь же в політиці вимагає вміння відстоювати свої пріоритети і досягати порозуміння з опонентами, що свідчить на користь запропонованого Н. Григорієвим варіанту політичної тактики – *«торгуватися»*: замість категоричного відкинення інструкції передати її до юридичної комісії і *«нехай вона маринується там років кілька...»*, а *«Генеральний секретаріат нехай працює тим часом по тому (затвердженому УЦР – О. С.) статуті...»* [15, с. 230-231]. І хоча при ухваленні остаточного рішення переважила поміркованість соціал-демократів на чолі з В. Винниченком, прагматична позиція Н. Григорієва, за словами головуєчого М. Грушевського *«мала чималий успіх»* [16, с. 124].

Концепція українського національно-державного будівництва Н. Григорієва набула завершеного вигляду наприкінці 1917 – початку 1918 рр. Каталізатором стали грудневі події, зокрема Маніфест петроградської більшовицької Ради народних комісарів *«До українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради»* від 3 грудня 1917 р., в якому з одного боку визнавалася УНР, а з другого проступало втручання у її внутрішні справи.

Обговорення маніфесту посіло головне місце у роботі Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України у Києві 4-6 грудня 1917 р. Більшість учасників з'їзду, зокрема С. Петлюра, В. Винниченко, М. Порш, М. Ковалевський, виступили із закликами відхилити вимоги ультиматуму та підтримати УЦР. Позиція Н. Григорієва була аналогічною. Виступаючи від фракції українських есерів, він заявив:

«Більшовики своїм ультиматумом кажуть українському народові: «Я тобі нічого не зроблю, тільки голову здйму». Це так є, бо вони хочуть знищити Центральну Раду, котра є головою і мозком України» [15, с. 509]. Промовець звернув увагу делегатів з'їзду на те, що більшовики захопили владу самочинно, незаконним шляхом, а отже їхня влада є нелегітимною. Водночас УЦР було обрано українським народом і вона, на його думку, є легітимним виразником народних інтересів [15, с. 509].

Ставлення політика до більшовиків зазнало суттєвих трансформацій протягом 1917 р. – від спроб співпрацювати на рівні рад робітничих і солдатських депутатів до ворожого ставлення з осені 1917 р. Причому, перебуваючи на чолі Ради солдатських депутатів Київського військового округу, а пізніше – Київської ради солдатських депутатів, йому протягом довгого часу (до листопада 1917 р.) вдавалося запобігати «більшовизації» Київської ради, забезпечувати її повноцінне функціонування та підтримку нею УЦР [17, с. 114-126]. Загалом у Н. Григорієва склалося розуміння російського більшовизму як шовіністичної течії, принципово ворожій українській державності. Виступ політика на Всеукраїнському з'їзді рад у Києві цілком відобразив його політичні переконання у питанні національної державності і відносин з більшовицькою петроградською владою: категоричне неприйняття більшовизму; ідея необхідності якнайшвидшого забезпечення державного суверенітету України та його активної оборони.

З огляду на вищевикладене, цілком закономірною була підтримка Н. Григорієвим IV Універсалу УЦР від 11 січня 1918 р. «За десять місяців революції виявилось, що хто б у Петрограді не правив, а Україні волі не дають, – викривав він справжні наміри більшовицького уряду. – Все домагаються, щоб слухала тих, хто сидить в Петрограді. Як Микола II, так і Керенський, так і Ленін б'ються і б'ються тільки за свою владу, за

те, кому бути зверху, кому бути паном над усіма народами Росії. І ніхто з них не подбав, щоб дати тим народам хоч будь-який порядок, дати їм спокій, хліб, мануфактуру, залізо, ремінь і все, що потрібно для життя» [18].

Виходячи з розуміння українських внутрішньополітичних проблем і геополітичних чинників, Н. Григорієв виступав за рішуче і остаточне відокремлення від більшовицької Росії: «Мусимо ми раз назавше сказати: ...Нехай наш народ сам собою править, нехай має свою ні од кого не залежну державу. Сам собі пан і хазяїн» [18]. Доречно згадати його принципову позицію щодо самостійності України і її входження у федерацію з Росією, виходячи із інтересів українського народу за конкретних обставин: «Коли федерація забезпечує самостійність, то федерація, коли – ні, то окремішність, бо раз гуртування не захищає самостійності індивідуума (нації – О. С.)... то воно йому не потрібно, а тільки шкідливе» [19, с. 315].

Таким чином, у поглядах Никифора Григорієва на проблему політичного самовизначення української нації доби Української Центральної Ради простежується характерна особливість: не залежно від того, до яких тактичних кроків він вдавався (проголошення самостійності чи автономії) у різних політичних ситуаціях, він насамперед виступав за те, щоб не чекати змін згори (від Тимчасового уряду чи іншої центральної влади), а за те, що ці зміни в суспільно-політичному житті повинні здійснювати самі українці. Це ще раз засвідчує, що його автономістська концепція національно-державного будівництва ґрунтувалася на виробленій ним же формулі «самостійність по суті, а не по формі» [20, арк. 16]. При цьому політик завжди дотримувався тези про безпосередній зв'язок дій українського проводу із рівнем національної та політичної самосвідомості українського народу, його готовності до самостійного національно-державного будівництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Григорієв Н. Творці мого «Я» // Трудова Україна. – 1933. – Ч. 7. – С. 13-16.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3562, оп. 1, спр. 50 а. – 190 арк.

3. Григор'єв Н. Спогади «руїнника» про те, як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату. – Львів, 1937. – 262 с.
4. ЦДАВО України, ф. 3562, оп. 1, спр. 22 – 359 арк.
5. Самостійність чи автономія? // Народна воля. – 1917. – 1 червня.
6. Григорієв Н. З часів революції й боротьби за самостійну Україну. – Ченстохів, 1921.
7. Бевз Т. Н. Григорієв – політик і вчений. – К., 2002. – 285с.
8. Григорієв Н. Коло автономії // Нова Рада. – 1917. – 25 квітня.
9. Звіт про Всеукраїнський національний конгрес // Рідне слово. – 1917. – 15 квітня.
10. Чого домагається Українська партія соціалістів-революціонерів? // Боротьба. – 1917. – 1 травня.
11. Верстюк В. Ф. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.) // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 66-69.
12. Солдатенко В. Ф. Третій універсал Центральної ради і плани федеративного переустрою Росії // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 3-10.
13. Григор'єв Наш. Якої республіки треба бідним людям? – К., 1917. – 16 с.
14. Майстренко І. Боротьбизм. Історія однієї течії українського комунізму (рукопис). – Мюнхен, б.р.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. – К., 1996. – Т. 1. – 588 с.
16. Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – № 4.
17. Гамрецький Ю. М., Тимченко Ж. П., Щусь О. Й. Ради України в 1917 р. (липень-грудень 1917 р.). – К., 1974.
18. Григорієв Н. Через що Україна мусіла оповістити себе самостійною? // Народна воля. – 1918. – 27 січня.
19. Гр. Наш. Визволення всіх трудящих. – Прага, 1923. – 341 с.
20. ЦДАВО України, ф. 3562, оп. 1, спр. 42. – 280 арк.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Сухобокова О. О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 16.10.2013

ПОСТАТЬ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ЗАРУБІЖНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Постаті Богдана Хмельницького та подіям Української національно-визвольної революції приділено чимало уваги в українській та зарубіжній історіографії. Актуальності не втрачають студії присвячені осмисленню ролі Богдана Хмельницького для української історії XVII ст. та значення його діяльності. Зацікавленість даною проблематикою проявляли і проявляють історики, які є представниками різних держав й відповідно оцінки, висновки, що вони роблять, значно різняться.

Ю.Мицик наголошує, що події середини XVII ст. привертають до себе зростаючу увагу зарубіжних дослідників Німеччини (А. Каппелер, Г. Кумке, Д. Злепко), Канади і США (Ф. Сисин, Ю. Гаєцький), Росії (Л. Заборовський, Г. Санін, Б. Флоря, Т. Яковлева) і особливо Польщі (З. Вуйцік, Я. Качмарчик, Л. Підгорецький, М. Нагельський, Т. Хинчевська-Геннель, В. Серчик та ін.). Переглядає дослідник й питання політичної програми Б. Хмельницького, на його думку, Б. Хмельницький, коли розпочав повстання, вже прагнув до незалежності.

Низка різноманітних праць про Богдана Хмельницького, його діяльність, різних за своєю значущістю виходила друком в зарубіжних англomовних виданнях. Тому, важливо розглянути як зображувався Б.Хмельницький, оцінювалася його діяльність в цих роботах. Зокрема, це ґрунтовна публікація присвячена дослідженню Переяславської угоди в англomовній історіографії належить Ф.Сисину. Аналізували діяльність Б.Хмельницького Іван Лисяк-Рудницький, Зенон Козут, П.Магочій та ін. Г.Вернадський, автор популярної біографії про Б.Хмельницького та його шанувальник, називав гетьмана «батьком модерної України». Орест Субтельний також відносить Б.Хмельницького до тих осіб, які за виразом дослідника, рідко так вирішально впливали на хід епохальних подій. Він називає Б.Хмельницького найвизначнішим військовим і політичним діячем України. Перри Морин аналізує діяльність Б.Хмельницького в контексті складних козацько-московських стосунків, на які також вплинули вимоги Москви видати самозванця Тимофія Анкудинова.

Дослідник К.Анісімов розглядає проблеми розбудови козацько-гетьманської держави Б.Хмельницького в англomовній історіографії. Він зауважує, що події 1648-1654 рр. набули поширення в зарубіжній історичній науці, а особливо повного висвітлення знайшла у західній історіографії другої половини XIX-XX ст. Він ознайомлює із позицією авторів англomовних праць: англійських істориків Д.Белла, А.Дж.Тойнбі, канадських – О.Грегоровича, В.Боженського, американських В.Січинського, Б.Антоненко-Давидовича. Англomовні праці в яких викладена українська історія аналізуються у публікації С.Батуріної.

Проблеми, що їх підіймають історики вивчаючи українське XVII ст., аналізуючи діяльність Богдана Хмельницького є різноманітними, а також демонструють актуальність, потрібність та перспективність подальшого вивчення даної тематики. Неоднозначними є оцінки української революції XVII ст., діяльності, мотивів Богдана Хмельницького й самої постаті гетьмана.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, українська історична наука, зарубіжна історіографія, польська історіографія.

Ткачук А. И.,
Херсонский государственный аграрный университет,
Херсон, Украина

ФИГУРА Б. ХМЕЛЬНИЦКОГО В ЗАРУБЕЖНОЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Богдану Хмельницкому и событиям Украинской национально-освободительной революции уделено немало внимания в украинской и зарубежной историографии. Актуальности не теряют студии посвященные осмыслению роли Богдана Хмельницкого для украинской истории XVII в. и значение его деятельности. Заинтересованность данной проблематикой проявляли и проявляют историки, которые являются представителями разных государств.

Ю. Мыцык отмечает, что события середины XVII века привлекают к себе растущее внимание зарубежных исследователей Германии (А. Каппелер, Г. Кумке, Д. Злепко), Канады и США (Ф. Сисин, Ю. Гаєцький), России (Л. Заборовский, Г. Санин, Б. Флоря, Т. Яковлева) и

особенно Польши (С. Вуйцик, Я. Качмарчик, Л. Подгорецкий, Г. Нагельский, Т. Хинчевська-Геннель, В. Серчик и др.).

Различные труды о Б. Хмельницком, его деятельности выходили в зарубежных англоязычных изданиях. Важно рассмотреть, как изображался Б.Хмельницкий, оценивалась его деятельность в этих работах. обстоятельная публикация посвящена Переяславскому соглашению принадлежит Ф. Сисину. Анализировали деятельность Б. Хмельницкого И. Лысяк-Рудницкий, З. Когут, П. Магочий и др. Г. Вернадский, автор популярной биографии о Б.Хмельницком, называл гетмана «отцом современной Украины». О. Субтельный относит Б.Хмельницкого к тех персоналиям, которые по выражению исследователя, редко так решающим образом влияли на ход эпохальных событий. Он называет Б. Хмельницкого выдающимся военным и политическим деятелем Украины.

Проблемы, которые поднимают историки изучая украинское XVII ст., анализируя деятельность Богдана Хмельницкого разнообразны, а также демонстрируют актуальность, востребованность и перспективность дальнейшего изучения данной тематики. Неоднозначны оценки украинской революции XVII ст., деятельности, мотивов Богдана Хмельницкого и самой фигуры гетмана.

Ключевые слова: Богдан Хмельницкий, украинская историческая наука, зарубежная историография, польская историография.

Anna Tkachuk,
Kherson State Agricultural University,
Kherson, Ukraine

B. KHMELNITSKY IN A FOREIGN ENGLISH HISTORIOGRAPHY

The article is devoted to Bohdan Khmelnytsky and to the events of Ukrainian national liberation revolution that attract attention of Ukrainian and foreign researchers. The importance of his activity and new studios, dedicated to understand the role of Bohdan Khmelnytsky for Ukrainian history of the seventeenth century aren't lost topicality. Historians from different countries show an interest in this issue. Their results and conclusions vary considerably.

Y. Mytsyk emphasizes that events of mid-seventeenth century attract an increasing attention of foreign researchers in Germany (A. Kappeler, H. Kumke, D. Zlepko), Canada and the USA (F. Sysyn, Y. Hayetskyy), Russia (L. Zaborowskiy, D. Sanin, B. Florya, T. Yakovleva) and, especially, Poland (Z. Vuytsik, J. Kachmarchyk, L. Pidgoretskiy, M. Nahelskiy, T. Hynczevska-Hennel, V. Serchyk and so on). The researcher considers the political program of Khmelnytsky. In his opinion, Bohdan Khmelnytsky had sought to independence when the uprising began.

A number of different works about Bohdan Khmelnytsky and his activity were published in the English-speaking editions. Therefore, it is important to consider how Khmelnytsky was depicted and how his activity was assessed in these studies. In particular, this substantial publication devoted to the research of Pereyaslavs'ka agreement in English historiography belongs to F. Sysyn. The activity of B. Khmelnytsky was analyzed by Ivan Lysyak-Rudnytskyi, Zenon Kohut, P. Magochiy and so on. G. Vernadskiy, the author of a popular biography about B. Khmelnytsky, called him "the father of modern Ukraine". Orest Subtelny believes B. Khmelnytsky was the person who had such decisive influence on the epochal events. He calls B. Khmelnytsky the greatest military and political figure of Ukraine. Perry Moryn analyzes activities of B. Khmelnytsky in the context of complex Cossack-Moscow relations, which are also influenced by the requirements of Moscow to issue an impostor Timothy Ankudynov.

K. Anisimov considers the problem of Cossack Hetmanate expansion of B. Khmelnytsky in English historiography. He notes that the events of 1648-1654 have spread in foreign historians, especially in western historiography of the late nineteenth and twentieth centuries. He introduces the position of English-speaking authors: British historians D. Bella, A. Dz. Toynbi, Canadian – O. Hrehorovych, V. Bozhenskiy, American – V. Sichynskiy, B. Antonenko-Davidovich. English-language works about Ukrainian history are analyzed by S. Baturina.

The problems that Ukrainian historians study about the seventeenth century in Ukraine and the activity of Bohdan Khmelnytsky are varied, and demonstrate the relevance, usefulness and prospects of further study of this subject. The article focuses on ambiguous assessments of Ukrainian revolution of the seventeenth century, activities and motives of Bohdan Khmelnytsky.

Key words: Bohdan Khmelnytsky, Ukrainian historical science, foreign historiography, Polish historiography.

Постаті Богдана Хмельницького та українській та зарубіжній історіографії. подіям Української національно-визвольної революції приділено чимало уваги в Дослідження даної проблематики продовжується до сьогодні. Актуальності не

втрачають студії присвячені осмисленню ролі Богдана Хмельницького для української історії XVII ст. та значення його діяльності. Більше того зацікавленість проявляли і проявляють історики, які представляють різні держави й відповідно оцінки, висновки, що їх роблять автори, значно різняться.

Так, історія Української національно-визвольної революції (війни у Ю. Мицика), наголошує Ю. Мицик, привертає до себе зростаючу увагу зарубіжних дослідників Німеччини (А. Каппелер, Г. Кумке, Д. Злепко), Канади і США (Ф. Сисин, Ю. Гасцький), Росії (Л. Заборовський, Г. Санін, Б. Флоря, Т. Яковлева) і особливо Польщі (З. Вуйцік, Я. Качмарчик, Л. Підгорецький, М. Нагельський, Т. Хинчевська-Геннель, В. Серчик та ін.). Історик зауважує, що переважна більшість дослідників відкинула нав'язуваний із Москви погляд на Переяславську раду 1654 р. як на завершення Української національно-визвольної революції. Ю. Мицик, розглядаючи різні погляди на кінцеву дату Української національно-визвольної революції (1657, 1658, 1659, 1676 рр.), вказує, що найдоцільніше пов'язувати завершення Української національно-визвольної революції з Гадяцьким пактом 1658 р., котрий формально поклав кінець війни проти Речі Посполитої. Переглядає дослідник й питання політичної програми Б. Хмельницького та уряду Української держави-Гетьманщини. Дискусії, наголошує він, тепер точаться переважно навколо питання про час кристалізації плану відродження Української держави. І на його думку, Б. Хмельницький, коли розпочав повстання, вже прагнув до незалежності України, але з тактичних міркувань не згадував про це у переговорах з Річчю Посполитою до початку 1649 р. [6].

Низка різноманітних праць про Богдана Хмельницького, його діяльність, різних за своєю значущістю виходила друком в зарубіжних англомовних виданнях. Тому, на нашу думку, важливо розглянути як же зображувався Б. Хмельницький, оцінювалася його діяльність в цих роботах. Зокрема, ґрунтовна публікація присвячена дослідженню Переяславської угоди в англомовній історіографії належить Ф. Сисину. Він зауважує, що в англомовній літературі висвітлення даної проблеми носить більш

популяризаторський характер, розповсюджуючи основний зміст проблем, основні ж дискусії велися в українській, польській, російській історіографії [8, с. 680]. Зокрема використовувалися перекладні праці В.Ключевського, який вважав, що козацький гетьман не був *«ні слугою, ні союзником, ані зрадником будь кого з правителів-сусідів, намагався ужити їх для підвадження політики Московії щодо Швеції»* [8, с. 681]. Д. Дорошенко, як і В. Липинський, розглядав переяславську угоду військовим союзом, і стверджував, що така інтерпретація наближається до поглядів Б. Хмельницького [8, с. 682]. У 1941 р. видавництвом Єйлського університету була видана популярна біографія Богдана Хмельницького Г. Вернадського [8, с. 683]. Він був шанувальником гетьмана Б. Хмельницького, і порівнював його з Валленштайном, Рішельє та Кромвелем, писав: *«Богдана можна назвати батьком модерної України. Звичайно, українська революція відбулася і навіть без нього, але саме завдяки його вправному керівництву різні складники цього руху – політичні, соціальні, національні, релігійні – було злитовано разом для створення, чи радше відродження, української нації. Хоча держава, яку він збудував, протривала не більше сторіччя, самий лише факт її існування протягом цього часу дав великий поштовх українському національному духові»* Г. Вернадський вважав також, що якби Б. Хмельницький прожив десятима роками довше, то Україна б могла стабілізуватися, уникнувши громадянської війни та вторгнення Москви [8, с. 684]. Він характеризував статус Хмельницького, за Переяславською угодою, по відношенню до царя як *«васальну повинність»*. Але далі він розглядає Переяславську *«унію»* в позитивних барвах, а політику Б. Хмельницького щодо Росії називав слухною [8, с. 685].

В. Е. Д. Аллен, вказує Ф. Сисин, оцінює події революції з проросійських та антиукраїнських позицій. Про Б. Хмельницького, повторює позицію британського дослідника Р. Нісбета Бейна, що той мав хист руйнувати, але не будувати, і заявив, що про соборну Росію гетьман і не мріяв. В. Е. Д. Аллен вказував, що розвиток долі країни не є заслугою Хмельницького, хоча є

результатом його діяльності, і він до смерті зберігав вірність цьому принципу [8, с. 686].

Михайло Флоринський, син російського націоналіста Тимофія Флоринського, зображував козаків як найманців, бандитів, Б. Хмельницького називав авантюристом та найманцем, висловлював сумнів у доцільності встановлення йому пам'ятника в Києві або у виправданні тієї «аури національного героя, захисника православ'я і будівничого імперії, яка оточує його ім'я в писаннях патріотично налаштованих російських істориків» [8, с. 691].

У 1963 р. вийшов друком посібник професора університету Берклі Миколи Рязановського, який як вказує Ф. Сисін став стандартом в царині російської історії. М. Рязановський позитивно оцінив діяльність козацтва і самого Б. Хмельницького [8, с. 691].

Важливою стала праця Г. Вернадського, який використав як джерела праці М. Грушевського, Д. Дорошенка, В. Голобуцького, О. Оглобліна та інших українських істориків. Розглядувані події Г. Вернадський називає українською революцією, національною революцією. Він повторює свою позитивну оцінку діяльності Б. Хмельницького, яку раніше дав у популярному біографічному нарисі. Зауважує про невдоволення гетьмана і козацької старшини Москвою [8, с. 692].

Ч. Бікфорд О'Брасн визначає, що з позиції Б. Хмельницького та старшини, угода з Москвою була лише військовою необхідністю у боротьбі з поляками, яка б зміцнила становище України і давала б їй можливість розірвати політичний союз із Московщиною за власним бажання, хоча інші сегменти українського суспільства бачили цю необхідність радше як таку, що сковує Україну. В цілому, він слідом за Г. Вернадським високо оцінює постать гетьмана, але не так позитивно відгукується про його спосіб формування взаємин з Московщиною. Гетьмана розглядав як людину, вірну інтересам України [8, с. 693].

Філіп Лонгворт оцінював Б. Хмельницького як діяча, що слугував інтересам козаків, хоча його «велика революція» і відбулася із запізненням, бо на той час соціальний поділ козацтва, спричинений чужою соціальною структурою Речі Посполитої», сягнув так далеко, що

повернутись до свого, за визначенням дослідника, «питомого коріння» козацтво вже було нездатне. Він високо оцінював Б. Хмельницького за його вміння скерувати розмаїті інтереси козаків в єдине річище, гадаючи, що «саме завдяки йому 1648 рік засвідчив здатність козаків до об'єднання, їхню рішучість накласти головою, але не коритися чужій владі» [8, с. 694].

В іншій праці «Євреї та повстання Богдана Хмельницького» Ф. Сисін аналізує єврейське питання в період Української національно-визвольної революції та позицію єврейських авторів. Дослідник вказує, що описуючи події 1648-1649 рр. єврейські хроніки згадують, що татари грабували також і українців, забирали їх у полон. Але євреї в ті роки були легшою здобиччю для татар, оскільки Б. Хмельницький намагався обмежити напади татар на українців. Євреї часто вибирали татарський полон, щоб уникнути смерті, крім того, татари прагнули взяти тих полонених, які могли дати за себе великий відкуп або витримати важкий похід до Криму, де їх можна було вигідно продати у рабство. Оплата відкупу за полонених була важливою проблемою єврейських громад цілої Європи та Близького Сходу, які викупували своїх одновірців з полону.

Існують достовірні свідчення, що з 1649 р. євреї служили в польській армії. Після відвоювання Ізяслава та винищення українських мешканців міста до польської армії приєдналися кілька сотень євреїв. Є повідомлення, що євреї брали участь в облозі Збаража. Н. Ганновер стверджує, що двома роками пізніше тисячний загін євреїв воював під Берестечком.

Повстання 1648 р. поставило під загрозу життя євреїв Речі Посполитої. Вони мали всі підстави боятись поширення повстання, адже вісті про війну Б. Хмельницького проти «панів, ксьондзів та євреїв» підняли селянський рух аж до Великої Польщі. Хоч саме суспільно-політична система Речі Посполитої спричинила катастрофу 1648 р., повстання Б. Хмельницького зміцнило лояльність євреїв до цієї системи, і попри аналіз ролі євреїв у здійсненні релігійного й соціально-економічного гноблення в Україні, проведеного Н. Ганновером, попри обговорення Реббі Недесом (Нефіалі Гірш

Рівкес) етичного боку причетності євреїв до обшахрування неєвреїв у фінансових справах, єврейські автори продовжували вбачати причину катастрофи скоріш у невиконанні євреями Божих заповідей, ніж у тій соціальній ролі, яку вони відігравали, підтримуючи чуже для українців правління та кріпацтво [9].

Дослідник К. Анісімов розглядає проблеми розбудови козацько-гетьманської держави Б. Хмельницького в англомовній історіографії. Він зауважує, що події 1648-1654 рр. набули поширення в зарубіжній історичній науці, а особливо повного висвітлення дана проблематика знайшла у західній історіографії другої половини XIX – XX ст. Проте автор у своїй розвідці розглядає творення *«козацько-гетьманської держави Зіновія Богдана Хмельницького»* лише у праця небагатьох вчених. Він ознайомлює із позицією авторів англомовних праць: англійських істориків Д. Белла, А. Дж. Тойнбі, канадських – О. Грегоровича, В. Боженського, американських В. Січинського, Б. Антоненко-Давидовича. Увага дослідників переважно зосереджена на процесі створення козацько-гетьманської державі, разом із тим аналізується вплив Б. Хмельницького на хід революції, мотиви гетьмана значення його діяльності. Зокрема, О. Грегорович називає Б. Хмельницького головною постаттю в процесі створення української козацької держави і називає особистий мотив гетьмана – незадоволення феодалним безладом магнатсько-шляхетської Польщі. Б. Хмельницького О. Грегорович вважає, вказує К. Анісімов, видатною особистістю із гнучкий розумом, залізною волею, організаторським та дипломатичним хистом. Енергія повстанського гетьмана, зазначає канадський вчений, дозволила йому опанувати народні маси та мобілізувати їх на боротьбу за національне визволення.

В. Січинський робить висновок, що фактичне створення козацько-гетьманської держави, стало можливим в ході процесу поєднання бойових дій із діяльністю в галузі соціальних та національно-релігійних реформ. Дані перетворення дозволили повсталому гетьману розбудувати реальні основи нової України.

Інший дослідник, В. Боженський наголошує, що реальне утворення

Б. Хмельницьким власного політичного апарату управління ще не означало юридичного оформлення самостійної козацько-гетьманської держави. Він обстоював, що початковою метою Б. Хмельницького був зовсім не відрив українських земель від Речі Посполитої, а лише поліпшення долі козацької верстви в межах її кордонів й він сподівався на примирення із Варшавою шляхом взаємовигідної угоди. Визначальною для зміни намірів стали події битви під Берестечком у 1651 р., коли козацько-селянське військо зазнало катастрофічних втрат. Необхідність пошуку надійних союзників змусила Б. Хмельницького розпочати заходи з оформлення козацько-гетьманської держави як юридичного суб'єкта міжнародних стосунків, підкреслює В. Боженський. Аналізуючи заходи гетьмана, він робить висновок, що намагання зміцнити Україну союзом з балканськими країнами, що знаходилися під протекторатом Туреччини, Молдовою, семигородськими князями династії Ракоці, мали негативний підсумок. Це змусило Богдана Хмельницького підписати угоду із Москвою. Переяславська домовленість 1654 р., на думку В. Боженського, виявилася символом фактичного припинення процесу становлення та зміцнення козацько-гетьманської суверенної держави. Монархічний лад деспотичної країни не міг допустити існування поряд демократичної політичної структури незалежної України зразка середини XVII ст., робить висновок канадський автор. Подібною є думка Б. Антоненко-Давидовича, який зазначав, що державна організація Б. Хмельницького була прогресивним явищем *«епoxy народження буржуазних демократичних процесів у Західній Європі»* [1].

Іван Лисяк-Рудницький головним завданням Б. Хмельницького вважає запобігання розгортанню війни на два фронти. На різних етапах це і укладення союзу з Кримом, щоб уникнути ворогів у тилу, потім домовленості із Москвою, надалі без поспішного розірвання союзу, підкреслює науковець, Б. Хмельницький планує створення союзу із блоком протестантських держав (Швеція, Бранденбург-Прусія, Трансильванія, кальвіністська партія Литви), гетьман відновив зв'язки із Портою та її васалами Молдавією та

Волощиною. Ця задумана міжнародна система була спрямована проти Польщі, а також проти амбітних планів Москви [4, с. 74].

І. Лисяк-Рудницький вказує на неточності у праці Лонгворта, що Б. Хмельницький карбував власну монету із власним ім'ям, й те що державу засновану Б.Хмельницьким важко назвати козацькою [4, с. 53].

І. Лисяк-Рудницький зауважує, що оцінки ролі Б.Хмельницького щодо укладення Переяславської угоди 1654 р. є досить суперечливими. При цьому дослідник робить висновок, що і похвала, і звинувачення безпідставні, бо Б. Хмельницький і його оточення не надавали такого значення цим домовленостям. Пізніше виник так званий «Переяславський» міф, який надав нового звучання і ваги подіям 1654 р. [4, с. 74]. Б. Хмельницький і його оточення спершу не думали про вихід із Речі Посполитої. Їхні цілі, вважає І. Лисяк-Рудницький спрямовувалися на задоволення скарг козаків і православних, на здобуття для України якоїсь обмеженої автономії [4, с. 89]. Приблизно від 1650 р. дії Б. Хмельницького, вказує історик, були спрямовані на розрив із Польщею [4, с. 90].

Зенон Когут аналізуючи праці про Гетьманщину, вказує, що перші роботи особливу увагу приділяли великому визволителю гетьману Б. Хмельницькому [3, с. 302], й називає важливим питанням те, чого ж хотів досягнути Б. Хмельницький, укладаючи Переяславську угоду [3, с. 19]. До Переяславської угоди, зауважує дослідник Б. Хмельницькому доводилось благодіяти й умовляти Московію вступити до антипольської коаліції [3, с. 19]. У Переяславі ж гетьман виступав як козацький ватажок, лідер країни, представник найважливіших соціальних груп, а також як захисник православної віри [3, с. 88]. Він, підкреслює З. Когут уклав угоду з царем Московії, за якою в обмін на військову допомогу й гарантію автономії, Б.Хмельницький і українська еліта визнавали зверхність царя [3, с. 117]. Українські еліти намагались не підтримувати відкритих зв'язків із Московією, яка часто ворогувала із Річчю Посполитою, і це могла розглядати як державну зраду. Й разом із тим українці

усвідомлювали, що Московія лишалася єдиною незалежною і могутньою державою. Деякі представники духівництва почали звертатися до Московії по релігійну, політичну і фінансову підтримку [3, с. 140]. З. Когут вважає, що витоки Гетьманщини знаходяться у 1648 р., коли гетьман Б. Хмельницький очолив Військо Запорізьке під час переможного повстання проти Речі Посполитої і захопив владу над більшою частиною України. 1654 р. згідно з умовами Переяславської угоди Хмельницький передав козацьку Україну у залежність московському цареві [3, с. 83]. Зенон Когут слідом за М. Максимовичем вказує, що Б. Хмельницький у стосунках із московітами називав Україну «Малоросія». Попри це на позначення України в той час вживалося декілька назв «Україна», «Малоросія», «Русь». До Переяславської угоди цар Московії мав титул «цар всея Руси»; після цієї угоди взяв титул «цар всея Великия и Малыя России» [3, с. 148].

П. Магочій в праці «Україна. Історія її земель і народів» називає Б. Хмельницького центральною постаттю української історії XVII ст. Фактом особливої ваги для української історії П. Магочій називає те, що Б. Хмельницькому вдалося встановити контроль над більшістю центральноукраїнських земель й управляти цією територією, як незалежною державою. Він також звертає увагу, що ставлення до Б. Хмельницького у східноєвропейській історії XVII ст. було дуже різним. Традиційна польська історіографія вважала його ватажком руйнівного повстання, яке підірвало основи і врешті знищило Польську державу. Російська історіографія називала його лідером, який привів православних «малоросів» у лоно Російської держави. Українські автори вбачали у Б. Хмельницькому видатного провідника, який вдихнув нове життя в ідею національної незалежності, приспану з часів Київської Русі. П. Магочій вказує, що незважаючи на критику діяльності гетьмана, всі погоджувалися, що період його правління став поворотним моментом в історичному розвитку України. Єврейські ж дослідники вважають Б. Хмельницького підбурювачем першого геноциду в історії євреїв Нового

часу. І російські, й українські радянські історики-марксистичні наголошували на загальнонародному революційному аспекті Хмельниччини. З 1930-х років вони відносили козацького ватажка до нечисленного, але політично значущого пантеону визнаних національних героїв дорадянського періоду [5, с. 191]. П. Магочий також зауважує про білоруське походження Б. Хмельницького [5, с. 192].

Орест Субтельний відносить Б. Хмельницького до тих осіб, які за виразом дослідника, рідко так вирішально впливали на хід епохальних подій. Він називає Б. Хмельницького найвизначнішим військовим і політичним діячем України. При цьому його появу на історичній арені вважає випадковою й пов'язує із особистою образою, тією кривдою, що зазнав він від польського шляхтича Д. Чаплинського [10, с. 117].

У публікації С. Батуріної характеризуються англомовні праці в яких викладений синтетичний курс української історії. Зокрема, Х'ю Уолес у праці «Україна та її народ» (1939 р.) розглядає події XVII ст. І хоча характерною рисою стилю викладу є російськоцентризм української історії й в цілому для нього всі козаки російські, зазначає дослідниця, й Б. Хмельницького він згадує як видатного українського політика про якого писали англійські газети XVII ст., що стимулювало подальший інтерес британських інтелектуалів до України та її історії [2, с. 477].

Перри Морин досліджує складні козацько-московські стосунки, на які також вплинули вимоги Москви видати самозванця Тимофія Анкудинова [7]. У 1650 р. Т. Анкудинов з'явився в Україні, де проголосив себе спочатку царевичем Іваном Васильовичем Шуйським й намагався зібрати військо запорозьких козаків для вторгнення у Московську державу, а пізніше називав себе князем Шуйським. Автор вказує, що за тогочасними свідченнями (зокрема монаха Арсенія Суханова), Анкудинов жив при гетьмані Б. Хмельницькому, просив організувати похід козаків на Москву. Автор не виключає, що Б. Хмельницький з писарем І. Виговським спочатку збирались підтримувати Т. Анкудинова. Тривалий час Б. Хмельницький відмовлявся видавати

Т. Анкудинова, але пізніше самозванець був висланий із Запоріжжя до трансільванського князя Дердя II Ракоци. З Угорщини він поїхав до Швеції. У 1653 р. Т. Анкудинова видали з Голштинії російському уряду й він був страчений у Москві.

Перри Морин підкреслює, що не зважаючи на стереотип, що запорожці були прихильниками самозванців, вони не надавали Т. Анкудинову військової допомоги проти Росії, але з іншого боку вони не готові були видати царському уряду. За таких обставин, на думку дослідника, рішення Б. Хмельницького вислати його з України було розумним, і мабуть єдино можливим виходом зі складного становища. Б. Хмельницький, в умовах складних російсько-польсько-українських відносин після Зборівського мирного договору 1649 р, використовував Т. Анкудинова, як засіб впливу на московський уряд, який не хотів надати військової допомоги у боротьбі із Польщею. Дослідник робить висновок, що даний епізод демонструє складні й широкі аспекти російсько-українських відносин [7].

Проблеми, що їх підіймають історики вивчаючи українське XVII ст., аналізуючи діяльність Богдана Хмельницького є різноманітними, а також демонструють актуальність, потрібність та перспективність подальшого вивчення даної тематики. Неоднозначними є оцінки української революції XVII ст., так, Зенон Когут визначає «повстання Б.Хмельницького» вододілом, вирішальним моментом у багатьох викладах історії. Поляки розглядають повстання як історичне непорозуміння, що спонукало козаків до бунту проти польської «цивілізаційної місії» зрештою призвело до втрати східних земель «Великої Польщі». Росіяни трактують це повстання як важливий епізод у процесі «збирання» російських земель і перетворення Московії на могутню європейську державу. Євреї оплакують різанину під час повстання і вважають Хмельниччину безпрецедентним вибухом антиєврейського насильства, передвістям жахливих погромів у Російській імперії, коли не самого Голокосту. Нарешті, українці звеличують повстання як народний національний рух, що завершився створенням козацької держави, і взагалі, як

визначальний момент у формуванні української нації [3, с. 244]. Не менш неоднозначними є оцінки діяльності, мотивів Богдана Хмельницького й самої постаті гетьмана, що наочно демонструють розглянуті праці. Причини такої ситуації різні й потребують подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімов К. В. Проблеми розбудови козацько-гетьманської держави Зіновія Богдана Хмельницького в англо-американській історіографії // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 1999. – Вип. V. – С. 68-69.
2. Батуріна С. С. Історія України в англомовних дослідженнях 30-40-х рр. XX ст. // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. НАН України. Інститут історії України. – К. : Ін-т історії України, 2010. – Вип. 20. – 546 с.
3. Когут Зенон. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К. : Критика, 2004. – 351 с.
4. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. У 2 т. Том 1. – К. : Основи, 1994. – 554 с.
5. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
6. Мисик Ю. До 350-річчя початку національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. (деякі підсумки досліджень) // http://www.ukma.kiev.ua/ua/nauka/confer/dni_nauki/arhiv/DS_1998/hum_sec/history/mytskyk.htm
7. Морин Перри. Богдан Хмельницький и вопрос о выдаче московскому правительству самозванца Тимофея Анкудинова (1650 г.) <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/litva1/8.pdf>
8. Сисин Франк. Англомовна історіографія Переяславської угоди у XX ст. // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). – К. : Смолоскип, 2003. – С. 680-697.
9. Сисин Франк. Євреї та повстання Богдана Хмельницького // <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/sysyn-1.htm>
10. Субтельний Орест. Україна: історія. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Ткачук А. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 04.10.2013

Шевченко Н. В.,
к.і.н., доцент, Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна

РУСЬ МОСКОВСЬКА ТА РУСЬ ЛИТОВСЬКА У ДОСЛІДЖЕННІ АМЕРИКАНСЬКОГО СЛАВІСТА ЕДВАРДА КІНАНА

Проаналізована концепція ранньомодерної історії Східної Європи американського славіста з Гарвардського університету(США) Едварда Кінана.

Ключові слова: концепція ранньомодерної історії Східної Європи, Русь Московська і Русь Литовська, політична культура, культура Русі XV – XVII ст.

Шевченко Н. В.,
Черноморский государственный университет имени Петра Могили,
г. Николаев, Украина

РУСЬ МОСКОВСКАЯ И РУСЬ ЛИТОВСКАЯ В ИССЛЕДОВАНИИ АМЕРИКАНСКОГО СЛАВИСТА ЭДВАРДА КИНАНА

Проанализирована концепция раннемодерной истории Восточной Европы американского славіста из Гарвардского университета (США) Эдварда Кинана.

Ключевые слова: концепция раннемодерной истории Восточной Европы, Русь Московская и Русь Литовская, политическая культура, культура Руси XV – XVII ст.

Nataliya Shevchenko,
Petro Mohyla Black Sea State University,
Mykolaiv, Ukraine

MOSCOW RUS AND LITHUANIAN RUS BY EDVARD KENNAN'S STUDY (USA)

The paper presents the analysis of the history early modern conception of East Europe by Harvard university professor (USA) Edvard Kennan.

Key words: conception of early modern East Europe history, Moscow Rus, Lithuanian Rus, political culture and culture of Rus in the XV – XVII c.

Останнім часом доволі актуальною є проблема розробки національної концепції української історії та інтегрування її у світову. Вирішення якої потребує ревізію основних канонів радянської історичної спадщини, оновлення як методологічних засад і дослідницьких практик, так і знайомства із здобутками зарубіжних істориків, включно із західною славістикою. Серед таких концептуальних проблем вітчизняної історіографії, сповнених дискусійних моментів, є схема історії східних слов'ян. Нераціональність її московської версії, за якої Московська Русь бачилася єдиним політичним спадкоємцем давньоруської держави, а білоруський і

український народи трактуються як відгалуження єдиного російського народу була обґрунтована М. С. Грушевським. Однак упродовж всього ХХ ст. як у радянській, так і зарубіжній славістиці, домінувала москвоцентрична концепція історії східних слов'ян. Тому автор статті ставить перед собою завдання розглянути концептуальні засади ранньомодерної історії Східної Європи відомого американського славіста з Гарвардського університету Едварда Кінана, який вдався до деконструкції міфу про московське коріння схеми російської історії як політичного спадкоємця киеворуської історичної традиції. Оскільки вважаємо, що широка і

відкрита наукова дискусія відносно проблем концепції історії Східної Європи доби середньовіччя та ранньомодерного часу, до якої спонукає гарвардський дослідник, не тільки модернізує вітчизняну історіографію, а й дозволить утвердити історію України в якості академічної гуманітарної дисципліни на Заході.

Професор російської історії Гарвардського університету, директор Центру візантійських студій, голова американської асоціації славистів Едвард Кінан зацікавився історією Росії з часу підготовки докторської дисертації, присвяченої взаєминам Москви та Казані у XV – XVI ст. Ординський період Північно-Східної Русі він кваліфікував не відхиленням від її основного розвитку, а епохою, коли був власне і була сформована московська політична культура. Ця тема знайшла своє продовження у наукових семінарах з історії східних слов'ян, організованих ним у Російському центрі Гарвардського університету, які у 1999 році відвідала і автор даної статті, перебуваючи на стажуванні у згаданому університеті. А згодом його нова версія історичної долі середньовічної Русі була оприлюднена у серії статей, що були опубліковані у збірнику «Російські історичні міфи» (1997), українською мовою у 2001 році [1, с. 5-14].

Зазначимо, що Е. Кінан не є прибічником російської версії спільної руської історико-культурної спадщини, яка безперервною лінією з'єднує Київську Русь і Російську імперію, як і в свій час М. С. Грушевський, трактує середньовічну і ранньомодерну Росію типовим суспільством не західного, а орієнтального типу. Однак політичну культуру Московської Русі кваліфікує як цілком оригінальну, що формувалася упродовж XV – XVII ст. на основі соціально-політичного досвіду життя на території з більш суворішими для землеробства природно-кліматичними умовами. Американський славист віддає належне вмінню слов'ян Північно-Східної Русі пристосуватися до умов нової батьківщини. Він переконаний, що саме досвід виживання не окремого індивіда, а селянської общини з її круговою порукою і домінуванням інтересів групи, став фундаментальним принципом московської політичної культури

[1, с. 105]. Другим формотворчим інститутом цієї політичної культури є феномен культури князівського, а потім і царського двору. Ключ до розуміння політичного кредо московських князів бачиться йому в стабільності політичної системи, в котрій згадані князі були і фокусом, і заручниками (саме в цьому суть секрету) для олігархів із боярських кланів (родів). Останні склали основне ядро військової потуги московських князів, що забезпечувало мобілізацію наявних ресурсів російського села, були вирішальними політичними гравцями при дворі. Серед них утворилися декілька великих кланів, що склалися з нащадків правлячої династії Східної Європи Рюриковичів. Вони розробили комбінацію певних пристосувань, яку він називає інкорпорацією у традиційний клан, дуже схожу на аналогічне явища у селянській громаді [1, с. 109].

Будучи знавцем візантійської та золотоординської історії, західний славист не поділяє поширену наукову думку, що російська політична культура чимало запозичила із політичної культури Орди, так і визначення московського абсолютизму як втілення монгольської династичної теорії орієнтального деспотизму. На його погляд, якщо і було щось позичено від Золотої Орди, то це важливі окремі управлінські техніки (система сполучення, організація війська та оподаткування), а не політичні абстракції чи ідеологію. Також Е. Кінан спростовує і тезу російської історіографії про спадкоємність політичної культури киево-руського періоду з московським. Дослідивши сутність механізму формування альянсу великокнязівського істеблішменту з боярської олігархією у Північно-Східній Русі, автор дійшов висновку, що це була відмінна від київської практика формування однієї політичної коаліції навколо великого князя московського. За його спостереженнями, політичний хаос життя за декілька поколінь володимиро-суздальських князів із їх традиційними усобицями переконав лідерів військових кланів у тому, що політична стабільність може бути забезпечена лише за умови прийняття всіма знатними родами єдиної династії, чия легітимність не підлягає сумніву. Тому на відміну від традиції

київської – родового сюзеренітету, у Північно-Східній Русі утвердили новий династичний принцип, за яким один – найстарший син та його нащадки в особі також старших синів однієї родини роду Рюриковичів мали бути легітимними володарями. Це посилення влади правлячої династії, як і принцип жорсткої централізації державного управління, на його думку, послужили інтересам лідерам олігархічних кланів, що виступили союзниками трону, оскільки недоторканість особи великого князя чи царя стала для олігархів необхідною умовою стабільності, якої вони прагнули [1, с. 106-115]. Третім формотворчим чинником московської політичної культури, яка суттєво відрізняє політичну культуру московську від київської, він вважає бюрократичну культуру – інститут піддядих. Остання кваліфікується ним як професійна культура московської бюрократії, що була позбавлена владних амбіцій. На його погляд, ця найхарактерніша й найпомітніша московська інституційна новація і визначила ефективність всіх політичних інституцій Московської держави, оскільки гальмувала надмірну їх активність [1, с. 97].

Американський дослідник наголошує, що марно шукати доказів прямих запозичень між модерною російською чи навіть московською політичною культурою 1500-1700 років із Києвом або Візантією. Хоча і визнає, що принаймні пізній варіант візантійської політичної культури відбився в ритуалах та організації православної церкви. Однак це не стало формотворчим чинником для російської політичної поведінки, оскільки у ранній Московії церква не мала практичної політичної ваги [1, с. 90]. Тому схильний вбачати запозичення росіянами з православної традиції лише деяких зовнішніх форм вираження своїх політичних понять. Так само він не погоджується із тим, що московське суспільство допетровського часу було схильне до автократії чи тиранії. Натомість доводить, що московська політична культура, як і російська в цілому, завжди тяжіли до олігархічного колегіального правління, прагнучи, щоб номінальний автократ не мав реальної політичної сили. Американський дослідник визнає, що хоча ця політична культура з

точки зору традиції Заходу видається «неповноцінною», вона виявилася дивовижно пристосованою до потреб Московії [1, с. 91-92]. Він вдається до реконструкції московської владної моделі, встановлює, що центральну роль у ній відіграло невелике й компактне ядро політичних кланів (правляча династія та її родичі), яким належала виключна роль прийняття політичних рішень. Саме задля усунення згубної для їх корпоративних інтересів некерованої політичної конкуренції підлеглисть великому володарю вони виражали у добровільній формі удаваної покори цареві – автократу. Однак ця фікція видається йому центральним елементом негласної угоди, виконання умов якої гарантувала політичну стабільність для великокнязівського політичного істеблішменту Московії. Автор наголошує, що вона не має уводити в оману дослідників – на основі позірної «рабської покори» московських бояр не слід робити висновки про надзвичайний авторитаризм московських царів [1, с. 97- 98].

Як блискучий знавець візантійської і давньоруської літератури і політичної культури, включно з ранньомодерною московською, він констатує складність пошуку офіційної версії принципів московської політичної культури, які б могли трактуватися як ідеологія. І головна причина цього бачиться йому в її негласності і закритості, що й обумовило відсутність спроб упорядкувати чи кодифікувати оперативні принципи політичних відносинами домодерної Росії. Причина цього московського феномену пов'язується ним із політичною практикою, за якої всі причетні до влади ці принципи знали, а непричетним не потрібно було їх знати у принципі. Тому й маємо, зазначає автор, домінування церемоніальних аспектів московської двірцевої культури, а не теоретичних політичних трактатів [1, с. 109-110].

Таким чином, витворена упродовж XV – XVII ст. Північно-Східною Руссю оригінальна політична культура, хоч і мала певну подібність до візантійської і киеворуської, як і до ординської, на думку Е. Кінана, за сутнісними її ознаками була типологічно іншою: не стільки монархічна й

автократична, скільки олігархічна та бюрократична. Це була надзвичайно ефективна управлінська модель для держави, що мала величезні простори і знаходилася у процесі подальшої колонізації нових земель. Більш того, він визнає, що створення ефективної політичної культури стало найвищим досягненням нації. Згадана негласна угода володаря трону та його двору, як і інститут фахової і аполітичної царської бюрократії, на думку американського славіста, були родзинками політичної творчості московитів.

Власні дослідження історії Московської держави переконали його у тому, що остання була цілком оригінальним соціополітичним витвором Північно-Східної Русі, однак цивілізаційно відмінним від Західної та Південно-Західної. Тому традиційні погляди представників як зарубіжної, так і вітчизняної історіографії про киеворуські витoki «російської історії» він вважає хибними. Як і деякі сучасні вітчизняні історики, включно з білоруськими та російськими [3, 4] Е. Кінан прибічник визнання самобутності політичного і культурного розвитку Русі ранньомодерного часу, представлених двома регіонами – Руссю Московською і Руссю Литовською. У статті «Чому неможливо збагнути російську історію, не збагнувши руської» він зупиняється на характеристиці цих згаданих регіонів Русі [2, с. 23-26]. Визнаючи факт політичної і адміністративної єдності Литовської Русі, яка для нього є уособленням держави, що у найбільшій мірі успадкувала киеворуські суспільно-політичні традиції і мала виразно західний тип соціокультурного розвитку, всю увагу в згаданій статті зосереджує на характеристиці її культурного і духовного життя. Визнаючи вагомість литовського вкладу у творення нової східноєвропейської середньовічної держави – Великого князівства Литовського, однак поділяє підходи сучасних вітчизняних дослідників в оцінці її характеру як русько-литовського, де саме русинський досвід політичний і культурний домінував. Так, західний вчений визнає, що з 1475-1725 роки «украї важко розрізнити означення «українець» чи «білорус», бо у Великому князівстві Литовському існувала спільна

руська мова та культура, яка не була тотожною культурі Русі Московській. А тому він є прибічником виокремлення цього переважно русинського регіону – Дніпровії, населення якої складав «східний слов'янин немосковит» [2, с. 23]. Автор зосереджується на характеристиці не політико-адміністративного устрою Великого князівства Литовського, а сутності та динаміці культурного розвитку цієї держави. Визнає, що центри її культурно-духовного розвитку ранньомодерної доби не завжди співпадали із політичними. Так, культурним центром Великого князівства Литовського як Західного регіону Русі до середини XV ст. він вважає Вільно (Вільнюс) – не тільки адміністративна столиця Великого князівства Литовського, а й «місце мешкання Франциска Скорини – видавця першої східнослов'янської друкованої Біблії». За його спостереженнями, через декілька десятиліть цей культурний центр перемістився дещо південніше, на Волинь, а потім з початком XVI ст. – до Києва, куди заможні руські магнати посилали своїх синів вчитися. Досліджуючи історію московського князя А. Курбського, зокрема період перебування його у Великому князівстві Литовському, Е. Кінан ґрунтовно познайомився з культурною і політичною ситуацією цієї частини Литовської Русі. Це привело його до усвідомлення того факту, що знання рутенського (давньоукраїнського контексту) є вкрай важливим для усіх дискусій стосовно історичної концепції східних слов'ян. Так, гарвардський професор констатує, що до кінця XVI ст. населення цього регіону Русі, який він схильний називати Дніпровським, бо основна його культурницька вісь проходила по Дніпру, витворило оригінальну духовну культуру, яка представлена унікальними пам'ятками, як то Пересопницьке Євангеліє (1566). Він позитивно оцінює розвідки вітчизняних науковців, що його як кваліфікують зразок ранньої стаороукраїнської мови і як спробу запровадити «високу літературну мову з протонародними елементами, зрозумілу письменно українцям і білорусам (яких ми могли називати дніпр'янами, але задовільнімося «русськими»)». Водночас пропонує свій погляд на цю літературну пам'ятку як «протестантську

Біблію, як місцеву відповідь на виклик протестантського проекту перекласти тексти Святого Письма народною мовою» [2, с. 24]. Водночас, посилаючись на факти існування літературних і мистецьких творів створених неслов'янською громадою цієї часини Русі (євреями, вірменами, караїмами) руською мовою, що була для них у ті часи державною, він визнає феномен мультикультурності згаданого Дніпровського регіону часів європейського раннього модерну. При цьому він посилається на працю Фердинанда Броделя «Середземне море і середземноморський світ у добу Філіпа II», де аналізується культурно-географічного комплекс, що не співпадає з сучасними політичними чи етнічними кордонами. По аналогії з цим Середземноморським світом, що був надзвичайно важливим культурним регіоном європейської цивілізації, Е. Кінан виокремлює і Балто-Чорноморський регіон. Тим паче, на його думку, сам Ф. Бродель зауважував вагомість і більш дрібніших комплексів у справі формування європейського культурного простору, «як-то Балтики та Причорномор'я з його Дніпровським річковим басейном» [2, с. 25]. Хоча у статті «Чому неможливо збагнути російську історію, не збагнувши історії руської» він не обговорює таку широку тему, як «історія української держави, литовської нації чи білоруського народу», то у подальшому не виключає готовність до широких наукових дискусій з приводу порушених проблем.

Засаднича теза згаданої дискусії, що бачиться йому навколо геополітичної проблеми такого важливого для XV – XVII ст. Балто-Чорноморського регіону і не стільки у контексті «України між Сходом і Заходом», а щодо «підстави внутрішньої єдності цього континенту Дніпровія», є перспективною. Слід погодитися з американським славістом, що Балто-Чорноморський регіон не є сучасним штучним політичним конструктом, а «свідченням того, що існувало насправді, а потім забули чи свідомо приховали» [2, с. 25]. Аналізуючи духовно-культурну спадщину згаданого континенту, гарвардський професор констатує багатство і різноманітність його культурного світу:

«добре впорядкованість, витонченість, заможність», орієнтованість на творче переосмислення європейських духовних цінностей і поєднання з орієнтальними» [2, с. 24]. При цьому він спеціально оговорює, чому не згадав жодних постатей, які б свідчили про «взаємне поборювання релігійних груп у Дніпровії, особливо у часи Контрреформації (П. Скарга, М. Смотрицький, Берестейський собор та унія, релігійний розкол)». Оскільки, як і окремі вітчизняні автори [5] дотримується думки, що ця полеміка православних з католиками та уніатами не була такою важливою для груп великих землевласників та купців, оскільки вони опікувалися більш практичними речами – торгівлею друкованими виданнями з Дніпровії. Те, що ці питання постали на перший план у дослідженнях XIX – XX ст., на його думку, є «відбиттям пізніших проблем, що їх створила Контрреформація у Польщі та поступове російське завоювання Дніпровії» [2, с. 25].

Як чудовий знавець давньоруської літератури, що своїми розвідками спричинив скандальну ревізію усталених поглядів славістів щодо автентичності окремих літературних її шедеврів («Слова о полку Ігоревім», «Листування І. Грозного з князем А. Курбським») [6], Е. Кінан у статтях: «Чи міг Ярослав Галицький 1185 року стріляти у султанів?» [7], «Ще раз про «Традиції московської політичної культури» (Відповідь критикам) та «Відповідь Чарльзові Гальперіну на статтю «Едвард Кінан і листування Курбського – Грозного під прицілом» [2, с. 179-195; 223-245; 256-273] продовжив деконструкцію літературних й історичних міфів ранньомодерної Русі. Слід погодитися з характеристикою його роботи «Московські історичні міфи» як «найконтroversійної розвідки з історії російського і українського середньовіччя та ранньомодерного часу, що докорінно реконструювала успадкований канон російської історії, перемістивши домодерну Росію із європейського контексту до орієнтальних суспільств» [8]. У передмові до українського читача згаданої роботи Е. Кінан прямо вказує на мету своїх історичних розвідок: «переглянути й переосмислити так звану звичайну схему Російської історії, яку ще у XIX ст.

намагався ревізувати Михайло Грушевський» [1, с. 13]. Американський славіст цілком слушно вважає, що упродовж ранньомодерних часів московська культура була «віддаленим аванпостом Русі й до петровських часів дніпрянські тексти були головними миттєвими передавачами чи культурними мостами від Ренесансу, Реформації та Контрреформації до Московії» [2, с. 25]. Більше того, він переконаний, що російське антизахідництво, як і так звана «звичайна схема російської історії» виникли у Україні та Білорусі, а до Москви її принесли «руські емігранти з Дніпровії, що втекли від наступу Контрреформації, яку здійснила Польща з кінця XVI – початку XVII ст.» [2, с. 26]. Він свідомий того, що висловлена ним причетність вихідців із Литовської Русі до обґрунтування концепції спільності історичної долі східних слов'ян, викличе неоднозначну реакцію у пострадянських істориків та навіть звинувачення його у вигадуванні «втраченого континенту Дніпровії», як і в карколомному «перевертанні сучасної історіографії з ніг на голову» [2, с. 26].

Що ж спонукало відомого русиста, який не має ніякого відношення до українства, таку відкритість до української історії та до «ревізійністського аналізу» історії східних слов'ян періоду середньовіччя та ранньомодерного часу? Сам історик дає чітку відповідь: «Усвідомлення того, що історичні факти насправді суперечать усій системі традиційної дореволюційної російської і радянської історіографії» [1, с. 13]. Автор зізнається, що у 80-х роках XX ст. років він «охолов до стандартної російської історіографії і дуже зацікавився українською тематикою». Останнє він завдячує «авторитетному Українському науковому інституту в його рідному Гарвардському університеті», що спромігся за короткий період утвердити «українознавство як респектабельну університетську дисципліну». Визнає, що його стаття «Сприйняття московітами інших східних слов'ян перед 1654 роком», написана як результат його нового зацікавлення, якому «сприяла участь у редакційних колегіях, експертних радах, конференціях і семінарах

з української історії в Гарвардському університеті» [1, с. 10; 14].

Стосовного пропозиції своїх колег уточнити назву статті, як-то «Чому російську історію не можливо збагнути без правильного розуміння історії всесвітньої», він схиляється до більш точної версії: «Чому панівна російська історіографія хибно трактує українську і білоруську історії?». Поділяючи концептуальні підходи «звичайної схеми руської історії» М. С. Грушевського, він не погоджується із ним щодо московського її авторства. Він переконаний, що «звичайну схему» (тобто уявлення про закономірний рух «російської історії» з Києва X ст. до Москви XV ст.) можна краще зрозуміти, враховуючи надзвичайний вплив освічених українських і білоруських емігрантів у культурному житті Росії XVII – XVIII ст., особливо в історіописанні. Таке твердження тільки на перший погляд здається парадоксальним, але на його погляд, саме згадані «руські» науковці з Дніпровії, переважно релігійні діячі з кінця XVII ст., «забезпечили нарративним матеріалом (як то «Синопис» І. Гізеля) і спонукали «звичайну схему», що її намагався виправити М. Грушевський» [2, с. 26]. Ці руські історичні тексти, що мігрували до Московії у дещо пізніший період почали нове життя як тексти російські. Американський історик зазначає, що як не парадоксально, але більшість ідей, які характеризують «звичайну схему російської історії», можна простежити з кінця XVII – початку XVIII ст. Він наголошує, що дніпрянські історичні видання та їх автори (Ісайя з Кам'янця, Дмитро Туптало (Дмитрій Ростовський, потім Ф. Прокопович і М. Бантиш-Каменський) у Росії XVIII ст. «цілком із зрозумілих причин (аби московіти взяли на себе історичну відповідальність за всі східнослов'янські землі в умовах католицької Контрреформації) сприймали і поширювали цей історичний нарратив спільної східнослов'янської історії» [2, с. 26]. За його спостереженнями, з часом й призвело до того, що у XIX ст. він став панівним у офіційній російській історіографії, набувши невластивої для дніпрянської традиції імперських рис. На його думку, це не

помітив М. С. Грушевський, розпочинаючи свій огляд «звичайної схеми» з М. Погодіна і М. Карамзіна, спрямовуючи вістря критики на цих провідних російських істориків. Певна вина за творення цього історичного міфу визнається гарвардським професором і за «грецькими церковними колами, що сподівалися за підтримки московських владних кіл протидіяти османським туркам». Український слід у цій історичній концепції він вбачає у «глобалістській комерційної ментальності й імперських політичних амбіцій серед класу землевласників Дніпровії та амбіціях освічених дніпрянських священнослужителів, які чітко розуміли власні інтереси та побоювалися польської Контрреформації» [2, с. 16]. Він сподівається, що порушена ним тема неадекватності

російського панівного історичного наративу на догоду обґрунтування спільної руської історії як історії російської, мають зацікавити українських і білоруських істориків [2, с. 14].

На наш погляд, ці «уроки» Е. Кінана щодо необхідності сучасного переосмислення всього комплексу російсько-українських культурних і політичних взаємин ранньомодерного часу, важливість яких усвідомив вітчизняний історик О. П. Толочко, співпрацюючи з американським славістом в часи стажування у Гарвардському університеті та готуючи до друку українською збірку «Російські історичні міфи», залишаються актуальними для більшості українських, білоруських, а особливо російських дослідників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Едвард Кінан. Російські історичні міфи. – Київ : Критика, 2001. – 273с.
2. Едвард Кінан. Чому неможливо збагнути російську історію, не збагнувши історії руської // Критика – 2008. – № 7-8. – С. 23-26.
3. Думин С. В. Другая Русь (Великое княжество Литовское и Русское) // История Отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории России IX – XX вв. – М., 1991. – С. 76-127.
4. Шевченко Н. В. Білорусько-Литовська держава: нові концептуальні засади сучасної білоруської історіографії // Укр. іст. журнал. – 1997. – № 2. – С. 55-67.
5. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005. – С. 203-204; Яковенко Н. М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – К., 2002; Плохій С. Уявляючи ранньомодерну Україну // Критика. – 2005. – № 9. – С. 27-30.
6. Див. рец. Т. Вілкул на роботу Е. Кінана «Йосиф Добровський і походження «Слова о полку Ігоревім» // Критика. – 2005. – № 10. – С. 19.
7. Едвард Кінан. Слово про те, як Ярослав, князь галицький у султанів стріляв // Критика. – 2000. – № 12. – С. 4-7.
8. Див. рец. О. П. Толочка на роботу Е. Кінана «Російські історичні міфи» // Критика. – 2001. – № 9. – С. 35.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

Чубіна Т. Д.,
д.і.н., професор, Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України,
м. Черкаси, Україна

РІД ПОТОЦЬКИХ В УКРАЇНІ (ТУЛЬЧИНСЬКА ЛІНІЯ): СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Людина є елементом будь-якої форми соціальності, від найпростіших спільнот до сучасних цивілізаційних та політичних суперсистем. Тому погляд на історичні процеси, на суспільство не відокремлений від вивчення окремих особистостей і династій. У цій статті мова йде про стан наукової розробки проблематики, пов'язаної з вивченням роду Потоцьких, зокрема, його тульчинської лінії.

Ключові слова: біографія, сімейна історія, знакова постать, рід, графи Потоцькі, герб Пилява, тульчинська лінія, магнат.

Чубина Т. Д.,
Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля,
г. Черкасы, Украина

РОД ПОТОЦЬКИХ В УКРАЇНЕ (ТУЛЬЧИНСКАЯ ЛИНИЯ): СОСТОЯНИЕ НАУЧНОЙ РАЗРАБОТКИ ПРОБЛЕМЫ

Человек является элементом любой формы социальности, от простых сообществ к современным цивилизационным и политическим суперсистемам. Поэтому взгляд на исторические процессы, на общество не отделен от изучения отдельных личностей и династий. В этой статье речь идет о состоянии научной разработки проблематики, связанной с изучением рода Потоцких, в частности, его тульчинской линии.

Ключевые слова: биография, семейная история, знаковая фигура, род, графы Потоцкие, герб Пилява, тульчинская линия, магнат.

Tetiana Chubina,
Chornobyl Heroes Academy of Fire Safety,
Cherkasy, Ukraine

POTOCKI FAMILY IN UKRAINE (BRANCH OF TULCZYN): STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT ISSUES

A man is an element of any form of sociality from the earliest community to the modern civil and political super system. That is why this view to the historical processes, society is inseparable from studying of some persons and families.

This article is about the state of the scientific research issues related to the study of the Potocki family, particularly the branch of Tulczyn.

The systematization of the Ukrainian and foreign historians' research works determined that the history of the Potocki family's branch of Tulczyn is still not researched enough and therefore it is relevant to scientific research.

The elucidation of the Potocki family's role and place in the history of Ukraine of the 18th – the first half of the 19th centuries should be classified according to the certain criteria of the reflection of the separate aspects organized by thematic orientations.

Key words: biography, domestic history, sign figure, family, counts Potocki, coat of arms of Pilyava, tulchin line, magnate.

Систематизація праць вітчизняних і зарубіжних істориків дозволила з'ясувати, що історія тульчинської лінії Потоцьких дотепер залишається малодослідженою, а отже, актуальною для наукового пошуку. Висвітлення місця і ролі Потоцьких в історії України XVIII – першої половини XIX ст. доречно класифікувати за певними

критеріями відображення окремих напрямів, організованих за тематичною спрямованістю. Отже, залежно від змісту окремих аспектів, що аналізувалися в наукових працях, можна виокремити п'ять груп досліджень.

Першу групу становлять узагальнюючі фундаментальні праці українських [28; 29; 33; 35; 36; 165], російських [37; 61; 80; 95] та зарубіжних науковців [34; 179; 180; 182; 183; 185; 186; 191; 192; 193; 195; 197; 200; 202; 203; 204; 205; 208; 216; 218; 224; 225; 226; 243; 245; 246; 247; 248; 254; 262] з історії Польщі та історії південних і західних слов'ян; з огляду на те, що Потоцькі – знаний магнатський рід Речі Посполитої, розкриття досліджуваної проблеми неможливе без ґрунтовного вивчення загальних праць з історії сусідньої держави.

До другої групи належать студії, в яких ідеться лише про окремих представників фамільного клану Потоцьких. До цієї групи належить література, написана в різні часи переважно зарубіжними авторами з різних світоглядних позицій.

Уважаємо за доцільне зосередити увагу на найбільш оригінальних та інформативно змістовних дослідженнях, що стосуються переважно Станіслава Щенсного Потоцького і його третьої дружини Софії, а побіжно – й інших членів роду. Так, стаття Матіаса Берсона, вміщена у варшавських «Клосах» 1868 р., ідеалізувала третю дружину Щенсного. Берсон стверджував, що славетна пані Потоцька походила зі знатного аристократичного грецького роду, її виховував у Стамбулі французький посол на прізвище Дю Барі, що, як відомо, суперечить дійсності.

Поворотним пунктом у вивченні історії представників родини Потоцьких стали праці Антонія Юзефа Ролле, лікаря, який жив у Кам'янці-Подільському і час від часу друкував історичні нариси під псевдонімом «Д-р Антоній Ю.» У 1869-1893 рр. Ролле опублікував кілька десятків праць та історичних оповідань, присвячених передусім історії Поділля в XVII та XVIII ст.; то був результат багаторічних пошуків в архівах і численних бібліотеках магнатських дворів на колишніх східних рубежах Речі Посполитої. У XIX ст. ці праці користувалися великою популярністю, ще й нині їх високо оцінюють

деякі дослідники і популяризатори історії [174; 175; 176]. Однак при уважнішому аналізі праці Ролле викликають в історика суперечливі оцінки. Автор і справді виклав у них величезну кількість інформації, що базується на джерелах і документах, нині вже втрачених або недоступних для дослідників. Але справедливим є й те, що він, як ніхто інший, применшив історичну цінність джерел завдяки своєму специфічному методу дослідника і письменника, який полягає в прикрашанні оповіді фантазією і вигадкою скрізь, де йому бракувало конкретної інформації. Маючи доступ до багатьох надзвичайно цікавих історичних матеріалів, Ролле нерідко обходив мовчанням важливі факти, які, на його думку, компрометували родини з історичними прізвищами, натомість, пишучи про представників нижчих страт, не вагався додавати колоритних узагальнень скрізь, де для довершення розповіді, як йому здавалося, потрібен якийсь цікавий анекдот або пікантна подробиця. Усі ці закиди повною мірою стосуються трьох праць Ролле, присвячених здебільшого або загалом історії роду Потоцьких, і зокрема Софії Главані: «Тульчинський двір», «Доля красуні» та «Фатіма», що їх, на жаль, деякі дослідники й досі вважають опрацюванням історичних джерел та цілком вірогідними [113].

Щоправда, праці Ролле були першими біографічними студіями про Софію Потоцьку, які взагалі базувалися на якихось джерелах і повністю подавали її життя, що, певна річ, значно зрушувало вперед дослідження про неї. Але той факт, що Ролле мав доступ до Тульчинського архіву, дезорієнтував науково-історичну думку; припускали, що автор, якого цінують за численні, зовні такі досконалі історичні нариси, майстерно використав доступні для нього матеріали і завдяки цьому його праці містять беззаперечні, фактичні усталення. Таким чином, до популярної та навіть суто наукової літератури потрапляли численні помилки, навіть вигадки, які з того часу періодично повторювалися, коли йшлося про біографію Потоцьких.

Ще за життя Ролле з'явилися публікації, які, щоправда, стисло, але досить

точно змальовували початковий період історії Софії Потоцької. У 1879 і 1880 рр. на сторінках паризького географічного часопису «Revue de Géographie» було опубліковано уривки спогадів версальського дипломата Александра д'Отеріва, який познайомився із Софією в Яссах у 1785 р. Він перший подав інформацію про подорож Софії зі Стамбула до Кам'янця на початку 1779 р., тим самим спростовуючи твердження, нібито вона їхала до Польщі разом із місією Боскампа [800]. За кілька років румунський історик Еудоксіу де Урмазакі в матеріалах до історії Молдови і Волощини в XVII – XIX ст. поміж іншого опублікував реляцію члена штабу Потьомкіна під час російсько-турецької війни 1788–1791 рр., генерала Андрольта Ланжерона, в якій називалася майже точна дата народження Софії (1761 р., насправді ж – 1760), її соціальне походження і, нарешті, обставини, за яких її привезено до Польщі [198]. На цій підставі в 1893 р. [255] про Софію писав відомий польсько-російський історик Казимеж Валішевський, піднімаючи завісу над правдивою версією її юності.

І все ж вигадки Ролле впродовж багатьох років повторювали майже всі автори, які писали про непересічну історію цієї уславленої грекині. У популярних статтях викладався зміст нарису «Доля красуні», до нього часто додавалися нові, інколи просто кумедні, вигадки і ризиковані інтерпретації. Характерним прикладом цього може служити стаття Антонія Урбанського, надрукована 1925 р. в одному з популярних варшавських тижневиків; повторюючи версію Ролле, Урбанський неправдиво подав хроніку подій [253].

Популяризації приватного життя Щенного Потоцького, а у зв'язку з цим і життя його родини, певною мірою сприяла публікація Адамом Чартковським у 1925 р. збірника фрагментів різноманітних спогадів та рукописних повідомлень під назвою «Володар Тульчина. Спогади про Станіслава Щенного Потоцького, його родину і садибу». Ця публікація не втратила свого значення ще й сьогодні, роблячи доступнішими для нас матеріали, що ґрунтуються на першоджерелах, однак нічого нового стосовно проблеми, яка нас

цікавить, не додала, оскільки зібрана в ній інформація була давно вже відомою. Утім, Чартковському не вдалося розшукати кілька цікавих і неопублікованих джерел, які могли б долучити багато деталей до історії життя і Станіслава Щенного Потоцького, і його синів [188].

У 1936 р. Ян Котт опублікував велику статтю, яка, по суті, являла собою переказ французького рукопису Боскампа [184], в якому з-поміж іншого містяться спогади про Софію Главані. Але треба констатувати дуже поверхове використання ним документа; численні помилки і неточності свідчать про те, що Котт не надто уважно ознайомився з рукописом. Ян Котт наполягав на виданні повного тексту щоденникових записів Боскампа, але напередодні Другої світової війни справа до цього не дійшла. І лише в 1963 р. автор книжки опублікував і французький оригінал цього твору, і свій польський його переклад на основі буквального перекладу, який на замовлення видавництва виконав Станіслав Відлак [207]. Таким чином, історія юності гречанки – майбутньої дружини Щенного Потоцького стала доступною для читацького загалу.

Між 1936 і 1963 рр. нових відомостей про життя Софії та Станіслава Щенного Потоцького практично не додалося. Історію Потоцьких намагалася подати по-своєму М. Ю. Вельпольська, автор численних нарисів на моральну тему, присвячених насамперед жінкам, що прославилися в минулому, але вона повторила всі помилки своїх попередників [256]. У цікавому дослідженні про батька і матір Щенного Потоцького і його молодість, виданому 1939 р., Ян Чернецький пише також про третю дружину володаря Тульчина, але слідом за Ролле повторює більшість помилок і вигадок [189]. Ян Рейхман, оповідаючи в 1959 р. про «Польське життя в Стамбулі у XVIII столітті», спробував зібрати та критично дослідити різноманітні розповіді про походження і життя Софії Потоцької, однак занадто довірливо поставився як до нарису Котта, так і до давніх студій Ролле, що не дозволило йому з'ясувати всі непорозуміння і заплутаності [228].

У 1962 р. побачила світ популярна книжка Донати Цепенько-Зелінської

«Корольки в Тульчині» [187]. Хоча авторка і використала деякі архівні джерела, вона, на жаль, беззастережно повірила в усе те, що написав свого часу Ролле. Дослідження містить численні та вражаючі неточності, просто-таки фактографічні помилки, які стосуються діяльності Щенного Потоцького, політичних подій 1776 і 1795 рр., загально-суспільного, культурного і побутового тла.

Останньою спробою наблизити постать Софії Главані до широкого читацького загалу був нарис Антонія Гурського, надрукований у тижневику «Куліси» [199]. Своєю науковою цінністю ця праця поступалася навіть перед книжкою Цепенько-Зелінської. Автор також пішов слідом за Ролле, але, крім того, широко і некритично використав на подив плутані, повні вигадок і фантазування розповіді Ю.У. Немцевича [219; 220; 221]. Цей нарис не мав нічого спільного зі справжньою історією сім'ї Потоцьких.

Найбільш ґрунтовними на сьогоднішній день є дослідження польського історика Єжи Лоека. Так, його монографія «Історія прекрасної бітинки» присвячена цікавій постаті кінця XVIII – початку XIX ст. Софії Главані-Вітт-Потоцької [88; 209]. На основі історичних документів тих часів автор подає широку панораму епохи; характеризуючи постать Софії Потоцької, польський історик побіжно звертає увагу і на особистість Станіслава Щенного Потоцького. Унікальні матеріали до цієї книги допомагала зібрати неординарна особистість, талановитий учений – Надія Віталіївна Суровцова. У передмові до «Історії прекрасної бітинки» Єжи Лоек пише: *«Під час кількарічних пошуків першоджерел і праці над цією книжкою автор зустрів найціррішу зацікавленість, безкорисливу і дуже доречну допомогу передусім із боку однієї особи. Це доктор Надія Суровцова, глибокий знавець історії України XVII і XVIII століть, велика шанувальниця парку «Софіївка». Без багатой інформації архівного характеру і першоджерел, здобутих завдяки сприянню доктора Суровцової, ця книжка наполовину втратила б свою цінність. І тут я складаю їй свою найціррішу подяку за цю допомогу, яка стане добрим прикладом співпраці польських й українських істориків у дослідженні проблем, що стосуються*

спільного минулого обох наших народів» [88, с. 22]. Загалом, у цій монографії автор намагався подати всі беззаперечні факти з життя Софії Главані та належними джерелами обґрунтувати свої припущення. Попри це, багато фрагментів й аспектів її життя та діяльності залишилися таємницею. Неординарній долі одного із синів Станіслава Щенного Потоцького – Мечислава – і його дітей присвячене дослідження Є. Лоека «Нащадки Щенного» [958]. Заслужують на увагу й ті праці польського історика, де розкривається тло епохи, на яку припадає найбільш активна політична діяльність Потоцьких [210; 211; 212; 213; 214; 216].

Серед українських дослідників роду Потоцьких оригінальністю виділяються генеалогічні розвідки І. Кривошеї [69; 74].

У 2007 р. побачив світ перший в Україні бібліографічний словник В. Колесник «Відомі поляки в історії Вінниччини» [48], в якому значний масив матеріалу присвячений магнатам Потоцьким. Це перше видання такого типу в межах України, що сприяє не лише кращому знайомству з історією і культурою народу-сусіда, а й ширшому і глибшому розумінню вітчизняної історії.

Третю групу досліджень становлять роботи, в яких науковці торкаються суспільно-політичних і соціально-економічних аспектів, пов'язаних з українськими маєтностями Потоцьких.

У працях В. Смоля [122], М. Кояловича [60], Е. Сташевського [126], А. Корнілова [42], П. Кулаковського [78] аналізується ситуація на Правобережній Україні в період розподілів Речі Посполитої, порушується питання суспільного розвитку південно-західних губерній.

Наукові розвідки, присвячені польському повстанню 1830-1831 рр. та суспільному розвитку 30-60 рр. XIX ст., представлені роботами М. Окунева [101], М. Орлова [102], В. Дьякова, В. Зайцева, Л. Обушенкової [27] та ін.

Український дослідник І. Кривошея вивчав проблеми демагнатаризації володінь Потоцьких на Правобережній Україні, досліджував маєтності Потоцьких на Уманщині. Сьогодні це є одні з найцікавіших робіт в історії України з досліджуваної

тематики, що стосуються переважно соціально-економічних аспектів [64; 70; 71; 72; 73; 76; 77].

Н. Темірова вперше простежила зміни в соціально-економічному становищі поміщиків українських губерній, що входили до складу Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. На основі широкого кола джерел нею показано економічне підґрунтя еволюції поміщицтва в напрямку від стану до класу, переглянуто традиційно негативну оцінку місця поміщицтва в економічному житті дореволюційної України, звернуто увагу на національний склад поміщиків, зокрема польського походження, серед яких виділено й Потоцьких [131; 132; 133; 134].

Характер господарської діяльності родин Потоцьких і Сангушків у Волинській губернії показано в роботах В. Павлюка [105; 106], у яких автор вивчив вплив великих господарств на розвиток краю.

Дослідженню проблем функціонування великих поміщицьких маєтків у контексті соціально-економічної трансформації на Правобережній Україні присвячено роботи О. Лобко [82; 83; 86; 87]. На основі широкого кола архівних джерел та літератури автор досліджує комплекс маєтків родини Потоцьких, встановлює обставини переходу володінь від одного власника до іншого; вивчає питання про вплив родини Потоцьких на соціально-економічну історію Правобережжя; простежує динаміку кількісних і якісних змін у маєтках Потоцьких; показує їх роль у становленні та розвитку окремих галузей промисловості.

Серед досліджень польських істориків доречно виділити роботи В. Серчика [232; 233], які й сьогодні залишаються єдиним комплексним опрацюванням документації магнатських маєтків Подільського воєводства другої половини XVIII ст. Дотичними до тематики дослідження є роботи Б. Смоленської [235; 236], І. Рухлікової [230; 231], П. Вітовського [259; 260].

До *четвертої групи* доцільно віднести численні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, у яких досліджені різноманітні культурологічні аспекти, пов'язані з тульчинською лінією Потоцьких.

Так, в українській та зарубіжній історіографії майже не вивченим залишається

питання про виникнення і трансформацію польських приватних театрів. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли відображення в працях А. Веселовського [13], Д. Антоновича [5; 6; 7; 177], С. Баженової [8] та ін. [124; 190; 217; 234; 257]. Дослідженню приватного театру Потоцьких у Тульчині присвячена розвідка польського вченого Р. Соболя [237].

Біографічний аспект, пов'язаний із Тульчинською бібліотекою, досліджений вельми ґрунтовно. Неодноразово увагу дослідників привертала представники тульчинської гілки роду Потоцьких, і насамперед, особистість та політична діяльність її протопласта Станіслава Щенсного, неординарне життя його третьої дружини грекині Софії Потоцької, доля прямого спадкоємця Тульчинського маєтку їхнього сина Мечислава. Це втілювалося в монографіях сучасного польського історика Є. Лоека і в публікації Е. Александровської [209; 210; 215; 172; 173]. Але в цих публікаціях практично не торкалися аспекту «власник-бібліотека». Під таким кутом зору написана інформаційно-наукова стаття Г. Вольщанової, присвячена власникам бібліотек із тульчинської гілки роду [261], де коротко подано загальний перебіг подій в історії бібліотеки, бібліографію, дотичну до її історії.

Про Тульчинську бібліотеку є короткі відомості в праці оглядового характеру Ф. Радзішевського [227]. Згадки про тульчинську книгозбірню містять праці польських книгознавців З. Коссаковської-Шанай, Б. Маєвської-Машковської, М. Ніткевич, присвячені Ланьцутській бібліотеці Любомирських-Потоцьких [206; 222; 223].

На сьогодні багато сучасних книгознавчих розвідок, зроблених польськими дослідниками, присвячено саме стародрукам Тульчинської книгозбірні. У каталозі бібліотеки музею-замку в Ланьцуті, укладеному С. Вишньовською, зроблено науково-бібліографічний опис тульчинських стародруків, які нині зберігаються в Ланьцутській бібліотеці. У передмові до каталогу вміщено короткий, але докладний екскурс в історію Тульчинської книгозбірні [258].

У ґрунтовних публікаціях М. Струтинської [238, 239] про стародруки з провенієнціями представників роду

Потоцьких у бібліотеці Торунського університету ім. М. Коперніка, серед яких є книжки з Тульчина, подано їх науково-бібліографічний опис, книгознавчий аналіз та в загальних рисах історію книгозбірні. Огляд видань із Тульчинської бібліотеки, що зберігаються в Науковій бібліотеці Королівського замку у Варшаві, викладено в публікації А. Дзеньцьол [196]. У монографічному дослідженні про історію Віляновської бібліотеки автор Я. Рудницька, розглядаючи надходження книжок до Вілянова з інших книгозбірень, приділяє увагу і стародрукам із Тульчина, які туди потрапили шляхом спадку і тепер зберігаються в Національній бібліотеці Варшави [229].

Родові книгозбірні польської шляхти XVIII – початку XX ст. є окремим соціокультурним явищем, яке репрезентує цілісний пласт духовної культури польського народу і культурні процеси, що відбувалися на етнічних українських землях, зокрема на Поділлі. Тому їх вивчення дає змогу розширити знання з історії культури як Польщі, так і України [125].

Тульчинська бібліотека Потоцьких активно вивчалася українським книгознавцем І. Ціборовською-Римарович [111; 155; 156; 157; 158; 159], яка намагалася зробити історико-книгознавчу реконструкцію магнатських книгозбірень, зокрема й тульчинської, а також дослідницею Л. Стрельніковою [127, 128].

Долі родинного архіву Потоцьких із Тульчина й огляду його документів, що зберігаються в ЦДІАУК та бібліотеці ПАН (Краків), присвячені публікації українських архівістів Л. Гісцової, Л. Сухих, Д. Шовкового, Н. Черкаської, польської дослідниці Б. Шнайдрової та ін. [16; 17; 18; 84; 85; 118; 130; 161; 162; 178; 201; 242]

Історія виникнення і розвитку дендрологічного парку «Софіївка» та імена його творців оповиті легендами, які склалися впродовж усього часу існування цього казкового творіння природи і людських рук. У цих описах є історичні й фактичні похибки і суперечності. Адже кожний автор додавав своїх емоцій, вражень, розуміння змісту і художньої цінності цієї унікальної пам'ятки. Величезний інтерес

викликають роботи авторів другої половини XIX ст. [2; 20; 24; 30; 31; 38; 49; 107; 121; 138; 167; 168 та ін.], цінними матеріалами насичені роботи дослідників історії парку XX ст. [14; 39; 45; 46; 50; 51; 75; 90; 91; 97 та ін.], цікаві описи парку знаходимо в роботах зарубіжних дослідників та митців [169; 187; 233; 240; 241; 244 та ін.], науковим підходом вирізняються роботи директора Національного дендропарку «Софіївка» НАН України І. Косенка і його однодумців [40; 41; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58; 59], надзвичайно багатими є Інтернет-ресурси [15; 32; 103; 164 та ін.]

З-поміж загальних праць з історії резиденцій польської шляхти на давніх територіях Речі Посполитої доречно виділити наукові розвідки А. Урбанського [249; 250; 251; 252], Р.Афтаназі [169; 170; 171]. Заслужують на увагу також дослідження Д. Малакова [92; 93; 94], І. та О. Родічкіних [112], в яких основну увагу приділено українським архітектурним ансамблям Потоцьких.

Використання матеріалів «Киевской старины» є неодмінною умовою відтворення історіографічного процесу в Україні в усій його повноті й багатогранності. Публікації часопису становлять цінну фактологічну базу для створення фундаментальних праць з української історії, для аналізу наукової спадщини та світогляду видатних українських учених. Вони є справжньою скарбницею, без якої не може обійтися жоден дослідник минулого України [104]. Цікаві матеріали знаходимо в журналах «Киевская старина» стосовно Немирівської гімназії [98; 137; 160], міста Умань і парку «Софіївка» [1; 4; 25; 79; 121; 138], деякі замальовки до портретів Потоцьких [3; 99; 100; 129].

Заслужують на увагу краєзнавчі розвідки з історії Немирова [21; 93], Тульчина [116; 117], Тальнівщини [11] тощо.

До *п'ятої групи* належать студіювання генеалогічно-бібліографічних видань, які, допомагаючи осмислити ряд теоретичних аспектів, закладають фундамент дослідження.

Так, наприклад, у Росії генеалогія як наукова дисципліна потрапила до планів викладання у вищих навчальних закладах значно пізніше, ніж у Західній Європі. В 1906 р. видатний російський генеалог

Л. Савьолов почав викладати курс генеалогії в Московському археологічному інституті [142, с. 36], а 1907 р. за його ж ініціативи було створено кафедру генеалогії [89]. Лекції Л.М. Савьолова були зібрані в окреме видання, що побачило світ у 1908 р. Тривалий час ця книжка залишалася найпопулярнішим посібником із теоретичних проблем родознавства й історії російської генеалогії [115]. У лекціях Л.М. Савьолов дав нове визначення генеалогії як наукової дисципліни, що, з одного боку, на основі достовірних документів та інших джерел встановлює споріднення поміж особами спільного походження (від одного родозасновника чи нащадка), а з іншого – вивчає історію того чи іншого роду в усіх проявах життєдіяльності його представників [142, с. 36–37].

У 1959 р. у Варшаві побачила світ праця знаного польського фахівця В. Двожачека «Genealogia» («Генеалогія») [194]. Вона узагальнює багатовіковий досвід розвитку генеалогії в різних країнах Європи, демонструє нові підходи до розв'язання проблем генеалогії та окреслює перспективи її подальшого поступу. В основних розділах праці розглядаються предмет і завдання родознавства, методи генеалогічного дослідження, джерельна база, історіографія європейської генеалогії та, зокрема, польської. В. Двожачек намагається визначити основні етапи розвитку генеалогії – утилітарний період та період зародження і становлення родознавства як наукової дисципліни. Польський дослідник наводить усі можливі форми фіксації генеалогічного матеріалу, характеризує ступінь зручності їх використання залежно від мети дослідження. Під час аналізу джерельної бази генеалогії автор намагається дати класифікацію джерел. Визначаючи предмет генеалогії, науковець, на наш погляд, дещо звужує її можливості, розглядає родознавство лише як допоміжну історичну дисципліну. За міркуваннями В. Двожачека, генеалогія, встановлюючи ступені споріднення, повинна сприяти виявленню істотних процесів суспільного розвитку, лише надавати матеріал для досліджень інших фахівців – істориків, соціологів, правників тощо. Зроблений автором додаток до книги має

наукове значення. Генеалогічні таблиці європейських володарюючих династій та польської аристократії активно використовуються як довідник [142, с. 28–29]. «Genealogia» В. Двожачека добре відома науковцям, особливо в Росії та Україні. Оскільки протягом тривалого часу російські та вітчизняні історики не мали змоги користуватися досягненнями західних генеалогів, то багато інформації запозичувалося саме з цього видання [96, с. 266–273].

У дослідженнях В. Томазова в контексті розвитку світової генеалогії відтворюється історія становлення вітчизняного родознавства, узагальнюється світовий досвід методики генеалогічного дослідження [142; 143; 144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151; 152]. Спробою узагальнення досвіду теоретичних розробок у галузі методики генеалогічного дослідження і способу фіксації родовідних відомостей стала праця В. Томазова «Родовід. Науково-методичний посібник» [151]. Матеріал, наведений автором у посібнику, адаптований до зовсім непідготовленого користувача, тому вирізняється простотою і дохідливістю викладення. Учений також пропонує методику поетапного здійснення генеалогічного дослідження, подає приблизний перелік розділів, за яким може формуватися генеалогічне досє, та приклад генеалогічної картки. У роботі надано чітку класифікацію генеалогічних таблиць, як за змістом генеалогічної інформації, так і за формою, розглядаються види родовідних розписів. Автор чітко пов'язує вибір того чи іншого способу фіксації родовідного матеріалу з метою генеалогічного дослідження. У посібнику наводиться перелік всесвітньо визнаних генеалогічних позначень.

Монографія Н. Яковенко не є суто генеалогічною, вона скоріше висвітлює питання соціальної історії [166]. Однак, з огляду на величезний генеалогічний матеріал, зосереджений у розвідці, його нову інтерпретацію, оригінальні трактування деяких спірних проблем українського родознавства, це фундаментальне дослідження стало значною подією в українській історичній науці взагалі та в українській генеалогії зокрема. Чималий архівний матеріал, використаний автором у роботі,

дав змогу ввести до наукового обігу нові відомості щодо генеалогії панівних верств Волині та Центральної України XIV – XVII ст. Низхідні горизонтальні чоловічі родовідні таблиці містять не всіх представників роду, а демонструють лише ключові моменти генеалогії роду. Однак слід зазначити, що скрупульозне дослідження того чи іншого роду і не ставилося автором за мету, оскільки генеалогію він використовує тут як допоміжну дисципліну [142, с. 75–76].

Методика здійснення генеалогічного дослідження наводиться в розвідці З. Служинської та М. Шамека «Генеалогія. Побудова, аналіз та застосування родоводів» [120]. Автори висувають визнану в усьому світі методику поетапного складання родоводу: перший – збирання родовідного досьє, другий – формування генеалогічних карток та останній – побудова генеалогічної таблиці чи укладання родовідного розпису. Тут же подано приклад генеалогічної картки.

Історіографічний огляд міститься в монографії В. Кривошеї «Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків», що побачила світ 2002 р. [62] У ньому дослідник спиняється тільки на тих генеалогічних працях попередників, що стосуються козацької старшини, оскільки це зумовлено темою його роботи, хоча у вступі до книги В. Кривошея також торкається історії формування української генеалогії, де практично повністю наводить тези з попередніх своїх праць [63; 65; 68].

Наукове дослідження В. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» [163] теоретично розкриває такі поняття, як біографія, біографіка, біографістика, біографічні дослідження, персонологічна біографія, життєпис. У монографії розглянуто історію й теорію біографії як літературного жанру та історико-біографічного дослідження в проблемно-хронологічному аспекті європейської й української історико-культурної традиції. Визначено основні напрями і проблеми вивчення біографії, обґрунтовано теоретико-методологічні основи біографістики як спеціальної історичної дисципліни.

У 90-х рр. XX ст. в Україні реанімовано генеалогічні розвідки. І трохи більше як за десять років тут уже є певні успіхи: фундаментальні праці, присвячені історії роду купців та промисловців Терещенків [26; 44], змістовні розвідки щодо купецьких родів Харитоненків, Бродських, Зосимів, Родоканакі, Хараджаєвих [43; 22; 47; 135; 136; 114], патриціанських родів Львова – Боїмів, Папара, Корняктів [123] і Києва – Гудим-Левковичів, Рибальських, Войновичів [108; 109], священницьких родів Рудичевих, Білинських, Міхновських, Дольницьких [67; 110; 119] тощо.

Зі здобуттям Україною незалежності та поступовим звільненням суспільства від догматів соціалізму зростає інтерес людей до власного походження, коренів свого роду. Тому останнім часом з'являються аматорські дослідження про власні роди [23; 12; 81], деякі з яких виконані на досить високому науковому рівні.

Останнім десятиліттям в Україні спостерігається поглиблена тенденція до вивчення історії окремих родів, виникають нові генеалогічні розвідки, посилюється інтерес до просопографічних досліджень, про що яскраво свідчать дисертаційні дослідження [9; 10; 19; 66; 139; 140; 141; 153].

Підсумовуючи загальний огляд історіографії, автор дійшов висновку, відповідно до якого загалом історіографічний аналіз свідчить про те, що історія тульчинської лінії роду Потоцьких привертала увагу істориків переважно в контексті діяльності окремих представників досліджуваного фамільного клану.

Доробок попередніх дослідників створив підґрунтя для подальших студій, виявив слабо висвітлені або невивчені компоненти, що дозволило концептуально переосмислити порушену проблему на основі сучасних підходів. Таким чином, розглянуті дослідження переконливо доводять, що історія тульчинської лінії роду Потоцьких є надзвичайно важливою в контексті відтворення як загальної історії України, так і загальної історії Польщі.

Але аналіз праць вітчизняних і зарубіжних науковців із даної проблеми засвідчує, що, використовуючи різні методологічні й ідеологічні принципи та

підходи, вони досягли певних успіхів у їх вивченні. Однак, незважаючи на їх досягнення в означеній царині, комплексне дослідження, присвячене історичному виміру тульчинської лінії роду Потоцьких, відсутнє.

Попри певні здобутки вітчизняних науковців у розробці теоретичних питань родознавства, значна частина дослідників під час реконструкції родоводів недостатньо використовує сучасні методики та підходи. Усі процеси, що відбувалися в розвитку європейської генеалогії, в загальних рисах притаманні й українській, а саме – формування наукової генеалогічної школи, демократизація і розширення тематичного спектра генеалогічних досліджень, використання генеалогії як допоміжної дисципліни та перехід її у статус спеціальної.

Українські генеалогічні дослідження ніколи не припинялися, попри несприятливу

політичну й ідеологічну кон'юнктуру за часів радянської влади, але суттєво змінювалися мета дисципліни, об'єкт її уваги, звужувався спектр використання, що, в остаточному підсумку, спричинило занепад вітчизняного родознавства.

Сьогодні спостерігається бурхливий розвиток генеалогічних студій в Україні, але не всі вони мають необхідний науковий рівень. Тому виникнення генеалогічних інституцій та часописів, популяризація досягнень світового родознавства, розробка теоретичних і методологічних засад зазначеної дисципліни сприяють значному піднесенню національного родознавства.

Загалом, стан історіографії проблеми щодо місця та ролі магнатів Потоцьких в історії України підтверджує правильність вибору теми дослідження і необхідність написання узагальнюючих наукових праць.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. А.М. К краткому очерку истории города Умани («Киевская старина», 1888, № 8) // Киевская старина. – 1888. – Т. 23. – № 11. – Отд. 3. – С. 97.
2. Андреев Н. Софиевка / Н. Андреев // Московский телеграф. – 1832. – № 5. – С. 68-82.
3. Анекдот о Мечиславе Потоцком // Киевская старина. – 1892. – Т. 38. – № 9. – С. 429-430.
4. [Антонович В.] Описание бедствия постигшего Умань и всю Украину в 1768 году / В. Антонович // Киевская старина. – 1882. – Т. 1. – № 3. – С. 520-529.
5. Антонович Д. Український театр // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. – К. : Либідь, 1993. – С. 443-473.
6. Антонович Д. Триста років українського театру / Д. Антонович. – Прага, 1925.
7. Антонович Д. Український театр / Д. Антонович. – Прага, 1923. – 36 с.
8. Баженова С. Е. Джерела виникнення польського театру на Поділлі / С. Е. Баженова. – Режим доступу до ресурсу: http://www.forest.ru/tovtry/ru/history/statti/dzherela_polskogo_teatru.html.
9. Барабаш Н. О. Рід Білозерських та культурний світ України XIX – поч. XX століття: нові методологічні підходи: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Н. О. Барабаш. – Дніпропетровськ, 2004. – 174 с.
10. Березовська Т. В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т. В. Березовська. – Одеса, 2003. – 222 с.
11. Білецький Ф. Граф Шувалов такого не потерпів би / Ф. Білецький // Черкаський край. – 2006. – 8 грудня. – С. 6.
12. Булах Г. М. До генеалогії роду Шпаковичів (Шпаківських) гербу Одинець / Г. М. Булах // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць: У 2 ч. – К., 2004. – Число 11. Ч. 1. – С. 100-104.
13. Веселовский А. Старинный театр в Европе / А. Веселовский. – М., 1870. – 410 с.
14. Вороновицкий А. Э. Сказочный парк / А. Э. Вороновицкий // Природа. – 1969. – № 10. – С. 98-101.
15. Вошикова І. Уманська Перлина / І. Вошикова. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.profi.net.ua/modules.php?name=Articles&file>.
16. Гісцова Л. З. До історії родових і особових фондів землевласників Правобережної України XVI – початку XX ст. / Л. З. Гісцова // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наук. доп. всеукр. конф., 19-20 листоп. 1996. – К., 1997. – Ч. I. – С. 101-106.
17. Гісцова Л., Шовковий Д. Тульчинська лінія Потоцьких у документах державного історичного архіву України, м. Київ: Огляд / Л. Гісцова, Д. Шовковий // Історія України. – 1997. – № 18 (34).
18. Голобуцький П. В., Дениско Л. М. Проблеми комплектування та збереження книжкового фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій / П. В. Голобуцький, Л. М. Дениско // Стратегія

- комплектування фондів наукової бібліотеки: тези доп. міжнар. наук. конф. Київ, 8-10 жовтня 1996. – К., 1996. – С. 116-118.
19. Голубчик Г. Д. Рід Марковичів-Маркевичів у культурно-громадському житті України: «Нова сімейна історія»: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Г. Д. Голубчик. – Дніпропетровськ, 2003. – 175 с.
  20. Демочани. Умань. – К., 1882. – 35 с.
  21. Дець В. С. Немирівщина від сивої давнини до кінця ХХ ст. / В. С. Дець. – Немирів, 1999.
  22. Династія Харитоненків / І. О. Щудрик, А. А. Даниленко. – Суми, 2003.
  23. Дзегановська-Лобастова А. В. Дзегановські / А. В. Дзегановська-Лобастова // УГ. – К., 1996. – С. 81-84.
  24. Долгорукий И. М. Софиевка / И. М. Долгорукий // Вестник Европы– 1811. – № 6. – С. 123-133.
  25. Доманицкий В. Приготовление к встрече императора Александра I в Умани / В. Доманицкий // Киевская старина. – 1901. – Т. 73. – № 6. – Отд. 2. – С. 141-143.
  26. Донік О. М. Родина Терещенків в історії доброчинності / О.М. Донік. – К., 2004. – 314 с.
  27. Дьяков В. А., Зайцев В. М., Обушенкова Л. А. Социальный состав участников польского восстания 1830-1831 гг. (по материалам западных губерний Российской империи / В. А. Дьяков, В. М. Зайцев, Л. А. Обушенкова // Историко-социологические исследования: На материалах славянских стран. – М., 1970.
  28. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2002. – 752 с.
  29. Зашкільняк Л. Формирование и развитие исторической науки в Польше. Пособие по спецкурсу / Л. Зашкільняк. – Львов, 1986. – 81 с.
  30. Зыков В. А. К истории Умани / В. А. Зыков. – Умань, 1916. – 52 с.
  31. Ивашенко В. Исторический очерк Умани и Царицына сада (Софиевки) / В. Ивашенко. – К. : Тип. С. В. Кульженко, 1895. – 57 с.
  32. История основания, строительства, развития и сохранения дендропарка «Софиевка», г. Умань. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.guman.com.ua/> та ін.
  33. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій / За ред. В. І. Ярового. – К. : Либідь, 2003. – 630 с.
  34. Історія Польщі в архівному документі / Підготував Я. Крохмаль. – Варшава-Київ, 2004. – 140 с.
  35. Історія Польщі / За ред. П.С. Федорчака. – Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 1995. – 57 с.
  36. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 658 с.
  37. Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение, история, распад / А. Каппелер. – М. : «Традиция» – «Прогресс-Традиция», 1996. – 344 с.
  38. Каталог деревьев и кустарников Уманского Царицына сада на 1905 г. – Умань : Тип. И. Цейтлина, 1905. – 50 с.
  39. Кислий І. Я. Пам'ятники паркової архітектури на Україні: парк ім. 3-го Інтернаціоналу в Умані / І. Я. Кислий // Архітектура Радянської України. – 1939. – № 9. – С. 17-21.
  40. Клименко Т. Умань во времена владения ею дворянским родом Потоцких: расцвет и упадок / Т. Клименко // Wschodni rocznik humanistyczny. – Lublin-Radzyn Podlaski-Siedlce, 2005. – Т. II. – S. 117-123.
  41. Клименко Т. Умань за часів Потоцьких: документальна замальовка // Архіви України / Т. Клименко. – 2005. – № 4. – С. 237-241.
  42. Кобеко Д. Ф. Крестьянская ветвь рода Строгановых / Д. Ф. Кобеко // Известия Русского генеалогического общества. – Выпуск третий. – СПб., 1909. – С. 67-77.
  43. Ковалинский В. В. Меценаты Киева / В. В. Ковалинский. – 2-е вид. – К. : «Кий», 1998. – 528 с.
  44. Ковалинский В. В. Семья Терещенко / В. В. Ковалинский. – К. : «Преса України», 2003. – 388 с.
  45. Коваль А. У. Україна незалежна. Літопис міста Умані / А. У. Коваль. – Умань : АЛІМІ, 2007. – 176 с.
  46. Ковба М. Державний заповідник Софіївка / М. Ковба. – К., 1961.
  47. Козлов О. Родовід Харитоненків / О. Козлов // П'ята наук. геральд. конф. (Львів, 10–11 листопада 1995 року). Зб. тез повідомлень та доп. – Львів, 1995. – С. 35-37.
  48. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця, 2007. – 1008 с.
  49. Комаровский Е. Ф. Записки графа Е. Ф. Комаровского / Е. Ф. Комаровский. – М. : Товарищество русских художников, 1990. – 280 с.
  50. Косаревський І. О. Софіївка: короткий путівник / І. О. Косаревський. – К. : Будівельник, 1970. – 95 с.
  51. Косенко І. С. Дендрологічний парк «Софіївка» / І.С. Косенко. – Умань, 2003. – 240 с.
  52. Косенко І. С. Дендрологічному парку «Софіївка» НАН України – 205 років / І. С. Косенко. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.sofiivka.org.ua/ua/205.htm>.
  53. Косенко І. С., Кривошея І. І. «Софіївка» – одиссея Потоцьких / І. С. Косенко, І. І. Кривошея. – К. : Академперіодика, 2007. – 48 с.
  54. Косенко І. С., Копотун В. А. Дендрологічний парк «Софіївка» – перлина в короні парків світу. Фотонарис / І. С. Косенко, В. А. Копотун. – Вінниця, 1999. – 80 с.

55. Косенко І. С. Історія заснування, будівництва, розвитку та збереження дендропарку «Софіївка» НАН України / І. С. Косенко // *Ogrody rezydencji magnackich XVIII – XIX wieku w Europie srodkowej i wschodniej oraz problemu ich ochrony ogrody Potockich.* – Warszawa, 2000. – S. 46-56.
56. Косенко І. С. «Софіївка» як прообраз французьких пейзажних парків другої половини XVIII століття / І. С. Косенко // *Інтродукція рослин.* – 2003. – № 1–2.
57. Косенко І. С. 50-річчя Національного дендрологічного парку «Софіївка» як наукової установи НАН України / І. С. Косенко. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sofiivka.org.ua/ua/45.htm>.
58. Косенко І. С. Уманський дендрологічний парк «Софіївка» НАН України: минуле, сучасне і майбутнє / І. С. Косенко // *Теоретичні та прикладні аспекти інтродукції рослин і зеленого будівництва: Матеріали II Міжнародної наукової конференції молодих дослідників, 17–21 червня 2002 р.* – Київ : Фітосоціоцентр, 2002. – С. 16-20.
59. Косенко І. С., Шиф Е. М. Мифы и сказания в парке «Софиевка» / І. С. Косенко, Е. М. Шиф. – Кн. 1. – Умань : «Ремарк», 2006. – 144 с.
60. Коялович М. История воссоединения западнорусских униатов старых времен / М. Коялович. – СПб, 1873. – 400 с.
61. Краткая история Польши: с древнейших времен до наших дней. – М. : Наука, 1993. – 528 с.
62. Кривошея В. В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків / В. В. Кривошея. – К. : Стилос, 2002. – 389 с.
63. Кривошея В. В. Еліти нації і еліти суспільства (або деякі питання української генеалогії) / В. В. Кривошея // *Розбудова держави.* – 1998. – № 1/2. – С. 98-105.
64. Кривошея В. В., Кривошея І. І., Близнюк І. В. Уманщина в етнополітичній історії України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / В. В. Кривошея, І. І. Кривошея, І. В. Близнюк. – К., 1998. – 84 с.
65. Кривошея В. В. Національна еліта Гетьманщини. (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648-1782 рр.): У 2 ч. / В. В. Кривошея. – К. : ІПіЕНД НАНУ, 1998. – Ч. I. – 269 с.; Ч. II. – 344 с.
66. Кривошея В. В. Персональний склад та генеалогія української козацької старшини: автореф дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: 07.00.06 / В. В. Кривошея. – К., 2006. – 33 с.
67. Кривошея В. В. Родовід Міхновських / В. В. Кривошея // *УГ.* – К., 1996. – С. 144-149.
68. Кривошея В. В. Українська генеалогія: стан і перспективи розвитку / В. В. Кривошея // *Перша заочна наук. конф. з питань генеалогії і біографіки, присв. 160-річчю з дня народження О. М. Лазаревського. Тези повідомлень.* Вінниця. 14 червня 1994 р. – Вінниця, 1994. – С. 3-4.
69. Кривошея І. Графи Потоцькі: сторінки історії тульчинської лінії / І. Кривошея. – Умань : РВЦ «Софія». – 20 с.
70. Кривошея І. І. Демагнатеризація уманських маєтків магнатів Потоцьких (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / І. І. Кривошея // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – Випуск VI. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 56-69.
71. Кривошея І. І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII – XX ст. (за матеріалами Київської губернії): автореф дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І. І. Кривошея. – К., 1997. – 17 с.
72. Кривошея І. Конфіскація Уманських маєтків Олександра Потоцького до Російської казни / І. Кривошея // *Україна на порозі XXI ст.: Збірник наукових праць.* – К., 1999. – С. 93-97.
73. Кривошея І. І. Поміщики Уманського повіту між польськими повстаннями (30-50 рр. XIX ст.) // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Випуск III. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2001. – С. 158-170.
74. Кривошея І. І. Потоцькі герба Пилява: Тульчинська лінія / І. І. Кривошея. – К. : Науковий світ, 2000. – 16 с.
75. Кривошея І. І. Потоцькі на Уманщині: перша половина XIX століття (науково-методичні матеріали до вивчення тем з історії України XIX ст.) / І. І. Кривошея. – К. : Знання, 1999. – 33 с.
76. Кривошея І., Кривошея І. Родинна хроніка: генеалогічні та історико-краєзнавчі нариси / І. Кривошея, І. Кривошея. – Умань : РВЦ «Софія», 2006. – 87 с.
77. Кривошея І. І. Російське законодавство про шляхетство Правобережної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / І. І. Кривошея // *Сангушківські читання: Збірник наукових праць I Всеукраїнської наукової конференції (24-25 січня 2003 р., м. Славути).* – Львів, 2004. – С. 161-167.
78. Кулаковский П. Поляки и вопрос об автономии Польши / П. Кулаковский. – СПб. : Тип. В. Д. Смирнова, 1906. – 24 с.
79. Лазаревський О. [А.Л.] Исторический очерк Умани и Царского сада (Софиевка). В. Ивашенко К., 1895. 57 с. / О. Лазаревский // *Киевская старина.* – 1895. – Т. 49. – № 5. – Отд. 2. – С. 100-101.
80. Лелевель И. Краткие очерки истории польского народа / И. Лелевель. – СПб., 1862. – 228 с.
81. Липківський К. Тіні незабутих предків / К. Липківський. – К., 2003. – 222 с.
82. Лобко О. До історії родинних цінностей Потоцьких, Строганових, Щербатових / О. Лобко // *Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля* / Ред.: Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2005. – Т. 1. – С. 326-334.
83. Лобко О. Зв'язки між родинами Потоцьких (гербу срібна Пилява), Строганових, Щербатових / О. Лобко // *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства.* – Біла Церква, 2000. – С. 34-37.

84. Лобко О. А. Історія родинних архівів графів Потоцьких, Строганових, Щербатових на Поділлі / О. А. Лобко // Магістеріум. Історичні студії. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 42.
85. Лобко О. Родові архіви Потоцьких, Строганових та Щербатових, пов'язані з Поділлям / О. Лобко // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2005. – Т. 5. Матеріали круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на поч. XXI ст.». – С. 305-312.
86. Лобко О. Теплицько-Бубновецький-Ситковецький маєток родини Потоцьких XIX – початку XX ст. / О. Лобко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2006. – Т. 52. Історичні науки. – С. 18-25.
87. Лобко О. Трансформація земельної власності в Російській імперії (на прикладі маєткових комплексів представників родин Потоцьких, Строганових, Щербатових на Поділлі кінець XVIII – поч. XX ст.) / О. Лобко // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва: Зб. наук. пр. / За ред.: О. І. Кожухаря, В. О. Ветохіної. – Кривий Ріг, 2004. – С. 153-167.
88. Лоек Є. Історія прекрасної бітиники / Є. Лоек. – К. : Юніверсал, 2005. – 448 с.
89. Лукомский В. К. Обзор трудов по генеалогии, геральдике и сфрагистике за 1917-1945 гг. / В. К. Лукомский // Русский родословець. – 2001. – Вып. 1. – С. 70-92.
90. Лыпа А. Л. «Софиевка»: Уманский государственный заповедник (1796-1949) / А. Л. Лыпа. – К. : Изд-во АН УССР, 1948. – 110 с.
91. Максим'юк Т., Дідик В. Дендропарку «Софіївка» в Умані – 200 років / Т. Максим'юк, В. Дідик // Архітектурний вісник. – 1997. – № 2. – С. 25-27.
92. Малаков Д. Архітектор Городецький / Д. Малаков. – К. : Кий, 1999. – 240 с.
93. Малаков Д. В. Минуле Немирова / Д. В. Малаков. – К. : Оранта, 1998. – 111 с.
94. Малаков Д. В. По Брацлавщині (От Винниці до Тульчина) / Д. В. Малаков. – М. : Искусство, 1982. – 174 с.
95. Манусевич А. Л. Очерки по истории Польши / А. Л. Манусевич. – М., 1952. – 451 с.
96. Медушевская О. М. Генеалогические исследования польских историков / О. М. Медушевская // ИиГ. – М., 1977. – С. 266-273.
97. Наймарк Й. І. Архітектура малих форм в Уманському парку-заповіднику / Й. І. Наймарк // Архітектура Радянської України. – 1939. – № 9. – С. 22-25.
98. Науменко В. К истории открытия Немировской гимназии / В. Науменко. – 1888. – Т. 23. – № 12. – Отд. 3. – С. 116-117.
99. Нейман Ц. Г. Дарственная запись Станислава Потоцкого Веронике Крепс / Ц. Г. Нейман // Киевская старина. – 1885. – Т. 12. – № 7. – С. 512-514.
100. Ограбление гр. Станислава Потоцкого 1780 г. под Клевом. // Киевская старина. – 1903. – Т. 83. – № 11. – Отд. 2. – С. 64-66.
101. Окунев Н. История второй половины польской войны 1831 г. / Н. Окунев. – СПб., 1835.
102. Орлов Н. Усмирение польского восстания 1831 и 1863 гг. / Н. Орлов. – М., 1912.
103. Офіційний сайт Національного дендрологічного парку «Софіївка». – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sofiyivka.org.ua/>.
104. Палієнко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.) / М. Г. Палієнко. – К. : Темпора, 2005. – 384 с.
105. Павлюк В. В. Магнатерія Волині в соціально-економічному та культурному житті Правобережжя у XIX ст. / В. В. Павлюк. – Острог : Національний університет «Острозька академія», 2000. – 184 с.
106. Павлюк В. В. Шляхетські родини Сангушків і Потоцьких в контексті економічного розвитку краю другої половини XIX ст. / В. В. Павлюк // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки: Зб. наук. праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. – Хмельницький, 1999. – С. 220-236.
107. Пашкевич В. В. Уманский Царицын сад / В. В. Пашкевич // Вести императорского российского общества садоводства. – СПб., 1894. – № 3. – С. 167-179.
108. Попельницька О. О. Балабухи, Григоровичі-Барські, Гудими, Киселівські та Рибальські: найбільші землевласники Київського Подолу XVII – XVIII ст.: (топографічний та генеалогічний аспекти) / О. О. Попельницька // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць: У 2 ч. – К., 2002. – Число 8-9. – Ч. 1. – С. 56-70.
109. Попельницька О. О. Найбільші землевласники і підприємці київського Подолу XVII – XVIII ст.: історико-топографічний та генеалогічний аспекти / О. О. Попельницька // Київська старовина. – 2000. – № 3. – С. 3-31.
110. Пустовіт Т., Наконечна А. Рудичеви. (До історії священицьких родів Полтавської губернії) / Т. Пустовіт, А. Наконечна // УГ. – К., 1996. – С. 155-159.
111. Римарович І. О. Родові книгозбірні Правобережної України XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія та бібліографічна реконструкція: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.08 / І. О. Римарович. – К., 2001. – 17 с.
112. Родічкін І. Д., Родічкіна О. І. Старовинні маєтки України: Книга-альбом / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К. : Мистецтво, 2005. – 384 с.
113. Ролле А. Й. Фатальна красуня / А. Й. Ролле. – Вінниця : Облуправління по пресі, 1990. – 55 с.

114. Саенко Р. И. Мариупольские купцы Хараджаевы / Р. И. Саенко // Подвижники и меценаты. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII – XIX ст. – К., 2001. – С. 190-196.
115. Савелов Л.М. Лекции по русской Генеалогии, читанные в Московском Археологическом Институте / Л. М. Савелов. – М., 1908-1909. – 274 с.
116. Святелик В. А. Тайна жизни Пушкина / В. А. Святелик. – Тульчин, 1999. – 140 с.
117. Святелик В. А. Історія Тульчина XVI – XVIII. Від появи міста до часів гайдамаччини / В. А. Святелик. – Тульчин, 1998. – 56 с.
118. Себта Т., Черкаська Н. Фонди магнатських архівів та судово-адміністративних установ КЦАДА у контексті взаємних претензій рейхскомісаріату України та генерал-губернаторства Польщі / Т. Себта, Н. Черкаська // Архіви України. – 2003. – № 4-6. – С. 184-312.
119. Служинська З. Рід Білинських / З. Служинська. – Львів, 1998. – 262 с.
120. Служинська З., Шамеко М. Генеалогія / З. Служинська, М. Шамеко. – Львів, 2000. – 130 с.
121. Смоктий А. Город Умань и Софиевка / А. Смоктий // Киевская старина. – 1882. – № 12. – С. 420-437.
122. Смолій В. А. Возз'єднання Правобережної України з Росією / В. А. Смолій. – К., 1978.
123. Смольський І. Рід Боїмів у XVI – XVII ст.: визначні представники львівського патриціату / І. Смольський // Генеалог. зап. Укр. геральд. тов-ва. – Біла Церква, 2001. – С. 171-179.
124. Соболев В., Назарук В. Міжнародна конференція у Варшаві / В. Соболев, В. Назарук / Українсько-польський інтернет-журнал. – 11 листопада 2004 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrainepoland.com/u/kultura/kultura.php?id=810>.
125. Соломонова Т. Р. Родові бібліотеки польської шляхти XVIII – початку XX ст.: вінницька сторінка / Т. Р. Соломонова // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця: ДП ДКФ, 2005. – С. 67-73.
126. Сташевский Е. Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. / Е. Д. Сташевский – М.: Наука, 1968. – 484 с.
127. Стрельнікова Л. Тульчинські «сельзевіри» / Л. Стрельнікова // Книжник. – 1991. – № 5. – С. 29.
128. Стрельнікова Л. Я. Посланці з минулого (до історії книги на Поділлі) / Л. Я. Стрельнікова. – Вінниця, 1992. – 68 с.
129. Судьба красавицы (София Глявоне – Витте – Потоцкая) // Киевская старина. – 1887. – Т. 17. – № 1. – С. 99-138.
130. Сухих Л. А. Документи з родових архівів магнатів і шляхти Волині та Правобережної України в колекціях Центрального державного історичного архіву України в Києві: історія, склад, стан науково-довідкового апарату та перспективи його розвитку / Л. А. Сухих // Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19-20 листоп. 1996 р.). – К., 1997. – Ч. 2. – С. 90-96.
131. Темірова Н. Р. До проблеми сутності поміщицького господарства України пореформеного періоду / Н. Р. Темірова // Історичні та політологічні дослідження. Наук. журнал. – 2002. – № 2(10). – С. 83-92.
132. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861-1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Р. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 319 с.
133. Темірова Н. Р. Соціально-економічна еволюція поміщництва в Україні в 1861-1917 рр.: автореф. дис. на здобуття ступеня докт. істор. наук: спец. 07.00.01 / Н. Р. Темірова. – Донецьк, 2003. – 36 с.
134. Темірова Н. Р. Теплицько-Ситківецький маєток Потоцьких / Н. Р. Темірова // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 2. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2002. – С. 66-72.
135. Терентьєва Н. А. Одесские купцы Родоканакі / Н. А. Терентьєва // Подвижники и меценаты. Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII – XIX ст. – К., 2001. – С. 153-166.
136. Терентьєва О. О. Грецькі купці Зосими: просвітницька та благодійницька діяльність / О. О. Терентьєва. – К., 2003. – 187 с.
137. П.Т. [Тимошок П.] Пятидесятилетие Немировской гимназии / П. Тимошок // Киевская старина. – 1888. – № 23. – № 12. – Отд. 3. – С. 101-115.
138. Т-ій К. И. Краткий очерк истории города Умани / К.И. Т-ий // Киевская старина. – 1888. – № 8. – С. 381-394.
139. Ткаченко О. В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків в Україні: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. В. Ткаченко. – К., 1998. – 172 с.
140. Ткаченко Т. В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.В. Ткаченко. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – 233 с.
141. Товстоляк Н. М. Меценати і суспільні діячі Тарновські, їх місце і роль в історії України XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. М. Товстоляк. – Кривий Ріг, 2006. – 250 с.
142. Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.) / В. Томазов. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2006. – 284 с.
143. Томазов В. В. До історії української гілки старовинного роду Томар / В. В. Томазов // Українська біографістика. Зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 193-200.
144. Томазов В. В. До родоводу М. А. Маркевича. (Бабуся Єлизавета Василівна Кочубей та її родичі) / В. В. Томазов // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць / Відп. ред. В.А. Смолій. – К., 1997. – С. 227-243.

145. Томазов В. В. З генеалогії козацьких родів: Костянтиновичі та Вернадські / В. В. Томазов // Історія українського середньовіччя: козацька доба. Зб. наук. праць: У 2 ч. / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К., 1995. – Ч. 2. – С. 52-63.
146. Томазов В. В. Максимович як генеалог українського дворянства / В. В. Томазов // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. Матер. Республ. наук.-практ. конф. [Київ, 20-21 жовтня 1992 р.] / Під ред. Я.М. Серішева – К., 1993. – С. 98-101.
147. Томазов В. В. Марковичі / В. В. Томазов // Старожитності. – 1994. – № 1/2. – С. 24-25.
148. Томазов В. В. Марковичі / В. В. Томазов // Старожитності. – 1994. – № 3/4. – С. 26-27.
149. Томазов В. В. Перспективи розвитку исторической генеалогии на Украине / В. В. Томазов // ЛИРО. – 1998. – Вып. 3 (47). – С. 103-105.
150. Томазов В. В. Про перспективи розвитку історичної генеалогії / В. В. Томазов // Четверта наук. геральд. конф. (Львів, 10-12 листопада 1994 р.). Зб. тез повідомлень та доп. / Упор. А. Гречило. – Львів, 1994. – С. 75-77.
151. Томазов В. В. Родовід. Науково-методичний посібник / В. В. Томазов. – К., 2001. – 52 с.
152. Томазов В. В. Становлення української генеалогії як наукової дисципліни. Початковий етап / В.В. Томазов // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць та спогадів: У 2-х ч. / Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К., 2001. – Число 6 (7). – Ч. 1. – С. 96-104.
153. Целуйко О. П. Рід Даниловичів у кінці XVI – на початку XVIII ст.: історико-генеалогічне дослідження: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / О. П. Целуйко. – Львів, 2003. – 220 с.
154. Циганюк В. Ф. Нещасні щасливі. Маловідомі сторінки з минулого життя Тульчинського двору / В. Ф. Циганюк. – Вінниця : Редакційно-видавничий відділ Вінницького управління по пресі, 1991. – 28 с.
155. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Вишневецького замку: Історія, реконструкція та особливості складу / Князя Вишневецкие / І. О. Ціборовська-Римарович. – Режим доступу до ресурсу: <http://wishnewez.org/html/bibl.html>.
156. Ціборовська-Римарович І. О. Книжки Тульчинської бібліотеки Потоцьких / І. О. Ціборовська-Римарович // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наукові праці НБУВ. Випуск 1 / Редкол.: О. С. Онищенко та ін. – К., 1998. – С. 117-121.
157. Ціборовська-Римарович І. Польські видання XV – XVIII ст. у фонді відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського / І. Ціборовська-Римарович // Бібліотечний вісник. – 2004. – № 4. – С. 2-7.
158. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотеки Вишневецького замку у фондах НБУВ та підготовка їх друкованого каталогу / І. О. Ціборовська-Римарович // Мат. Міжнародної наукової конференції [«Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек»]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/books/19/kiev_97/124.html.
159. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки як джерело біографічних досліджень / І. О. Ціборовська-Римарович // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 13 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. АБУ; Редкол.: О. С. Онищенко (гол.) та ін. – К., 2004. – С. 34-45.
160. Чалый М. К. Две ревизии (Немировская гимназия в конце 40-х годов) [Спогади] / М. К. Чалый // Киевская старина. – 1883. – Т. 5. – № 2. – С. 444-453.
161. Черкаська Н. О. До історії збірки «магнатських» фондів Центрального архіву давніх актів у Києві (1921-1945) / Н. О. Черкаська // Архіви України. – 2002. – № 4-6. – С. 77-119.
162. Черкаська Н. Інформативний потенціал магнатських родових архівів Правобережної України / Н. Черкаська // Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – К., 2001. – 14 с.
163. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В. С. Чишко. – К. : БМТ, 1996. – 240 с.
164. Чупіна А. «Софіївка» – Уманський маєток / А. Чупіна. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.partyofregions.org.ua/projects/boundless-ukraine/435cbb6f17882/>.
165. Шевченко І. Польща в історії України / І. Шевченко. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ji.lviv.ua/n10texts/shevch.htm>.
166. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI – до середини XVII ст.: (Волинь і Центральна Україна) / Н. Яковенко. – К., 1993. – 416 с.
167. Яшуржинский Х. П. Описание г. Умани и Царицына сада / Х. П. Яшуржинский // Киевские губернские ведомости. – 1853. – № 2. – С. 11 – 14.
168. Яшуржинский Х. П. Описание г. Умани и Царицына сада / Х. П. Яшуржинский // Киевские губернские ведомости. – 1853. – № 5. – С. 33 – 35.
169. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 9. Województwo Podolskie. – 2-e wyd. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1996. – 458 s.
170. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T. 10: Województwo Braclawskie. – 2-e wyd. – Wrocław, 1996. – 576 s.

171. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. T.11. Województwo Kijowskie. – 2-e wyd. – Wrocław, Warszawa, Kraków, 1996. – 573 s.
172. Aleksandrowska E. List Tomasza Kajetana Węgierskiego do Stanisława Szczęsnego Potockiego z przełomu lat 1784–85 // *Wiek Oświecenia*. – Warszawa: Wyd-wo Uniw. Warsz., 1995. – T. 11. – S.203–205.
173. Aleksandrowska E. Zabawy przyjemne i pożyteczne, 1770–1777: Monografia bibliograficzna. – Wrocław: PAN, 1959. – 237 s.
174. Antoni J. [Rolle]. Dwór tulczyński // *Wybór pism*. – Kraków, 1966. – T. II.
175. Antoni J. [Rolle]. Fatyma // *Wybór pism*. – Kraków, 1966. – T. I.
176. Antoni J. [Rolle]. Losy pięknej kobiety // *Wybór pism*. – Kraków, 1966. – T. I.
177. Antonovych D. Das ukrainische Theater / Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. – Münster, 1930. – 34 s.
178. Bańkowski P. Polskie archiwa magnackie w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym w Kijowie // *Archeion*. – Warszawa, 1964. – T. 40. – S. 173-176.
179. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia państwa i prawa polskiego. – Warszawa, 1976. – 654 s.
180. Beauvois D. *Histoire de la Pologne*. – Paris, 1995.
181. Bersohn Matias. Zofia Potocka. // *Kłosa*. – T. VII. – 10. IX. 1868. – № 167. – S. 132-133.
182. Bogucka M. Dzieje kultury polskiej do 1918 roku. Wyd 2. – Wrocław, 1991. – 435 s.
183. Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – T. I-XVI. – Warszawa, 1899–1913.
184. Boscamp-Lasopolski Karol. *Moje przelotne miłości z młodą Bitynką*. – Kraków, 1963.
185. Brückner A. *Dzieje kultury polskiej*. – Kraków, 1930–1946. – T. 1-4.
186. Chrzęszczewski A. Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna. – Warszawa, 1976. – 239 s.
187. Ciepiefko-Zielińska D. Królowięta na Tulczynie. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1962. – 293 s.
188. Czartkowski A. Pan na Tulczynie: wspomnienia o Stanisławie Szczęsnym Potockim, jego rodzinie i dworzei. – Lwów; Poznań: Wydaw. Polskie, 1925. – 228 s.
189. Czernecki J. *Mały król na Rusi i jego stolica Krystynopol*. – Kraków, 1939. – 501 s.
190. Dąbrowski S. *Niedole aktorów w XVIII wieku // Pamiętnik Teatralny*. – 1954. – Z. 3-4. – S. 251-254.
191. Davies N. *Boże igrzysko. Historia Polski*. – Kraków, 1998. – T. 1-2.
192. Davies N. *Heart of Europe. A Short History of Poland*. – Oxford, New York, 1990.
193. Dobrowolski T. *Sztuka polska: od czasów najdawniejszych do ostatnich*. – Kraków, 1974.
194. Dworzaczek W. *Genealogia*. – Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1959. – 181, [2] s., [10] k. tabl. złoż. luź.
195. Dybkowska A., Żaryn J., Żaryn M. *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności*. – Wyd IV. – Warszawa, 1998. – 378 s.
196. Dzieciół A. *Książki Potockich z Tulczyna w zbiorach starych druków w zamku Królewskim // Kronika Zamkowa*. – Warszawa. – 1987. – № 4. – S. 14–17.
197. *Dzieje Polski / Pod. red J. Topolskiego / Wyd.4* – Warszawa, 1993. – T. 1-3.
198. Eudoxiu de Hurmuzaki. *Dokumente privitoare la Istoria Românilor*. – Supplement I. – Volumul III. – Bucuresti, 1889.
199. Górski Antoni. *Niewierna Greczynka // Kulisy*. – 17.VI.1962. – № 24. – 24. VI. 1962. – № 25.
200. Halecki O. *Historia Polski*. – Lublin, Londyn, 1992. – 316 s.
201. Hiscowa L. Z. *Tulczyńska linia Potockich w aktach zespołu № 49 Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy w Kijowie // Miscellanea historico-archivistica*. – Warszawa: Wyd. DiG, 1997. – T. 8. – S. 99-104.
202. *Historia państwa i prawa Polski*. – Warszawa, 1981. – T. 1–3.
203. *Historia sztuki polskiej*. – Kraków, 1962. – T. 1–3.
204. Hroch M. *Obrozeni małych evropských narodů*. – Praha, 1971. – 168 s.
205. Kallas M.K. *Historia ustroju Polski X-XX w.* – Warszawa, 1999. – 564 s.
206. Kossakowska-Szanaja Z., Majewska-Maszkowska. B. *Zamek w Łąncucie*. – Warszawa: Arkady, 1964. – 469 s.
207. Kott Jan. *Dou-Dou i Boskamp // Wiadomości Literackie*. – 27. XII. 1936. – № 53/54.
208. Łątka J.S. *Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji*. – Kraków: Księgarnia Akademicka, 2005. – 480 s.
209. Łojek J. *Dzieje pięknej Bitynki. Opowieść o życiu Zofii Wittowej-Potockiej. (1760–1822)*. – 6-e wyd. – Warszawa: Alfa, 1995. – 443 s.
210. Łojek J. *Dzieje zdrajcy. Szczęsny Potocki*. 2-e wyd.– Warszawa: Alfa, 1995. – 334 s.
211. Łojek J. *Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja: polityka zagraniczna Rzeczypospolitej 1787-1792*. – Lublin : Wydaw. Lubelskie, 1991. – 558 s.
212. Łojek J. *Kalendarz historyczny: polemiczna historia Polski*. – Warszawa: Alfa, 1996. – 710 s.
213. Łojek J. *Konstytucja 3 Maja*. – Lublin: Wydaw. Lubelskie, 1989. – 83 s.
214. Łojek J. *Ku naprawie Rzeczypospolitej: Konstytucja 3 maja*. – Warszawa: Alfa, 1996. – 234 s.
215. Łojek J. *Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyna; 1799–1921*. – 4-e wyd. – Warszawa : Alfa-Wero, 1996. – 227 s.
216. Łojek J. *Stanisław August Poniatowski i jego czasy*. – Warszawa: Alfa, 1998. – 229 s.

217. Mathieu N.-C. *L'Anatomie politique. Catégorisations et idéologie du sexe.* – Paris: Côté-Femmes, 1991.
218. *Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej / Pod red. J. Maternickiego.* – Rzeszów, 1998. – 308 s.
219. Niemcewicz J. U. *Pamiętniki czasów moich.* – Lipsk: F. A. Brockhaus, 1868. – 323 s.
220. Niemcewicz J. U. *Podróże historyczne po ziemiach polkich między rokiem 1811 a 1828 odbyte.* – Paryż, 1858.
221. Niemcewicz J.U. *Pamiętniki czasów moich // Wyd. Jan Dihm.* – Warszawa, 1957. – T. I. – 444 s.
222. Nitkiewicz M. *Biblioteka i życie kulturalne Łańcuckiej rezydencji.* – Łańcut: Museum-Zamek w Łańcucie, 1986. – 171 s.
223. Nitkiewicz M. *Katalog czasopism biblioteki zamkowej w Łańcucie.* – Łańcut: Museum-Zamek w Łańcucie, 1977. – 142 s.
224. *Od plemion do Rzeczypospolitej: Naród, państwo, terytorium w dziejach Polski / Red.nauk. A Mączak.* – Warszawa, 1996. – 251 s.
225. *Polska – losy państwa i narodu / H. Samsonowicz i in. / Wyd 2.* – Warszawa, 1995. – 609 s.
226. *Polska – Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa / Pod red S. Stępnia.* – Przemyśl, 1990–2000. – T. 1–5.
227. Radziszewski F. *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polską.* – Kraków: W drukarni Wł. L. Anczyca i Sp., 1875. – 124 s.
228. Reychman Jan. *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku.* – Warszawa, 1959.
229. Rożycki Ed. *Z dziejów kultury książki w Kamieńcu Podolskim w XVI–XVIII w. // Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi: Studia i materiały.* – Warszawa, 1997. – T. 18. – S. 71–83.
230. Rychlikowa I. *Szkice o gospodarce panów na Łańcucie // Kwartalnik Historyczny.* – 1973. – № 2. – S. 445-448.
231. Rychlikowa I. *Ziemiaństwo polskie 1789-1864. Zróżnicowanie społeczne.* – Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe, 1983. – 385 s.
232. Serczyk W. *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku.* – Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydaw. PAN, 1965. – 171 s.
233. Serczyk W. *Włość humańska w drugiej połowie XVIII wieku (z problematyki społecznej i gospodarczej) // Zeszyty Naukowe UJ. – Prace Historyczne.* Kraków, 1961. – Z. 5. – S. 75-100.
234. Simon L. *Dykcjonarz teatrów polskich.* – Warszawa, 1935.
235. Smoleńska B. *Administracja gospodarcza dóbr wilanowskich i ich kancelaria rachunkowo-kontrolna (XIX-XX w.) // Archeion,* 1957. – T. 27. – S. 217-234.
236. Smoleńska B. *Struktura i funkcjonowanie Dóbr Wilanowskich (1800–1864).* – Poznań: Państw. Wydaw. Rol. i Leśne, 1975. – 215 s.
237. Sobol R. *Z dziejów teatru Potockich w Tulczynie // Pamiętnik Teatralny.* – 1966. – Z. 1–4. – S. 189-222.
238. Strutyńska M. *Stare druki proveniencji Potockich z Tulczyna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu // Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi: Wyniki perspektywy.* – Warszawa, 1992. – T. XIV.
239. Strutyńska M. *Stare druki proveniencji Potockich z Tulczyna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Adenda // Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi: Zbiory rozproszone.* – Warszawa, 1993.– T. XV.
240. Swarczewska M. *Zofijówka Potockich w Humaniu.* – Teka komisji urbanistyki i architektury, 1990. – T. 24. – S. 101-109.
241. Swarczewska M. *Zofijówka Potockich w Humaniu.* – Teka komisji urbanistyki i architektury, 1992. – T. 25. – S. 95-104.
242. Szowkowyj D. *Dzieje i zawartość dokumentów z zespołu Potockich przechowanego w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie (Zespół 49, inw. 1, 2, 3) // Miscellanea historico-archivistica.* – Warszawa: DiG, 1997. – T. 8. – S. 105–111.
243. Ślusarczyk J. *Obszar i granice Polski (od X do XX wieku).* – Toruń, 1995. – 222 s.
244. Świechowski Z. *Park w Zofiówce na tle europejskich założeń ogrodowych.* – Kwartalnik architektury i urbanistyki. – 1997. – T. 42. – № 2. – S. 91 – 105.
245. *The Cambridge History of Poland. / Edit by W.F. Reddaway.* – Cambridge, 1950–1951. – T. 1–2.
246. *The History of Poland since 1863 / R.F. Lesly, A. Polonsky, J.M. Ciechanowski, Z.A. Pelczynski.* – Cambridge, London, 1989.
247. Topolski J. *Historia Polski Od czasów najdawniejszych do 1990 r. / Wyd. 6.* – Warszawa, 1995.
248. Tymowski M., Kieniewicz J. Holzer J. *Historia Polski. / Wyd.5.* – Warszawa, 1991.
249. Urbański A. *Memento kresowe.* – Warszawa, 1929. – 156 s.
250. Urbański A. *Podzwonne na zgłiszczach Litwy i Rusi.* – Warszawa, 1928. – 159 s.
251. Urbański A. *Pro Memoria.* – Warszawa, 1929. – 154 s.
252. Urbański A. *Z czarnego szlaku i tamtych rubieży.* – Warszawa, 1928. – 136 s.
253. Urbański Antoni. *Piękna Greczynka, Szczęsnego Potockiego żona. // Oko.* – 13. XII. 1925. – № 35. – S. 4-5.
254. Waldenberg M. *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje, idee.* – Warszawa, 1992. – 418 s.
255. Waliszewski K. *Autour d'un trone, Catherine II de Russie, ses collaborateurs, ses amis, ses favoris.* – Paris, 1894.
256. Wielopolska Maria Joanna. *Pecherniczka z Carogrodu // Kurier Poranny.* – 12.IV.1938.

257. Windakiewicz S. Teatr polski przed powstaniem sceny narodowej. – Kraków, 1921.
258. Wiśniowska Z. Katalog starych druków biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie. – Łańcut: Muzeum, 1974. – 373 s.
259. Witkowski P. La genèse et la structure de la société nobiliaire polonaise: Manuscrit étude. – Université Paul-Valéry-Montpellier III, 2006. – 112 s.
260. Witkowski P. L'ensemble architectural du château de Tulczyn: Manuscrit étude. – Université Lumière-Lyon II, 2005. – 130 s.
261. Wolszczanowa H. Potocki: Stanisław Szczęsny, Józefa Amelia z Mniszchów, Stanisław Septym, Jarosław, Mikołaj // Słownik pracowników książki polskiej / Pod red. Treichel I. – Warszawa, Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. – S. 709-710.
262. Wyrozumski J., Gierowski J., Buszko J. Historia Polski. – Wyd. 3. – Warszawa, 1989. – T. 1-4.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Чубіна Т. Д., 2013

Дата надходження статті до редколегії 28.10.2013

ЧЕСЬКИЙ СЛАВИСТ ОРЕСТ ЗІЛИНСЬКИЙ В РЕФЛЕКСІЯХ СУЧАСНИКІВ

В статті вперше проаналізовано спогади сучасників про вдачу та риси особистості відомого чеського славіста українського походження, громадського діяча Ореста Зілинського. Встановлено, що коло друзів та знайомих вченого складали відомі дослідники та громадські діячі, серед яких були й українські дисиденти.

Ключові слова: Орест Зілинський, українська фольклористика, дисиденти.

Алла Атаманенко,
*Національний університет «Острожська академія»
 г. Острог, Україна*

ЧЕШСКИЙ СЛАВИСТ ОРЕСТ ЗЕЛИНСКИЙ В РЕФЛЕКСИЯХ СОВРЕМЕННОКОВ

В статье впервые проанализировано воспоминания современников о характере и личности известного чешского славида украинского происхождения, общественного деятеля Ореста Зилинского. Установлено, что круг друзей и знакомых ученого составили известные исследователи и общественные деятели, среди которых были и украинские дисиденты.

Ключевые слова: Орест Зилинский, украинская фольклористика, дисиденты.

Alla Atamanenko,
*The National University of Ostroh Academy
 Ostroh, Ukraine*

CZECH SLAVIST OREST ZILYNSKYJ IN REFLECTION OF CONTEMPORARIES

The article first analyzes the memoirs of contemporaries about the character traits of social activist Orest Zilynskyj, a known Czech slavist of Ukrainian origin. Contributors include the following well-known scholars, dissidents and representatives of Ukrainian political emigration, writers and poets: Ivan Lysiak-Rudnyts'kyj, George Luckyj, Ivan Koshelivets', Anna Halia and Oleksa Horbach, Mykola Mushynka and others.

His father, Ivan Zilynskyj a famous scholar taught his son to love Ukraine and appreciate Ukrainian folk poetry and folklore. Orest Zilynski received a quality education in Krakow and Prague. His family and contemporary Prague educated stable national identity and patriotism. O. Zilynskyj's scholarly work was highly appreciated by specialists.

On the topic Folklore, O. Zilynskyj conducted discussions with the Polish and Czech folklorists and participated in numerous conferences and international congresses.

Key words: Orest Zilynskyj, Ukrainian folklore, dissidents.

Наукові праці дослідників створюють основу для характеристики поглядів на ті чи інші проблеми, оцінки дослідницької методології, новизни дослідницької проблематики, багатьох інших аспектів, зрештою – створюють підґрунтя для визначення внеску вчених у науку. Але часами за науковою термінологією аналітичних статей створений «образ» вченого набуває

зайвої академічності та позбавляється живих людських рис. Втім, уявлення про Людину – особистість, науковця, його людські якості в першу чергу віддзеркалюються в особових наративних джерелах, серед яких – спогади, інтерв'ю, аналітичні наукові дослідження, що включають мемуарні елементи, некрологи, статті мемуарного характеру, епістолярій та ін.

Найглибше розкриття особистості, її найточніші характеристики можна виокремити зі спогадів та озвучених характеристик, зроблених людьми, які близько знали дослідника, співпрацювали з ним, спілкувались на неформальному рівні, з якими він ділився своїми роздумами на різні теми. І хоча цей тип історичних джерел справедливо оцінюється як суб'єктивний, в цій суб'єктивності є свої переваги. Завдяки їй академічний образ набуває людських рис, за ним постає жива людина. Такі джерела дають підстави для відтворення інтелектуальної біографії вченого, визначення особливостей його особистості, рис характеру, зацікавлень, уподобань, симпатій-антипатій тощо.

Орест Зілінський (1923-1976) – визначний дослідник українського фольклору та літератури. Від батька – відомого українського філолога-емігранта Івана Зілінського, професора краківського Ягеллонського та празького Карлового університетів, він успадкував хист до філології, феноменальну пам'ять, строгість мислення, селективний і критичний підхід до досліджуваних явищ [15, с. 157]. В Краківському лицейі він одержав добру філологічну підготовку. Студентські часи Ореста Зілінського припали на період Другої світової війни. В Українському Вільному Університеті в Празі майбутній вчений до 1945 р. слухав лекції О. Колесси, І. Панькевича, Л. Білецького, Д. Дорошенка, В. Щербаківського, І. Мірчука та інших провідних українських вчених. Одночасно навчаючись на славістичному відділенні празького Німецького університету, він мав можливість слухати лекції відомих тогочасних німецьких дослідників Г. Геземана, О. Бурггардта, відомого знавця слов'янської та української тематики Е. Вінтера. Філологічні знання він поглибив у Карловому університеті, де в 1949 р. захистив докторську дисертацію.

О. Зілінський мав можливість з більшістю українських емігрантів у 1945 р. покинути Прагу та виїхати на захід. Втім, вірогідно, він вірив у демократичність чеського народу, можливо, не любив значних змін у житті. Донька відомого вченого та громадського діяча Симона Наріжного Наталія згадувала про подорож у потязі, в якому разом із нею їхали батько і

син (Панас та Богдан) Феденки, Ніна Петрівна Драй-Хмара, її донька Оксана з чоловіком, Ігор Шевченко, Ісаак Мазепа, у якого під час бомбардування Праги американцями (коли 14 лютого розбомбили Музей Визвольної Боротьби України) загинули дружина і двоє онуків. Був у вагоні й О. Зілінський, який «був страшенно нервовий, весь час старався нас переконати, що робимо велику помилку, їдучи в невідоме і то зовсім без потреби» [14, с. 61]. У Гласній Тржебані С. Наріжний, а з ним і О. Зілінський зійшли з поїзда, щоб повернутись до Праги.

Самі обставини та еміграційне середовище змушували молодого дослідника до розуміння потреби ознайомлення навколишнього світу з українською культурою, літературою, національно-визвольним рухом. Як згадував його університетський товариш та багаторічний друг Микола Неврлий (Мікулаш Неврлі), кожен з них ще в 1940-х рр. очолив перекладацьку групу: О. Зілінський – в Празі, М. Неврлий – в Чеських Будейовицях. Зусиллям празьких (М. Марчанова, Я. Туречек-Їзерський, З. Вовсова, Я. Владіслав та ін.) і будейовицьких (І. Моравець, О. Ноуза, З. Бємова та ін.) перекладачів вийшла в Празі 1951 р. репрезентативна антологія української поезії «Vitezit a zit», що охоплювала її розвиток від І. Котляревського до А. Малишка, М. Руденка, П. Воронька та інших з їхнього покоління. За інформацією М. Неврлого, цю антологію впорядкував, доклавши до неї бібліографічні довідки про авторів і примітки до їхніх творів, О. Зілінський [15, с. 157]. М. Мушинка стверджував, що готували книгу до друку обидва друга. Антологію було видано фактично анонімно – без вказівки їхніх прізвищ через «неблагонадійність» [10, с. 66]. До неї увійшли переклади чеською мовою творів 25 українських поетів. М. Неврлий відзначає важливість цього видання для розвитку українсько-чеських зв'язків, наголошуючи, що в цей час ще не було видано антології пропагованої в цей час в Чехословаччині російської поезії [15, с. 157].

Під керівництвом О. Зілінського з його кваліфікованою передмовою у 1955 р. було видано переклад «Енеїди» І. Котляревського, а в 1960-х – збірки творів І. Нечуя-

Левицького (1960), М. Коцюбинського (1964 і 1966), з радянських авторів М. Рильського (1947), Ю. Яновського (1949 і 1960), М. Бажана (1963), І. Драча (1964), Є. Гуцала (1965). У 1965 з'явилась антологія сучасної української поезії, до якої увійшли твори шестидесятників, у 1966 – ґрунтовна стаття про Наталену Королеву тощо. У 1968 р. колективом авторів-одномумців під керівництвом О. Зілинського з нагоди 150-річчя першого перекладу чеською мовою української народної пісні «Ой послала мене мати зеленеє жито жати» та VI-го міжнародного конгресу славістів у Празі було підготовлено та видано науково-бібліографічний збірник «Сто п'ятдесят років чесько-українських літературних зв'язків (1814-1964)».

В цілому літературознавчі праці О. Зілинського, присвячені різноманітній тематиці, в яких часто висловлювались нетрадиційні на той час погляди на ті чи інші проблеми, наводились маловідомі факти та судження, сьогодні високо оцінені сучасниками і наступниками, які вважають їх за рівнем належними до тогочасної європейської культури. Величезне значення має і його діяльність по популяризації української культури в Чехословаччині та Європі.

О. Зілинський після захисту докторату викладав в Оломоуцькому університеті ім. Ф. Палацького, з 1958 р. працював у Інституті мови й літератури Чехословацької академії наук. Як стверджує відомий дослідник життя та діяльності О. Зілинського та його багаторічний колега і друг зі Словаччини Микола Мушинка, з початком «українізації» Пряшівщини О. Зілинський багато працював там, виступаючи з лекціями з літератури і фольклору для вчителів новостворених українських шкіл, співпрацюючи у виданнях. Але у 1953 р. його разом із Вчителем Івана Панькевича було звинувачено в буржуазному націоналізмі (на думку чеського дослідника Давіда Свободи, базовану на матеріалах Архіву органів безпеки Чехословаччини, це відбулося в рамках т.зв. акції «скорпіонів», коли під репресії потрапила більшість свідомих українців [16]). Орест Зілинський, який ніколи не боявся виступати в підтримку переслідуваних, звертаючись з листами до

впливових осіб, про що згадував М. Мушинка [5], був змушений припинити співпрацю з пряшівськими українцями, яку зміг поновити лише у 1960-х (до початку 1970-х, коли почались нові репресії) років [16]. Втім, «повернувшись до Пряшева» у середині 1960-х, він опублікував десятки наукових та публіцистичних статей у місцевих виданнях, активно друкувався у «Дуклі». На думку М. Мушинки, в цей час саме О. Зілинський сприяв появі молоді літературознавчої критики регіону [5]. Багато уваги вчений приділяв висвітленню творчості українських письменників Чехословаччини, в першу чергу, з Пряшівщини, упорядкувавши у 1968 р. книгу «Література чехословацьких українців» [16; 5].

Але після «Празької весни» 1968 р. О. Зілинський, який в цей час вважався «неблагонадійним», мав проблеми з публікацією досліджень і в Празі. Автор численних праць з фольклористики та української літератури – про І. Франка, Т. Шевченка, О. Олеса, І.-Б. Антонича та ін., з історії українсько-чеських літературних зв'язків, в 1960-х – 1970-х рр. О. Зілинський підготував книгу українських народних балад карпатського регіону, яка включала як тексти, так і записи мелодій. На жаль, через політичні перепони це видання тоді так і не з'явилось. Крім того, у видавництві було знищено набір книги та її рукопис. На щастя, М. Мушинці вдалося зберегти коректорські гранки книги [5], на основі яких у Києві у 2013 р. книгу було видано.

О. Зілинський помер при загадкових обставинах над озером Земплінська Ширава у липні 1976 р. Після смерті вченого було опубліковано дві його монографії: «Lidové balady v oblasti západních Karpat» (Прага, Чехословацька академія наук, 1976) та «Slovenská ľudová balada v interetnickom kontexte», видана у видавництві Словацької академії наук (Братислава, 1978).

До 60-ліття з дня народження О. Зілинського Українська Автокефальна Православна церква в США з ініціативи Митрополита (пізніше Патріарха) Мстислава видала монографію М. Мушинки «Науковець з душею поета» [12]. У 1993 р. в Музеї українсько-руської культури у Свиднику відбулась наукова конференція з нагоди

80-ліття вченого. На жаль, її матеріали так і не були опубліковані.

Рік 2013 є роком 90-ліття О. Зілінського. У березні в празькій Слов'янській бібліотеці відбувся науковий симпозиум з нагоди 90-ліття вченого, в якому взяли участь дослідники з України, Чехії та Словаччини. В Києві у 2013 р., крім з солідними передмовама або післямовама про життя і наукову спадщину вченого було видано його «Літературознавчі праці» (упорядники Р. Радишевський та М. Мушинка; 672 с.), «Вибранні праці з фольклористики» у двох книгах (упорядник М. Мушинка; кн. 1, 354 с.; кн. 2, 512 с.) та згадану вище книгу про народні балади карпатського регіону. Заплановано видати в Україні й матеріали празького симпозиуму [11].

Спогади, в яких зустрічаються оцінки особистості, діяльності та наукової творчості Ореста Зілінського, писались або озвучувались, переважно, відносно нещодавно. Їх автори зустрічались з дослідником при різних обставинах, в різний час. Значна частина спогадів була озвучена на науковій конференції, присвяченій О. Зілінському, що відбувалась з нагоди 70-ліття вченого у Музею українсько-руської культури у Свиднику в 1993 р. (на якій згадували про взаємини з вченим дипломат Роман Лубківський (Львів), художник Микола Стратілат (Київ), канадська письменниця Лідія Палій (Торонто), відомий славіст з Німеччини Олекса Горбач (Франкфурт) та ін. Фрагментарно елементи спогадів були включені до доповідей акад. Миколи Мушинки, присвяченої внеску О. Зілінського у карпатознавство, др. Мирослава Сополіги про інтенсивні зв'язки О. Зілінського з Музеєм української культури у Свиднику, Миколи Неврлого про внесок О. Зілінського в літературознавство. Оприлюднювались спогади про вченого і пізніше як в мемуарних виданнях, так і в різноманітних публікаціях та інтерв'ю, частина яких з'явилась у рік смерті вченого. Важливою своєрідною і визначальною характеристикою Ореста Зілінського є саме коло людей, пов'язаних з ним спільною діяльністю, серед яких відомі вчені, дисиденти, представники української політичної еміграції, письменники та поети.

Отже, який образ Ореста Зілінського вимальовується з оцінок сучасників? Як спогади уточнюють та доповнюють біографію вченого?

Як вже згадувалось, формування Ореста Зілінського як вченого відбувалось в першу чергу під впливом його батька, відомого філолога Івана Зілінського. Давній друг Ореста Микола Неврлий, з яким вони разом навчались у воєнній Празі, що була справжнім святилищем української культури, згадував, що Іван Зілінський сформував у сина виважені підходи до аналізу текстів, добру пам'ять, любов до відповідної дослідницької проблематики. Навчання в польському лицейі у Кракові, пізніше – славістичні студії в празькому Німецькому та Українському вільному університетах, де викладали провідні вчені того часу, поглиблення студій в Карловому університеті – все це сформувало в Оресті Зілінському серйозного вченого. Крім того, родина і тогочасне празьке середовище виховали стійку національну ідентичність та патріотизм.

За згадкою М. Неврлого, «будучи лемком за походженням, О. Зілінський багато поривів свого серця віддав саме лемківській Пряшівщині» [15, с. 160]. Відчуття цього проявив М. Мушинка в своїй ювілейній праці про О. Зілінського [12, с. 58]. Порушуючи тему «О. Зілінський і Пряшівщина», М. Неврлий пригадав погірдливий вислів одного із наших українців про українську інтелігенцію Пряшівщини та спокійну відповідь О. Зілінського: «Це все справа розвитку. Москвофільською і «руснацькою», – відповів він своєму опонентові, – була колись уся Галичина. Пряшівські українці мені кровно близькі. Я ж також лемко» [15, с. 160]. Напевне, саме в цьому бере початок інтерес О. Зілінського до української, в тому числі карпатознавчої, проблематики, довга співпраця його з Пряшівщиною, з її українськими виданнями, в першу чергу, з «Дуклею», де він помістив цілу низку талановитих статей та рецензій, якість яких дуже високо оцінювалась колегами.

В студентські роки він вже був активним у науковому житті та в діяльності студентських націоналістичних організацій.

М. Неврлий стверджував, що «школою літературознавства для О. Зілинського, як і для інших його колег, були теж різного характеру виклади в Українському Історично-Філологічному Товаристві у Празі, праці якого вийшли у п'яти томах. У ньому виступали такі вчені, як Д. Дорошенко, О. Колесса, О. Бурггардт, Л. Білецький, В. Щербаківський, І. Панькевич та ін. На його засідання ходили й ми – студенти філософії. У живих і цікавих дискусіях брали деколи участь і ми» [15, с. 156]. М. Неврлий згадував і про формування навичок роботи з текстом молодих дослідників: «Доброю підготовкою для нас була теж пресреферентура Української Академічної Громади, яку найчастіше займали студенти філософії. У 1943-44 акад. році мав її О. Зілинський. Про це свідчать його звітлення в «Краківських Вістях» [15, с. 156].

Тоді ж О. Зілинський подружився з Іваном Лисяком-Рудницьким, з яким вони активно діяли в Націоналістичній організації українських студентів Великої Німеччини (НОУС), що згадується в листах І. Лисяка-Рудницького. У 1943 р. О. Зілинський за антифашистську діяльність був навіть заарештований німцями, понад 4 місяці провів в ув'язненні в тюрмі «на Панкраці», але 1 липня того ж року був звільнений.

Дружба між двома дослідниками тривала довгі роки і після переїзду І. Лисяка-Рудницького спочатку до Австрії, пізніше – до США та Канади. Сьогодні один із найбільших епістоляріїв в архіві І. Лисяка-Рудницького – листи О. Зілинського. І. Лисяк-Рудницький, О. Зілинський, Б. Осадчук, Є. Пизюр, О. Пріцак, В. Рудко та Б. Цимбалістий творили групу молодих інтелектуалів західної школи, для яких «вихідними пунктами були... критика націоналістичної доби, зустріч з Окцидентом, (що його ми намагалися сприймати не тільки із перспективи «побутової злободенщини», але в його дійсних вартостях), зустріч з нашими наддніпрянськими земляками» [4, с. 81].

Через багато років від згаданих подій, у 1965 р., коли І. Лисяк-Рудницький одержав грант для збирання матеріалів у архівах і бібліотеках Відня, він заїхав до Праги, де з

О. Зілинським обговорював ситуацію в Україні, політичні орієнтири підрадянських інтелектуалів. О. Зілинський був стурбований тим, що є загроза звернення патріотичних кіл до «аполітичного культурництва» і вважав, що еміграція може відіграти роль стимулятора розвитку політичної думки. Під час розмов виникла ідея написати заяву від американських вчених українського походження зі зверненням до керівництва СРСР та УРСР, яка після оприлюднення у радянських засобах масової інформації стала б програмою дій для інтелігенції [4, с. 87]. Текст «Заяви» опрацьовувався майже два роки, збирались підписи під ним на заході. 2 листопада 1967 р. «Заяву» за підписами 35 американських професорів українського походження, було надіслано найвищим державним і партійним діячам СРСР та УРСР: голові Верховної Ради СРСР М.В. Підгорному, голові Ради Міністрів СРСР О.М. Косигіну, генеральному секретареві ЦК КПРС Л.І. Брежневу, міністру закордонних справ СРСР А.А. Громикові, голові Верховної Ради УРСР Д.С. Коротченкові, голові Ради Міністрів УРСР В.В. Щербицькому, першому секретареві ЦК КП України П.Ю. Шелесту, міністру закордонних справ УРСР Д.З. Білоколосові. На жаль, значних результатів ця акція не мала, але важливим є сам факт віри двох інтелектуалів у можливість зміни ситуації в СРСР та Україні. Ідея та її розвиток у формі спроби встановити культурний обмін між західними вченими українського походження та радянськими дослідниками викликала неоднозначну реакцію серед націоналістично зорієнтованої частини еміграції. Думка О. Зілинського щодо заяви характеризує його як людину, вільну від стереотипів мислення та вчинків.

Інший інтелектуал, відомий мовознавець Юрій Луцький про О. Зілинського як про здібну особистість та активного члена НОУСа багато чув від І. Лисяка-Рудницького ще в другій половині 1940-х років, а особисто познайомився з ним уже в 1971 р. в Празі. Він характеризував Ореста як яскраву особистість і блискучого критика [9, с. 52]. В листі до Михайлини Коцюбинської через кілька десятків років після цієї зустрічі він згадував, що спілкувався з Орестом

Зілинським у кав'ярні і йому здавалось, що в молоді роки останній був таємно закоханий у Зіну Генік-Березовську... [7, с. 240].

Серед друзів О. Зілинського було багато дисидентів [7, с. 49]. Він активно підтримував їх діяльність, зрештою, в Чехословаччині певний час і сам перебував у дещо подібному становищі. З великою повагою ставився він до свободолюбивих демократичних прагнень чеського народу. Зокрема, відомий дисидент, талановитий перекладач та літературознавець Михайлина Коцюбинська згадувала, що під час празьких подій 1968 р. О. Зілинський з сином Богданом перебували в Україні і «тікаючи від настороженого (м'яко кажучи!) ставлення до себе академічного загалу, вони пересиджували якомога більше часу в мене, ловлячи на моєму старенькому радіоприймачеві вістки з Праги, зокрема останній зойк вільної радіостанції, окупованої «старшим братом»... [7, с. 57-58].

За два роки до згаданих подій, у 1966, О. Зілинський «опікувався» під час візиту до Праги тоді членом молодіжної делегації, що приїхала з СРСР брати участь у музичному фестивалі «Празька весна» Романом Лубківським. Саме тоді О. Зілинський запросив майбутнього дипломата до театру, де йшла вистава за п'єсою «Заміська урочистість» зовсім невідомого тоді автора, котрий працював робітником сцени. Р. Лубківський згадував: «Я, можливо, не зовсім розуміючи сенсу п'єси, зауважив певні сатиричні пасажі. Наприклад, героя, який був головою... тостової служби. І за цим, звісно, була критика режиму і радянського, й того, що простягався над Чехословаччиною» [6]. «Невідомим» автором п'єси був В. Гавел і вибір театру О. Зілинським не видається випадковим.

Микола Мушинка співпрацював з О. Зілинським від далекого 1955 р. Автор кількох наукових розвідок про вченого, в тому числі й окремо виданої книги, одне з досліджень закінчив спогадами про взаємини з колегою. «Мене з ним познайомив проф. Іван Панькевич 1955 р., коли я вчився у Празі. В 1956 р. Зілинський був консультантом та офіційним опонентом моєї курсової, а в 1958 р. – дипломної роботи. Після смерті І. Панькевича в 1958 р. я був у постійному

контакті з О. Зілинським і обговорював з ним майже кожен свою наукову працю» [5]. Акад. Мушинка опублікував кілька листів О. Зілинського з тих 65, які зберігає у власному архіві. З них О. Зілинський постає як вдумливий і серйозний вчений, який дає свободу наукового вибору молодшому колезі, з повагою ставиться до думки іншого, виконує на час взяті на себе зобов'язання, закоханий у справу, яку робить.

Будучі непересічним дослідником, що сказав помітне слово в літературознавстві та фольклористиці, О. Зілинський вмів оцінити якість праці інших, в тому числі й молодших, колег. Так, будучі одним із рецензентів праці відомого українського дослідника літописів Ярослава Дзири, вчений писав йому у приватному листі: «Пощастило Вам з цією темою неабияк. Дослідники десятки разів ходили навколо неї, не замічаючи, які можливості тут приховані. А ідейне значення її та Ваших висновків дуже велике» [2, с. 826].

Наука була на чільному місці в житті вченого. М. Неврлий відзначав такі якості О. Зілинського: «Він до певної міри належав до франківської Генерації українських вчених. А вона була виразно програмова. Хто уважно слідкував за його розвитком і за реальними результатами його діяльності, побачить, що його праці були підпорядковані насамперед вимогам середовища, в якому він перебував, і потребам його доби. Україна і її культура були ще мало знані. При кожній добрій нагоді треба було про неї щось сказати. Для прикладу згадаймо його невеличку статейку «Ivan Franko – básnik boja», присвячену ювілею українського письменника й публіковану в газеті «Rude pravo» з 29.V.1946 р. Коли б хтось закинув, що ця річ вийшла в «комуністичному органі», було б це несправедливо й свідчило б про крайнє нерозуміння реальних обставин тогочасної доби. Ми всі тоді друкувалися де лиш могли і як лиш могли. Україна, її культура були в Радянському Союзі дискриміновані, в країнах східного блоку свідомо замовчувані або ж у русофільському дусі інтерпретовані. А її треба було пропагувати, сказати про неї правду. Не забуваймо сильні радянськості настрої в країнах східного блоку після 1945

року. Вирішальним, зрештою, в даному випадку мав бути зміст самої цієї принагідної статейки. Стисло, прецизно й майже телеграфічно було в ній сказано про Франка все істотне. Мало слів, але багато думок» [15, с. 156].

Відома громадська діячка, філолог Анна-Галя Горбач, згадувала, що і у власних працях, і в перекладах вчений в першу чергу звертався до творчості українських митців 20-х та 1960-х років, коли вона була найбільш позбавлена радянщини [3, с. 8]. Доволі відомою сьогодні, цитованою дослідниками літератури 16 ст., в т.ч. й професором Гарвардського університету Григорієм Грабовичем в передмові до англومовного перекладу праці Д. Чижевського «Історія української літератури» є невелика замітка О. Зілинського про духовну генезу українського відродження 16 ст. М. Неврлий розкрив історію цієї розвідки: «Первісно це була доповідь, прочитана на зборах Академічної Громади в Празі десь між 1942 – 1944 роками. Їй передувала доповідь історика й політолога І. Лисяка-Рудницького, присвячена розвитку суспільно-політичних ідей на Україні в XIX – XX ст. У ній, пригадую, підкреслювалась роль еліти в національно-визвольних рухах на Україні. Хоч доповідь О. Зілинського виходила в основному з відомої праці Едварда Вінтера «Візантія та Рим у боротьбі за Україну» (1942), що саме тоді вийшла, – глибоке вимкнення в український культурно-історичний розвиток характеризує її як самостійну культурологічну розвідку, яка не втратила свого значення й сьогодні» [15, с. 160]. Наголосив акад. Неврлий і на високій дослідницькій та професійній етиці, притаманній О. Зілинському, який завжди коректно науково працював, завжди посилавчись на праці попередників і засуджував плагіат в наукових дослідженнях.

Такі риси О. Зілинського як скромність та висока культура наукової праці та спілкування відзначають й інші колеги. Як згадував багаторічний редактор журналу «Сучасність» Іван Кошелівець, «Орест Зілинський був такою приємно для співрозмовника скромною людиною і так якось з невимушеною природністю умів мало говорити про себе, що я, мавши досить

часу на розмови з ним, так і не зміг скласти собі ясного уявлення про сферу його наукових зацікавлень» [8, с. 9].

І. Кошелівець зустрічався з О. Зілинським під час кількох подорожей Зілинського на Захід у другій половині шістдесятих років. Крім того, вони їздили у двотижневу спільну подорож по Франції, на яку І. Кошелівець запросив вченого в 1967 році. Ніхто з них не припускав тоді, як зазначав редактор «Сучасності», що «невдовзі урветься Орестові подорожувати на Захід, а вже й поготів про збирання відомостей про нього, бо ж хто подумав би тоді, що скоро надійде час і на спогади. До того ж, на ближче майбутнє ми плянували подорож до Італії, і пощо було поспішати з розпитуванням. До цього спричинився Орест ще й іншою рисою свого характеру: він був занадто оптимістом і не хотів навіть слухати про якісь припущення, що з виїздами за кордон йому колись урветься» [8, с. 10].

І. Кошелівець пояснив свою характеристику О. Зілинського як оптиміста: «Його оптимізм сягав так далеко, що, на наш тутешній погляд, межував з пристосуванством. Він вважав, що як у чеських, так і в українських справах усе йшло і могло йти тільки на краще. На цій підставі він не схвалював занадто політично гострих виступів діячів українського опору, вважаючи, що вони можуть мати лише негативний ефект, бо спровокують загострення терористичного режиму. Вистачало б, на його думку, розумно наполегливої праці свідомої української інтелігенції на полі культури. Можливо, це виглядало переконливо з перспективи тодішньої Праги, але ми тут, на еміграції, з таким «культуртрегерством» погодитися не могли, і це було чи не єдиним пунктом нашого розходження з Зілинським» [8, с. 10].

Анна-Галя Горбач, що активно допомагала дисидентам і неодноразово була в СРСР, згадувала, що «на початку 1960-их років, точніше – на весні 1964 року, коли ми з чоловіком скористалися з нагоди першої автобусної прогулянки до Праги, що її влаштував Франкфуртський університет для своїх студентів і викладачів, ми й познайомилися особисто з О. Зілинським та його першою дружиною, письменницею й

перекладачкою Людмилою Зілінською, хоч листувалися з ним уже від довших років. Тоді він нам скаржився, що довгі роки мусів працювати над «нудними» діалектологічними записами професора Панькевича й не мав змоги віддатися улюбленій фолклористиці, яка його найбільше цікавила. Ця можливість відкрилася йому саме в середині 1960-их років [3, с. 7].

А.-Г. Горбач та І. Кошелівець згадували, що О. Зілінського запрошували працювати в «українському Гарварді», але він не наважився настільки кардинально змінити своє життя, а потім зникла сама така можливість. Втім, з науковими працями О. Зілінського на Заході добре були ознайомлені не лише його близькі колеги, а й пересічні емігранти. Повідомлення про нові підготовлені ним видання друкувались у татешній пресі, згадувались в листуванні. Так, про видання про україністику в Слов'янській бібліотеці в Празі згадував відомий бібліолог Лев Биковський у листі до тогочасного наукового секретаря УІТ Любомира Винара [1].

На теми фольклористики О. Зілінський вів на сторінках славістичних журналів дискусії з польськими та чеськими дослідниками, брав участь у численних наукових конференціях та міжнародних конгресах, де завжди виступав з україністичними темами, їздив у відрядження до Берліну, Варшави, Кракова, Києва й інших міст. Він мав зв'язки з чільними представниками українського відродження в Києві та інших містах України, але академік І. Білодід особисто домігся, щоб йому, не зважаючи на офіційне відрядження від Чеської академії наук, не давали доступу до архіву та бібліотеки Академії наук у Києві, про що він скаржився при останній зустрічі з А.-Г. Горбач влітку 1973 року на

міжнародному славістичному конгресі у Варшаві [3, с. 7].

Втім, як згадував Іван Кошелівець, своє змушене заняття русистикою в межах праці в Чеській АН, до якого в нього не лежала душа, вчений використовував для поїздок до СРСР, під час яких намагався відвідувати Київ і друзів у ньому. Як згадував М. Мушинка, О. Зілінський певний час не міг доволі довго присвячувати себе україністиці. Після конфлікту вченого з представниками української радянської делегації на VI-му славістичному з'їзді у Празі, в серпні 1968 року, ім'я Зілінського вже стало майже забороненим у СРСР. Як згадував М. Мушинка, у 1983 р. Олена Рудловчак не змогла включити прізвища чеських та словацьких дисидентів українського походження до тексту доповіді, з якою планувала виступати на конгресі славістів у Москві (хоча і без цього її так і не було включено до словацької делегації) [13]. Таким чином влада визнавала для себе небезпеку від творчості дослідників, подібних О. Зілінському.

О. Зілінський постає зі сторінок спогадів висококультурною, глибоко порядною людиною, яка вірила в ідеали справедливості, всією своєю науковою працею та громадською діяльністю намагалась втілити ці ідеали в життя. Коло спілкування О. Зілінського складалося з непересічних постатей української культури з усього світу. Їх згадки про вченого свідчать не лише про риси характеру, його інтереси та уподобання, а й про глибоку повагу до нього як до Людини і Вченого. І безперечно, він був Вченим з великої літери, про що свідчать його праці та наукові відкриття. Все своє життя О. Зілінський присвятив служінню Україні, поширенню знань про неї та її культуру в світі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лист Л. Биковського до Л. винара // Архів Українського історичного товариства в Кенті (США). – Ф. «Л. Биковський». – Спр. «Різне».
2. Білокін С., Дмитрієнко М. Ярослав Іванович Дзира (12.05.31 – 21.08.2009) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Вип. 13/14. – К., 2009. – С. 824-832.
3. Горбач А.-Г. Пам'яті небуденної людини і друга // Сучасність. – 1976. – №13. – С. 7-9.
4. Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький. (Нарис інтелектуальної біографії) // Сучасність. – 1994. – №11. – С. 73-96.

5. Документи свідчать. З архіву Миколи Мушинки. Призабутий науковець Орест Зілинський // [http:// Zakarpattya.net.ua/Special/993500-Dokumenty-svidchat](http://Zakarpattya.net.ua/Special/993500-Dokumenty-svidchat).
6. Козирєва Т. Час Гавела ніколи не мине. Чи почули великого європейця? // [http:// inkognita.day.kiev.ua/chas-gavela-nikoly-ne-mine.html](http://inkognita.day.kiev.ua/chas-gavela-nikoly-ne-mine.html).
7. Коцюбинська М. Книга споминів. – К., 2006. – 297 с.
8. Кошелівець І. На згадку про Ореста Зілинського // Сучасність. – 1976. – №13. – С.9-13.
9. Луцький Ю. На перехресті. – Луцьк, 1999. – 159 с.
10. Мушинка М. Наші славні НТШівські ювіляри // Вісник НТШ. – Вип. 40. – С.66-67.
11. Мушинка М. Прага і Київ помертно вшанували дослідника фольклору українців Східної Словаччини. Міжнародний симпозіум до 90-ліття народження Ореста Зілинського // <http://zakarpattya.net.ua/Special/108435-Praga-i-Kyiv-posmertno-vshanuvaly-doslidnyka-folkloru-ukraintsiv-Skhidnoi-Slovachchynu>.
12. Мушинка М. Науковець з душею поета. – Бавнд-Брук, 1983. – 58 с.
13. Мушинка М. Олена Рудловчак – засновниця карпатознавства в Пряшівському університеті // www.pulih.sk/web/kniznica/document/Sipko3/subor/35.pdf.
14. Наріжна Н. Дитячими очима (Спомин). – Прага, 2010. – 99 с.
15. Неврлий М. Орест Зілинський як літературознавець // Сучасність. – 1994. – №11. – С.156-164.
16. Орест Зілинський: науковець з душею поета // <http://www.u-e-p.eu/our-activity/2013/march/orest-zilynskii-naukovec-z-dusheu-poeta.html>.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Атаманенко А.Є., 2013

Дата надходження статті до редколегії 28.10.2013

***ІСТОРИЯ УКРАЇНСЬКОЇ
НАУКИ ТА ОСВІТИ***

Богун Л. В.,
Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України,
м. Черкаси, Україна

АКАДЕМІЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ІМЕНІ ГЕРОЇВ ЧОРНОБИЛЯ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Висвітлюється історія становлення, основні етапи розвитку, сучасний стан і особливості діяльності вищого навчального закладу Державної служби України з надзвичайних ситуацій, якість підготовки висококваліфікованих фахівців пожежної охорони.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, пожежна охорона.

Богун Л. В.,
Академия пожарной безопасности имени Героев Чернобыля,
г. Черкассы, Украина

АКАДЕМИЯ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ИМЕНИ ГЕРОЕВ ЧЕРНОБИЛЯ: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

Отображается история развития, основные этапы развития, современное состояние и особенность деятельности высшего учебного заведения Государственной службы Украины из чрезвычайных ситуаций, качество подготовки высококвалифицированных специалистов пожарной охраны.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, пожарная охрана.

Larysa Bohyn,
Chornobyl Heroes Academy of Fire Safety, Cherkasy, Ukraine

ACADEMY OF FIRE SAFETY OF THE NAME OF HEROES OF CHORNOBYL: HISORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT

This article describes history, main stages of evolution, current state and basic features of Ukrainian State Emergency Service's institution of higher education, it also describes the quality of training highly skilled experts in fire safety.

For the first time this article shows the main activity and stages of academy's evolution, that trains highly skilled experts in fire safety.

Each page of the academy's history is full of respect to rescue and firefighting activity as heroic experience is always actual.

The main idea of this article is describing history of the academy of Ukrainian State Emergency Service.

The rescuer's profession has highly honored status in our country. This profession is hard, responsible, sometimes dangerous and expect from specialists to be highly responsible, determined, professional and courageous.

The main trait of academy is practical orientation and developing of psychological stability of cadets and students in case of catastrophes, natural disasters and during eliminating of consequence thereof.

Academy carefully keeps its best traditions from the time of establishing till this moment. The history of academy is rich of extraordinary feats and hard work of graduates, who highly deserve to enter the chronicles.

Key words: higher educational establishment, fire prevention.

В жовтні 2013 року Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля відзначає своє 40-річчя. На сьогоднішній день вищий навчальний заклад має IV рівень акредитації,

динамічно розвивається та працює над підвищенням якості освіти.

У роботах авторів В. Пархоменко, А. Підгайного, А. Томіленка [1, 2, 3] дотично

досліджується дана тематика. Однак, комплексно та систематизовано історія вищого навчального закладу Державної служби України з надзвичайних ситуацій не висвітлювалася. Вперше в даній статті розкривається основна діяльність і етапи розвитку вищого навчального закладу, який готує всебічно розвинених, високоосвічених фахівців у галузі пожежної безпеки.

Кожна сторінка історії навчального закладу наповнена повагою до пожежно-рятувальної справи та професії рятувальника, оскільки героїчний досвід завжди актуальний.

Публікація з даної теми розкриває навчальний процес, насичене культурне життя, виховання випускників Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, як всебічно розвинених, свідомих громадян своєї Батьківщини.

Історія навчального закладу багата бойовими подвигами, важкою працею випускників багатьох поколінь, які гідні того, щоб бути вписаними в літопис.

Сьогодні академія – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації. До його складу входять 4 факультети, 22 кафедри, 1 спеціалізована вчена рада по захисту дисертації за спеціальністю «Пожежна безпека», магістратура, ад'юнктура, наукові відділи і лабораторії. На кафедрах академії і у наукових відділах працюють: доктори наук, професори, кандидати наук, доценти. Викладачі мають великий досвід практичної роботи в пожежній охороні. Професорсько-викладацький склад має зв'язки із зарубіжними навчальними закладами Білорусі, Росії, Польщі.

Академія користується заслуженим авторитетом, тому що вся історія нероздільно пов'язана з становленням і розвитком пожежної безпеки. Історію підготовки рятувальників у відомчому навчальному закладі м. Черкас можна розмежувати на три етапи, кожний з яких був означений зміною назви самого закладу і його відомчого підпорядкування: перший – функціонування Черкаського пожежно-технічного училища (ЧПТУ 1973-1997 рр.); другий – функціонування Черкаського інституту пожежної безпеки (з 1997-2007 рр.); третій – Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (з 2007 року по теперішній час). Порівнюючи умови підготовки рятувальників у академії

(середина XX – початок XXI ст.), можна виокремити принципові відмінності навчального процесу на різних етапах становлення навчального закладу. Зокрема, перехід від ЧПТУ до АПБ зумовив необхідність: реорганізації циклів у кафедри, об'єднання навчальних підрозділів у факультети, збільшення кількості науково-педагогічного персоналу, зокрема, з науковими ступенями та вченими званнями, зміна відомчого підпорядкування. Ці зміни не були формальними, ґрунтувалися на потребах тогочасного суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в державі [4].

Саме свою історію навчальний заклад починає з 1973 року: розпочалося будівництво корпусів, формування колективу перед яким стояли великі труднощі, підготовка першого набору до навчального року.

Першим керівником ПТУ МВС СРСР був назначений Стоянович Олег Едуардович, офіцер з багатим життєвим та службовим досвідом, гарний організатор. Перший фундамент майбутнього училища закладений під його керівництвом [5].

З 1981 по 1994 рік, училище очолював полковник внутрішньої служби Лобода Володимир Олексійович. З приходом нового керівника змінився і сам напрямок у навчанні, навчання більше наблизилося до практичної діяльності з широким використанням технічних засобів. У 1994 році Черкаське пожежно-технічне училище при достатньо високому рейтингу серед навчальних закладах МВС України, непоганій навчально-матеріальній базі, добрих традиціях втратило головне – перспективу розвитку. Багато офіцерів працювали за старими стереотипами, що суттєво впливало на якість навчального процесу та дисципліну.

З 1995 по 2004 рік навчальний заклад очолював керівник нового складу полковник внутрішньої служби Шкарабура Микола Григорович. Навчальний процес здійснювався за програмою вищого навчального закладу.

У 1997 році пожежно-технічне училище реорганізовано у Черкаський інститут пожежної безпеки Міністерства внутрішніх справ України і присвоєно звання імені Героїв Чорнобиля.

За результатами Рейтингу вищих навчальних закладів України «Софія

Київська» інститут у 2000 році визнано одним з десяти найкращих військових вищих навчальних закладів України. У 2002 році генеральною дирекцією міжнародного академічного рейтингу «Золота фортуна» інститут нагороджено срібною медаллю «Незалежність України». 26 січня 2004 року інститут за значні досягнення в розвитку вітчизняної системи вищої освіти, а також плідне міжнародне співробітництво був нагороджений Міжнародною кадровою академією «Орден пошани» [6].

У 2004-2005 роках ректором Черкаського інституту пожежної безпеки став Бабенко Володимир Степанович генерал-майор, кандидат технічних наук, доцент.

З 2007 року Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля перетворено в Академію пожежної безпеки за розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 року №681.

Протягом двох років (з 2008 по 2010 р.) навчальний заклад очолював Бут Віталій Петрович, колишній випускник цього навчального закладу, генерал-майор, кандидат психологічних наук, доцент, професор, член-кореспондент інженерної Академії України, академік Академії будівництва України.

З 2010 по 2013 рік очолював колектив академії генерал-майор служби цивільного захисту Кришталь Микола Андрійович, кандидат психологічних наук, професор, член Академії будівництва України, депутат Черкаської обласної ради.

З 2013 року виконуючим обов'язки ректора Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля стає колишній випускник, генерал-майор служби цивільного захисту Андрієнко Василь Миколайович, кандидат історичних наук, доцент [7].

Професія рятувальника завжди була і залишається гордістю нашої країни. Робота тяжка, відповідальна інколи небезпечна і потребує від спеціалістів високої відповідальності, професіоналізму, сміливості і рішучості.

Однією з основних рис навчального процесу в Академії залишається його практична спрямованість, формування в курсантів, студентів та слухачів психологічної стійкості до дій в екстремальних ситуаціях на пожежах, при проведенні робіт з ліквідації наслідків аварій та стихійних лих, цьому

сприяє функціонування Центру практичного навчання, навчальної пожежно-рятувальної частини.

Академія з кожним роком розширювалася, ріс її авторитет, як навчального закладу, закріплювались традиції, зміцнювалася навчально-матеріальна база, збільшувалася чисельність курсантів.

Навчальний заклад приймав участь у виконанні державних завдань. З 14 червня по 5 серпня 1980 року у складі окремого батальйону під керівництвом начальника училища полковника внутрішньої служби О. Е. Стояновича особовий склад училища забезпечував протипожежну безпеку Олімпійських об'єктів XXII Олімпійських ігор.

Перед навчальним закладом стояла важлива державна задача – Олімпіада-80. Відповідно до наказів та директив МВД СРСР в навчальному закладі проводилися відповідні роботи, направлені на підготовку особового складу до несення служби на Олімпійських іграх. Проводилися політично-виховні роботи, ряд заходів по службовій і фізичній підготовці. Перед керівним складом стояла основна задача – глибоке вивчення політичних і ділових якостей, а також перевірка підготовки командно-викладацького складу і несення служби на міжнародному спортивному форумі.

Особовий склад училища у відповідності з рішенням Олімпійського оргкомітету і вказівками МВД СРСР вів інтенсивну підготовку по забезпеченню пожежної безпеки при проведенні ігор XXII Олімпіади, яка проходила в м. Москва 10 липня 1980 року, на центральному стадіоні імені В. І. Леніна.

За весь період несення служби курсанти показали хорошу професійну підготовку до несення служби, вміння швидко орієнтуватися у важких ситуаціях. За успішне несення служби по охороні олімпійських об'єктів особовий склад училища удостоївся подяки Міністра внутрішніх справ СРСР. Училище було нагороджено Почесними грамотами Організаційного комітету Олімпіади-80, Міністерства внутрішніх справ УРСР, Московської Ради народних депутатів та Московського міського комітету комсомолу. Кожний учасник був нагороджений нагрудним знаком [8].

26 квітня 1986 року – трагічна дата в історії нашої країни. Пожежа на Чорнобильській атомній електростанції, перетворилася в ядерну катастрофу. Її ліквідатори стали зразком мужності і героїзму. Велику роль в ліквідації наслідків страшної катастрофи ХХ століття відіграли випускники Академії пожежної безпеки – це лейтенанти В. Кібенок і В. Правик. Подвиг пожежників вразив багатьох людей планети. Їх імена закарбувалися в пам'яті людства. За мужність, героїзм та самовіддані дії, виявлені при ліквідації аварії на ЧАЕС наказом Президії Верховної Ради СРСР 25 вересня 1986 року присвоєно звання Герої Радянського Союзу (посмертно) та нагороджено Почесною відзнакою Президента України – зіркою «За мужність».

Урок Чорнобиля виявляється сумним, болісним і трагічним, а для керівників пожежної охорони життєвою необхідністю на всіх рівнях підтримання постійної готовності до дій в екстремальних умовах [9].

В період з грудня 1988 по червень 1989 року пожежно-технічне училище, як підрозділ Міністерства внутрішніх справ у складі трьох батальйонів (200 осіб кожен), сформованих з офіцерів і курсантів виконували миротворчу місію з охорони громадського порядку в м. Баку. У квітні 1989 року командирами батальйонів були призначені підполковник внутрішньої служби В. Г. Некора, майор внутрішньої служби В. М. Гвоздь, майор внутрішньої служби В. А. Карпов., нагороджені подяками за несення служби по охороні громадського порядку під час масових антигромадських проявів на міжнаціональному підґрунті в м. Баку Азербайджанської РСР [10].

Поворотним пунктом у житті училища, як і держави в цілому, став Акт проголошення Незалежності України. Педагогічний колектив училища ініціював та першим серед навчальних закладів МВС України в 1993 році перейшов на викладання всіх предметів українською мовою. Своє 20-річчя з дня створення ЧПТУ зустріло, як один з найкращих навчальних закладів незалежної України. Про випускників надходили лише листи подяки УВС та областей СНД.

Перед навчальним закладом стояла важка задача вивести молодий навчальний

заклад на новий рівень розвитку, який дозволив вищому навчальному закладу зайняти одне з перших місць серед навчальних закладів пожежно-технічного профілю.

У 2003 році відбуваються глобальні зміни і реформи в пожежній охороні. Наказом Президента України всі органи і підрозділи державної пожежної охорони, відомчі навчальні заклади, були виведені із складу МВД і передані Міністерству України по питанням надзвичайних ситуацій.

На честь 25-річчя навчального закладу та з ініціативи його керівництва в червні 1997 року урочисто було відкрито музей, в експозиціях якого відображена історія навчального закладу, його бойові та спортивні традиції і, звичайно, експозиції присвячені випускникам. У листопаді 1998 року музею присвоєно почесне звання «Народний музей» відповідно з постановою колегії управління культури Черкаської обласної державної адміністрації.

Музей став центром проведення просвітньої роботи для курсантів і студентів, та виховання духу патріотизму. Також проводиться робота по професійному вихованню, зокрема професійна орієнтація та формування почуття гордості за обрану професію, збереження всіх традицій пожежництва і увіковічення пам'яті про вихованців навчального закладу, які здійснили героїчні вчинки та нагороджені державними відзнаками [11].

У навчальному закладі в процесі виховання приділяється велика увага духовному зростанню молодого людини. В розвитку і зміцненні духовного, національного потенціалу майбутніх рятівників, важливу роль виконує патріотичне виховання, спрямоване на формування у майбутніх вогнеборців високої національної самовідданості, любові до рідної землі, готовності стояти на захисті від пожеж, вести боротьбу зі стихійними лихами. У цьому аспекті значні інтелектуально-духовні можливості студентів та курсантів розвиває храм-каплиця ікони Божої Матері «Неопалима Купина».

Черкаський храм побудований у Черкаському Інституті пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України (нині Академія пожежної безпеки імені Героїв

Чорнобиля) на свято Покрови Пресвятої Богородиці 14 жовтня 2004 року був освячений архієпископом Черкаським і Канівським Софронієм [12].

Сьогодні храм-каплиця ікони Божої Матері «Неопалима Купина» є осередком духовного життя академії. Кожної неділі та у святкові дні проводиться Богослужіння, в яких беруть участь не тільки курсанти та студенти, а й усі бажаючі. В храмі постійно проводяться різноманітні релігійні обряди, а також недільні богослужіння.

Виховання у підростаючих поколіннях стійких моральних переконань на основі традиційних історичних, духовних, культурних цінностей дозволить забезпечити успішний соціальний розвиток України, зберегти соціальний інститут родини й подолати демографічну кризу, укріпити Українську державу, її авторитет [13].

Славні традиції навчального закладу відновлюються, непорушним залишається турбота про ветеранів і тих кого виховує академія.

У стінах вищого навчального закладу майбутні рятувальники не тільки навчаються, несуть службу, але виховують в собі силу волі міцніють морально.

Важливе значення у вихованні курсантів має фізкультура і спорт, представлені

20 видами. В академії підготовлено 21 майстрів спорту міжнародного класу, більше 150 майстрів та близько 400 кандидатів у майстри спорту, понад 500 першорозрядників.

Особливу популярність має пожежно-прикладний вид спорту. Щорічно на базі академії проводяться всеукраїнські змагання з цього виду на приз імені Героїв Чорнобиля В. Правика та В. Кібенка. Діє спортивний клуб «Рятівник», збірна команда якого з футболу, баскетболу, волейболу виступають в чемпіонатах України серед команд І ліги.

Упродовж 40 років свого існування навчальний заклад підготував понад 11 тис. фахівців. Наші випускники своєю сумлінною службою та наполегливою працею гідно примножують славні традиції рідного навчального закладу. Сьогодні чимало з них перебувають на керівних посадах департаментів, обласних управлінь та підрозділів ДСНС України, а також країн колишнього Союзу. Їх багатий життєвий і професійний досвід стане гідним прикладом служіння Батьківщині для молоді, яка щороку поповнює лави професійних рятувальників служби цивільного захисту України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пархоменко В. А. З історії пожежної охорони Миколаєва у XIX – першій половині XX століття. Т. 37. Історичні науки. – Миколаїв : видавничий відділ МФ НаУКМА, 2004. – С. 123-125.
2. Підгайний А. В. Становлення та розвиток системи підготовки офіцерських кадрів МНС України наприкінці XX – початку XIX ст.: Дис. ... канд. істор. наук, Львів, 2009.
3. Томіленко А. Г. Діяльність добровільних пожежних товариств на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст). Т. 5. Історичні науки. – Миколаїв: видавничий відділ МФ НаУКМА, 2000. – С. 39-42.
4. Офіційний електронний ресурс Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля // Історія навчального закладу – Режим доступу до джерела: http://fire.ck.ua/?page_id=115.
5. Двадцять п'ять років на варті. Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. Короткий історичний нарис / І. Г. Дробінка, О. Б. Голинський, О. Е. Стоянович ; Підзаг. ред. М. Г. Шкарабури. – Черкаси: Друкарня ЧІПБ ім. Героїв Чорнобиля, 1998.
6. Лицарі порятунку / За заг. ред. М. Г. Шкарабури. – Черкаси: Брама-Україна, 2006.
7. Офіційний електронний ресурс Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля. – Режим доступу до джерела: <http://www.fire.ck.ua/>.
8. Прикази начальника училища, 1980 год. – Архів Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (м. Черкаси.), справа № 20, том I, інв. 16. – Арк. 52.
9. Офіційний електронний ресурс Сайт защиты прав граждан, пострадавших от радиации Колокол Чернобыля звучит в наших сердцах. – Режим доступу до джерела: <http://www.chernobyl86.ru/>.
10. Приказы начальника училища, 1989 год. – Архів Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (м. Черкаси), справа № 9, том I, інв. 54. – Арк. 172-176.
11. Офіційний електронний ресурс Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля // Оберіг історичної спадщини навчального закладу. – Режим доступу: <http://http://fire.ck.ua/?p=9377>.

12. Офіційний електронний ресурс Украинская Православная Церков // Черкасы. Кому «Неопалимая Купина», а кому и профессиональный праздник. – Режим доступу:http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/ro_eparhiyah/cherkaska/2006/09/19/3681.html.
13. Бульчак І. М., Вербовета Х. Ф. Сучасна українська молодь крізь призму духовних та матеріальних цінностей // Духовні цінності необхідно формувати в сучасній молоді опираючись на наукові знання з психології, з урахуванням нових умов життя в соціумі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://intkonf.org/bulchak-im-verbovetska-hf-suchasna-ukrayinska-molod-kriz-prizmu-duhovnih-ta-materialnih-tsinnostey/>.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Stepień Stanisław*, dr; *Тригуб О. П.*, д.і.н., доц.

© Богун Л. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 23.09.2013

Бурім Д. В.,
к.і.н., ст. наук. сп., Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України,
м. Київ, Україна

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В НІМЕЧЧИНІ ТА ВІЛЬНОМУ МІСТІ ДАНЦИГУ В ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ В МІСТІ КИЄВІ

Німеччина була однією з країн, де в міжвоєнний період сконцентрувались не тільки українські політичні, а й потужні інтелектуальні сили – українська інтелігенція, вчені, діячі культури та студіююча молодь. В багатьох університетах, де студіювали українці, активно діяли українські студентські осередки. Українські студентські товариства Німеччини були об'єднані в Союз Українських Студентських Організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу, до складу якого увійшли: 1) Товариство «Основа» в Данцигу, 2) Спілка Студентів Українців в Німеччині, 3) Комітет Студентів Українців з Зеленого Клину в Європі, 4) Товариство «Основа» в Берліні, 5) Об'єднання Студентів Українців Агрономів, Лісовиків та Ветеринарів в Берліні, 6) Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсберзі. Документи і матеріали, які висвітлюють діяльність Союзу українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу, зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в місті Києві.

Ключові слова: Українська еміграція в Німеччині, українські студентські об'єднання, Союз українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу, Центральный державный архив вищих органів влади та управління України в місті Києві.

Бурім Д. В.,
Институт украинской археографии и источниковедения им. М. С. Грушевского НАН Украины,
г. Киев, Украина

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЮЗА УКРАИНСКИХ СТУДЕНЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ГЕРМАНИИ И СВОБОДНОМ ГОРОДЕ ДАНЦИГ В ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА ВЫСШИХ ОРГАНОВ ВЛАСТИ И УПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ В ГОРОДЕ КИЕВЕ

Германия была одной из стран, где в межвоенный период сконцентрировались не только украинские политические, но и мощные интеллектуальные силы – украинская интеллигенция, ученые, деятели культуры, студенчество. Во многих университетах, где учились украинцы, активно действовали украинские студенческие центры. Украинские студенческие общества Германии были объединены в Союз украинских студенческих организаций в Германии и Свободном городе Данциг, в состав которого вошли: 1) Общество «Основа» в Данциге, 2) Союз студентов украинцев Германии, 3) Комитет студентов украинцев Зеленого Клина в Европе, 4) Общество «Основа» в Берлине, 5) Объединение студентов украинцев агрономов, лесников и ветеринаров в Берлине, 6) Общество студентов украинцев при Университете Альберта в Кенигсберге. Документы и материалы, которые освещают деятельность Союза украинских студенческих организаций в Германии и Свободном городе Данциг хранятся в Центральном государственном архиве высших органов власти и управления Украины в городе Киеве.

Ключевые слова: Украинская эмиграция в Германии, украинские студенческие объединения, Союз украинских студенческих организаций в Германии и Свободном городе Данциг, Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины в городе Киеве.

Burim Dmytro,
*M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography
 and Source Studies of the National Academy of sciences of Ukraine,
 Kyiv, Ukraine*

**SOURCES ON THE HISTORY OF THE UKRAINIAN UNION OF STUDENT
 ORGANIZATIONS IN GERMANY AND THE FREE CITY DANZIG IN THE CENTRAL STATE
 ARCHIVE OF THE HIGHER AUTHORITIES AND THE MANAGEMENT OF UKRAINE IN KYIV**

Germany was one of whose countries where during the Interwar Years not only political but also great intellectual Ukrainian forces were concentrated. A lot of Ukrainian scientists, cultural figures and students stayed there. While the 1920s–1930s Ukrainian students attended many Germany high schools such as Frederick William University of Berlin, the Polytechnic University of Berlin, the Agricultural College of Berlin, the School of Veterinary Medicine of Berlin, the Institute of Technology of Danzig, the University of Königsberg, the University of Göttingen, the University of Kiel, Leipzig University, the University of Tübingen etc.

In most universities, where Ukrainians studied, Ukrainian student centers were organized and functioned actively, for example, the Union of Ukrainian Students Osnova and the Society of Ukrainian Students Chornomore in Danzig, the Club of Ukrainian Students at the University of Berlin, the Association of Ukrainian Students in Germany in Berlin, the Union Osnova in Berlin, the Association of Agronomists, Foresters and Veterinarians in Germany in Berlin, the Committee of Ukrainian Students from the Green Wedge in Berlin, the Union of Ukrainian Students at the University of Königsberg etc.

In the 1920s Ukrainian student organizations in Germany were united in the Ukrainian Union of Student Organizations in Germany (later the Ukrainian Union of Student Organizations in Germany and the Free City Danzig), which, in its turn, was included to the Central Union of Ukrainian Students in Prague.

On the 9–10th of August 1924th the 1st Congress of Ukrainian Students in Germany and the Free City Danzig took place in Berlin, during which the Centre of Ukrainian Student Organizations in Germany was founded. The Centre included such organizations as the Union of Ukrainian Students Osnova in Danzig, the Association of Ukrainian Students in Germany, the Committee of Ukrainian Students from the Green Wedge in Europe, the Union Osnova in Berlin, the Association of Ukrainian Agronomists, Foresters and Veterinarians in Germany in Berlin and the Union of Ukrainian Students at the University of Königsberg.

The documents and materials, which enlighten the activity of Ukrainian Union of Student Organizations in Germany and the Free City Danzig, are preserved at the Central State Archive of the Higher Authorities and the Management of Ukraine in Kyiv: fund 4390 'The Ukrainian Union of Student Organizations in Germany (August 1924th – January 1925th) and the Ukrainian Union of Student Organizations in Germany and the Free City Danzig (since February 1925th)', inventory 1, files 1–22.

In Appendixes to the article the Statute of the Ukrainian Union of Student Organizations in Germany and the Free City Danzig, the Estimate of Union on the winter semester 1924th/1925th and the Operating Report over 1924th are presented.

Key words: *Ukrainian émigrés in Germany, Ukrainian student associations, Ukrainian Union of student organizations in Germany and the Free City Danzig, Central State Archive of the higher authorities and the management of Ukraine in Kyiv.*

Німеччина була однією з країн, де в міжвоєнний період сконцентрувались не тільки українські політичні, а й потужні інтелектуальні сили – українська інтелігенція, вчені, діячі культури та студіююча молодь [1; 7–10; 11–12; 21–24; 30–31]. У 1920-ті – 1930-ті роки українські студенти навчались в багатьох вищих учбових закладах Німеччини: Університет Фрідріха Вільгельма в Берліні, Вища технічна школа в Берліні, Вища торговельна школа в Берліні, Вища сільськогосподарська школа в Берліні, Вища ветеринарна школа в Берліні, Вища технічна

школа в Данцигу, Університет Альберта в Кенігсберзі, Університет міста Геттінгена, Університет міста Кіля, Університет міста Лейпцига, Університет міста Тюбінгена та ін. [1; 3-5; 11-13; 16; 18-20; 25-29].

В більшості університетів, де студіювали українці, були засновані та активно діяли українські студентські осередки: Союз українських студентів «Основа» в Данцигу, Товариство українських студентів «Чорноморе» в Данцигу, Гурток студентів українців при Університеті в Берліні, Спілка студентів-українців в Німеччині в Берліні, Товариство

«Основа» в Берліні, Об'єднання агрономів, лісовиків та ветеринарів в Німеччині в Берліні, Комітет студентів українців з Зеленого Клину в Берліні, Товариство студентів українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу тощо [1; 3-5; 11-13; 16; 18-20; 25-29].

З середини 1920-х років українське студентство в Німеччині переживало достатньо складні часи. Так в листі-зверненні Централі Українських Студентських Організацій в Німеччині, за підписами голови Управи Централі Михайла Мілька та економічного референта Ореста Лукашка, до Управи Українського Громадського Комітету в Празі та Центрального Союзу Українського Студентства 1924 року, між іншим зазначалось: «Вже більше як три роки проводить українське студентство в Німеччині та в. м. Данцигу боротьбу з матеріальними злиднями – боротьбу за своє існування. Трьохрічний баланс цієї боротьби показує, що при всіх зусиллях студентство не могло стати на певний матеріальний ґрунт. Економічні умови, які утворилися після стабілізації німецької валюти – загальне подорожчання життя /більш ніж в якій-будь іншій європейській країні/ та високі шкільні оплати при теперішньому стані забезпечення та абсолютної неможливості дістати працю, поставили студентство в безвихідне положення. Поважне число українських студентів покинуло вже Німеччину, шукаючи собі притулку в інших державах, головне в Чехословаччині, де при допомозі Хвального Комітету знайшли згадані можливість спокійно студіювати. ... З яких 400 українських студентів в Німеччині і в. м. Данцигу в 1922 р. маємо зараз коло 250, з того фактично студіювали в зимовому семестрі 100–120; навіть і з так званих фактично студіюючих 60 % заробляють випадковою працею на своє прожиття. Лише дуже незначна кількість може пробиватися на гроші своєї рідні, та мають змогу систематичних студій. Шкільних оплат навіть і ці заплатити не змогли і не зможуть» [25, оп. 1, спр. 12, арк. 82-84].

За даними дослідника історії української еміграції Симона Наріжного: «на 1 лютого 1926 р. в Німеччині нараховувалося всього 96 українських студентів і

9 студенток. Студіювали вони на таких школах: Техніка Шарльоттенбург – 18, Університет Берлін – 15, Університет Кенігсберг – 8, Лісогосподарська висока школа в Берліні – 7, Торговельна висока школа в Берліні – 7, Університет в Кілі – 5, Університет в Гетінгені – 4, Спортова академія в Берліні – 3, Технікум в Мітваден – 3, Інститут для чужинців у Берліні – 2, Лісова висока школа в Еберсвальде – 2, Ветеринарна висока школа в Берліні – 1, Технікум Берлін – 1, Музична Берлін – 1, Консерваторія Берлін – 1, Школа політичних наук Берлін – 1, Університет Бон – 1, Університет Фрайбург – 1, Університет Франкфурт – 1, Університет Галле – 1, Університет Ляйпціг – 1, Графічна школа в Ляйпцігу – 1 і Теологічна в Дімінгені – 1» [12, с. 90].

В середині 1920-х років українські студентські товариства, що діяли на території Німеччини, були об'єднані в Союз Українських Студентських Організацій в Німеччині (згодом Союз Українських Студентських Організацій в Німеччині та Вільному Місті Данцигу)¹, який в свою чергу входив до складу Центрального союзу українського студентства в Празі (ЦЕСУС).

9–10 серпня 1924 року в Берліні відбувся I-ий З'їзд Українського Студентства в Німеччині та Вільному місті Данцигу, на якому були представлені українські студентські організації Німеччини: Спілка Студентів Українців в Німеччині, Комітет Студентів Українців з Зеленого Клину в Європі, Товариство «Основа» в Берліні, Товариство «Основа» в Данцигу, Об'єднання Студентів Українців Агрономів, Лісовиків та Ветеринарів в Берліні [23, оп. 1, спр. 9, арк. 52-53].

На I-ому З'їзді представників українських студентських організацій Німеччини та Вільного міста Данцигу було засновано «Централю Українських Студентських Організацій в Німеччині», винесено низку постанов та обрано Управу та інші органи Централі. До складу Централі входили наступні організації: 1) Товариство «Основа»

¹ «Союз українських студентських організацій в Німеччині» (серпень 1924 р. – січень 1925 р.) та «Союз українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу» (з лютого 1925 р.)

в Данцигу, 2) Спілка Студентів Українців в Німеччині, 3) Комітет Студентів Українців з Зеленого Клину в Європі, 4) Товариство «Основа» в Берліні, 5) Об'єднання Студентів Українців Агрономів, Лісовиків та Ветеринарів в Берліні, 6) Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу. Було обрано також Управу Централі: Голова Михайло Мілько (Комітет Студентів Українці з Зеленого Клину), Заступник Голови та Економічний Референт Орест Лупашко (Спілка в Берліні), Секретар Дмитро Равич («Основа» в Берліні) [25, оп. 1, спр. 12, арк. 82–84].

Управа Централі визначила для себе головне завдання – «винайти засоби, уможливити дальші студії своїх членів. В рамках виконання цього завдання Централія Українських Студентських Організацій в Німеччині мала: 1) дати захист тим студентам в Німеччині та в м. Данцигу, які будуть примушені перейти на студії до Ч. С. Р.; 2) допомагати грошово поодиноким студентам, котрі знаходяться вже перед скінченням студій та виказалися, як здібні в своєму фасі. Список таких членів Управа Централі подасть в найкоротшому часі; 3) взгляднювати прохання наших членів при уділюванню евентуальних італійських та французьких стипендій; 4) підтримувати матеріально українські студентські харчівні в Берліні та Данцигу, щоби тим уможливити харчування по дешевим та доступним студентству цінам» [25, оп. 1, спр. 12, арк. 82–84].

30 листопада та 1 грудня 1924 року в Берліні відбувся II З'їзд Українського Студентства в Німеччині та Вільного міста Данцигу, об'єднаного в Союз Українських Студентських Організацій в Німеччині, на якому були представлені члени Союзу: Товариство «Основа» в Данцигу, Спілка Студентів Українців в Німеччині, Товариство «Основа» в Берліні, Комітет Студентів Українців з Зеленого Клину, Об'єднання Агрономів, Лісовиків та Ветеринарів в Німеччині, Товариство Студентів Українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу. З'їзд «ствердив спільність інтересів всього українського студентства в Німеччині та в м. Данцигу, намітив головні точки та шляхи праці Союзу та з задоволенням

прийняв до відома звіт старої Управи; обрав Управу Союзу на біжучий шкільний рік 1924/25 в складі: голова Союзу Михайло Мілько студ. пол. наук, заступник голови та екон. референт Іван Драбатий дипл. агр., секретар Василь Ісаїв студ. гірн.» [25, оп. 1, спр. 12, арк. 5].

Документи і матеріали, які висвітлюють діяльність Союзу українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу, зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України в місті Києві: фонд 4390 «Союз українських студентських організацій в Німеччині (серпень 1924 р. – січень 1925 р.) та Союз українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу (з лютого 1925 р.)», опис 1, 22 справи:

Справа 1. Статут Союзу. б/д. (6 аркушів)

Справа 2. Статут Української краєвої студентської ради в Німеччині. 14 липня 1924 р. (2 аркуші)

Справа 3. Проект Статуту Гуртка студентів українців при Університеті в Берліні; комунікати Центрального союзу українських студентів у Празі; звіти про діяльність і списки членів Союзу та організацій, що входили до складу Союзу; листування з ними про сплату членських внесків, передплату «Студентського Вістника» та з інших питань. 11 серпня 1924 р. – 31 грудня 1924 р. (170 аркушів)

Справа 4. Статут Товариства українських студентів Вищої технічної школи в Данцигу «Чорноморе»; комунікати управи Центрального союзу українських студентів у Празі; лист генерального секретаря Міжнародного університетського олімпійського комітету про підготовку до першої міжнародної олімпіади в Римі та програму її проведення; звіт про діяльність Товариства студентів українців при університеті Альберта в Кенігсбергу; листування про надання позик членам Союзу, про вступ в Союз нових членів та з інших питань; списки членів Спілки студентів українців у Німеччині і Товариства «Чорноморе». 2 січня 1925 р. – 29 січня 1925 р. (82 аркуші)

Справа 5. Комунікат української делегації на II конгресі міжнародної студентської конференції у Варшаві про роль

українських організацій в міжнародному студентському русі. 24 вересня 1924 р. (2 аркуші)

Справа 6. Протоколи загальних зборів представників українських студентських організацій у Берліні від 26 червня 1924 р. про об'єднання українських студентських організацій у Німеччині; мандати представників українських студентських організацій на зборах, скликаних Комісією по об'єднанню українського студентства в Німеччині. 26 червня 1924 р. – 10 серпня 1924 р. (16 аркуші)

Справа 7. Книга протоколів засідань управи Союзу. 8 серпня 1924 р. – 25 січня 1925 р. (32 аркуші)

Справа 8. Витяг з протоколу II з'їзду українського студентства в Німеччині та місті Данцігу про склад Союзу; звіт про діяльність Союзу за 1924 р.; кошториси Союзу з 1 листопада 1924 р. по 1 квітня 1925 р.; листування з Центральним союзом українського студентства в Празі про надання грошової допомоги українським студентам у Німеччині та з інших питань. (35 аркуші)

Справа 9. Витяг з протоколу I з'їзду українського студентства в Німеччині та місті Данцігу про склад Союзу, з економічних та культурно-освітніх питань; листування з членами Союзу про уплату членських внесків, про надсилку відомостей про склад організацій, що входять в Союз та з інших питань. 16 серпня 1924 р. – 26 грудня 1924 р. (54 аркуші)

Справа 10. Протокол II звичайного з'їзду Союзу за 30 листопада – 1 грудня 1924 р.; мандати делегатів з'їзду. 23 листопада 1924 р. – 1 грудня 1924 р. (17 аркуші)

Справа 11. Листування з Центральним союзом українського студентства в Празі про надання допомоги Союзу та стипендій українським студентам в Німеччині. 4 січня 1924 р. – 27 січня 1924 р. (16 аркуші)

Справа 12. Листування з редакціями часописів «Діло», «Свобода» про вміщення матеріалів роботи I та II з'їздів українського

студентства в Німеччині, об'єднанням українських студентських організацій в Америці та іншими організаціями про надання допомоги українським студентам у Німеччині. 15 серпня 1924 р. – 31 грудня 1924 р. (95 аркуші)

Справа 13. Листування з членами Союзу про підготовку до міжнародної університетської олімпіади в Римі в 1926 р., надсилку звітів про їх діяльність та з інших питань. 2 січня 1925 р. – 31 січня 1925 р. (48 аркуші)

Справа 14. Листування з вищими учбовими закладами Німеччини про тяжке матеріальне становище українських студентів та списки українських студентів, потребуючих допомоги. На нім. мові. 2 січня 1925 р. – 30 січня 1925 р. (16 аркуші)

Справа 15. Книга вихідних документів Союзу. 15 серпня 1924 р. – 31 січня 1925 р. (14 аркуші)

Справа 16. Книга вхідних документів Союзу. 11 серпня 1924 р. – 19 січня 1925 р. (10 аркуші)

Справа 17. Касова книга Союзу. 27 серпня 1924 р. – 31 січня 1925 р. (7 аркуші)

Справа 18. Кошторис на утримання Союзу на 1924–1925 роки. 30 жовтня 1924 р. (3 аркуші)

Справа 19. Видаткові ордери Союзу. 1924–1925 рр.

Справа 20. Розписки, рахунки та інші грошові документи Союзу. 23 квітня 1924 р. – 30 січня 1925 р. (110 аркуші)

Справа 21. Бюлетені Союзу №№ 3, 5 за 1930 рік. Нім. мова. Жовтень – 23 грудня 1930 р. (16 аркуші)

Справа 22. Бюлетені Союзу №№ 1–2, 3 за 1931 рік. 10 лютого – 19 березня 1931 р. (8 аркуші)

В Додатках до публікації подано Статут Союзу українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу, Кошторис Союзу на зимовий семестр 1924/25 р., а також Звіт про діяльність Союзу за 1924 р. Тогочасний правопис збережено.

Документи:

1.

Статут Централі українських студентських організацій в Німеччині.

§ 1. НАЗВА. Централь Українських Студентських Організацій в Німеччині.

В німецькій мові назва *Zentrale Ukrainischer Studenten – Organisationen in Deutschland*

§ 2. ОСІДОК. Берлін.

§ 3. МЕТА. Нести всебічну моральну, культурну, станову і матеріальну допомогу своїм членам.

§ 4. ПРАЦЯ. I. Межи праці – Німеччина та в м. Данціг.

II. Намічену мету досягає Централь тим, що

1. Заступає своїх членів перед владою, в публічному житті та добродійних студентських і громадських установах.

2. Улаштовує з'їзди, публічні збори, вистави, заботи, відчити, анкети та інше.

3. Закладає та підпирає інституції для оборони інтересів своїх членів

4. Видає періодичні та неперіодичні друки.

5. Набуває майно, організує й веде студентські кооперативи й підприємства.

III. Веде акцію допомоги своїм членам в Німеччині та в м. Данцігу, та управляє фондами, на це призначеними.

IV. 1. Для заступлення інтересів своїх членів перед всіма органами Центрального Союзу Українського Студентства Централь входить дійсним членом в його склад.

2. Централь репрезентує своїх дійсних членів на всіх з'їздах ЦЕСУСа. Делегати на з'їзди ЦЕСУСа обираються з'їздом Централі.

§ 5. МАЙНО. Майно Централі ділиться на

I. Основне, яке складається з 10 % прибутків звичайних і надзвичайних

II. Оборотове, яке складається, 1, з звичайних прибутків а) членських вкладок, у висоті, встановленій З'їздом Централі, б) сталих дарів і субвенцій, 2, з надзвичайних прибутків а) одноразових дарів, б) чистого прибутку від підприємств, забав і відсотків з капіталу.

III. Допомоговий фонд, який складається 1, з дарів і субвенцій, які призначені на допомогову акцію, 2, зі звороту допомог членів, які до сього зобов'язалися.

§ 6. ЧЛЕНИ. I. Члени Централі поділяються на

1. Дійсних, якими можуть бути автономні, аполітичні, станові українські студентські організації на терені Німеччини та в м. Данцігу.

2. Вільних, якими можуть бути організації, які з яких будь причин не є затвержені З'їздом.

3. Чинних, яким є кожний член організації, що є дійсним членом Централі.

II. Дійсним членом є організація, яка прийнята Управою і затверджена З'їздом.

III. Організації втрачають членство 1, виступленням, 2, виключенням постановою З'їзду а) в випадку недодержання Статуту чи постанов З'їзду, б) в випадку незаплатення внесків до 6 міс.

IV. 1. Дійсні члени мають право: а) висилати делегатів на З'їзд /права активні/, б) вносити проекти резолюцій та бажань, в) користати зі всіх добродійств § 3 сього статуту.

2. Вільні члени мають право дорадчого голосу на з'їздах Централі, та користають зі всіх добродійств § 3 сього статуту.

3. Чинні члени мають право а) пасивного вибору, б) перегляду всього діловодства Централі в присутності одного з членів Управи Централі і з доручення своєї організації, в) бути присутнім на всіх явних засіданнях.

V. Дійсні і вільні члени мусять регулярно платити встановлені З'їздом вкладки та виконувати всі постанови З'їзду.

§ 7. ОРГАНИ Централі. Органами Централі є З'їзд, Управа, Ревізійна Комісія, Мировий Суд.

§ 8. ЗІЗД Централі. I. З'їзд складається з делегатів дійсних членів. Делегатів обирається один на кожних 15 чинних членів на основі рівного, тайного, безпосереднього, загального та пропорційного голосування. Лишки понад 5 чин. членів вибирають також одного представника. Делегат має право з відома своєї організації передати свій мандат іншому, коли сам з важних причин не може особисто. Кожний делегат може мат не більше 4 голосів.

II. З'їзд має приймати справоздання, робити зміни й скорочення статуту, зміцнювати організаційну солідарність та порядок, підготовлювати та відхиляти справи, яких не можуть вирішити інші інституції, та вибирати всі органи Централі.

III. З'їзд є правосильний, коли всі члени дійсні були повідомлені повістками за 15 ден вперед по час і порядок денний, та з'явилося найменше 1/2 дійсних членів, які заступають найменше 2/3 всіх чинних членів.

IV. I. Всі постанови З'їзду виносяться абсолютною більшістю голосів.

II. Для змін статуту, виборів всіх органів і виключення дійсних членів потрібно більшості 2/3 голосів присутніх делегатів. Вибори органів, прийняття й виключення членів по бажанню хоч одного делегата можуть відбуватися таємним голосуванням.

Увага. Коли при перших виборах не досягнуто 2/3 голосів, то відбуваються тісніші вибори з поміж тих двох кандидатів, що дістали найбільше голосів. При тісніших виборах рішає для Голови Централі більшість 2/3 голосів присутніх, для решти органів абсолютна більшість.

V. 1. Звичайний З'їзд відбувається 2 рази на рік, з початком кожного семестру і скликається Головою Централі по постанові Управи.

2. Надзвичайний З'їзд скликає: а) Голова, по постанові Управи, б) на бажання 1/3 дійсних членів, які заступають не менше 1/8 всіх чинних членів Централі, протягом місяця після поступлення заяви, в) на жадання Ревізійної Комісії.

§ 9. УПРАВА Централі. В склад Управи входять

1. Голова Централі, який заступає Централю у всіх випадках, провадить засідання Управи, підписує всі документи разом з дотичним референтом у важніших випадках, має рішаючий голос у всіх референтурах, крім Ревізійної Комісії.

2. Заступник Голови, який збуває з уряду головою економічного відділу, та який заступає Голову а) по його дорученню, б) коли Голова не присутній, в) коли до місяця після виборів Голова не перебере урядування, г) по постанові Ревізійної Комісії, навіть проти волі Голови.

3. Секретар, який провадить діловодство Централі.

4. Двох кандидатів.

§ 10. РЕВІЗІЙНА Комісія. I. В склад Ревізійної комісії входить Голова, два члени і два кандидати.

II. Членом Ревізійної Комісії може бути кожний чинний член Централі.

III. Ревізійна Комісія обов'язана найменше раз на семестр перевести повну ревізію діяльності Централі.

§ 11. МИРОВИЙ Суд. I. Мировий Суд складається з Голови, двох членів і двох кандидатів, крім того, кожда спорячи сторона обирає собі по одному заступникові.

II. Членом Мирowego Суду може бути кожний чинний член Централі.

III. Мировий Суд провадиться на основі регуляміну, затвердженого З'їздом.

IV. Мировий Суд полагаджує 1. Спори між Централєю і дійсними членами.

2. Спори між дійсними членами.

3. Відклики на рішення Товариських Судів автономних організацій.

§ 12. РЕФЕРЕНДУМ. У випадках потреби, з яких будь надзвичайних причин, зміни Статуту Централі та неможливості скликати З'їзд, чи на випадок жадання 1/4 дійсних членів, які заступають не менше 1/10 всіх чинних членів Централі, Управа Централі піддає дотичні справи під референдум дійсних членів. Референдум мусить відбутися до встановленого Управою часу.

§ 13. КАРИ. I. Кари поділяються на 1. Грошові по постанові З'їзду. 2. Догани по постанові З'їзду чи Мирowego З'їзду. 3. Виключення по постанові З'їзду.

II. Управа Централі, згідно рішенню Мирowego Суду накладає кари, які подає на найближчий З'їзд для затвердження.

§ 14. РОЗВ'ЯЗАННЯ Централі. I. Централя може бути розв'язана по постанові З'їзду, чи коли скількість дійсних членів стає менше 3-ох.

II. У випадку розв'язання Централі постановою З'їзду, чи з яких інших чи наукових інституцій.

Печатка: «Централя Українських Студентських Організацій в Німеччині»

2.

Звіт з діяльності Союзу Українських Студентських Організацій в Німеччині

/складений дня 15 грудня 1924 р./

1. НАЗВА: Союз Українських Студентських Організацій в Німеччині.

2. АДРЕСА: Берлін – Шарльотенбург 4. Вілянд-штр. 37.

3. СКЛАД ВИДІЛУ: Голова Управи студ. пол. наук Михайло Мілько. Заступник голови та економ. референт студ. агроном Іван Драбатий. Секретар студ. гірн. Мирослав Ісаїв.

4. СКІЛЬКІСТЬ ЧЛЕНІВ: Загальна скількість чинних членів Союзу виносить 197. З того є тільки 159 студентів, які студіюють. Основа в Данцігу числить 78 членів, Спілка в Берліні – 50, Основ в Берліні – 12, Товариство Українських Студентів в Кенігсбергу – 6, Комітет Студентів Українців з Зеленого Клину – 5, Об'єднання Агрономів, Лісовиків та Ветеринарів – 8.

5. СТУДІЇ ЧЛЕНІВ: Скількість студіюючих студентів виносить: техніків – 96, універсантів – 35, з того: медиків – 14, фільольогів – 2. Математиків – 6, філософів – 5, хеміків – 2, теологіків – 1, студентів пол. науки – 3, агрономів – 2, студентів торговельної школи – 6, студентів агрономічної школи – 11, графіків – 1, студентів мистецтва – 2, малярів – 1, студентів лісової академії – 3, студентів музичної академії – 2, студентів спортової академії – 1, студентів ветеринарної школи – 1. Разом – 159. Більшість студентів знаходиться на вищих семестрах.

6. СКІЛЬКІСТЬ ХОРИХ: Певної скількості хорих не можемо подати по причині відсутності точних даних та все таки можна сказати загально, що багацько студентів хоріє на ревматизм /гостець/, сухоти, а також на нирки, шлункову хворобу та на нерви серця. Це все, на нашу думку, має місце. З огляду на це, що студенти будь-то лихо відживляються, будь-то провадять цілком аномальне життя, не маючи до сього відповідних матеріальних чинників.

7. ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ: Союз не міг розвинути видавничу діяльність із-за нужденного матеріального стану самої організації. Одначе робиться Союзом заходи для видання в найблищому часі Альманаху.

8. СУСПІЛЬНО-ОСВІТНІЙ РУХ: До тепер такий рух появлявся в досить малих розмірах, бо студенти під час великих ферій пороз'їжджались на працю поза Берлін, то зпоза за кордон. Однак від часу II. Звичайного З'їзду СУСО, Управа Союзу старається надати цьому рухові більший розмах та має на увазі дроблення ріжнородних викладів на теми фахового та загального характеру. Навіть деякі студенти вже мають готові відповідні виклади та відчити.

9. БІБЛІОТЕКА: Взагалі Союз не має своєї власної книгозбірні, одначе поодинокі організації – члени Союзу мають їх в повному складі. На майбутне Союз проектує створення одної великої книгозбірні, де б поміщалися книжки виключно наукового та фахового змісту.

10. ЗВ'ЯЗКИ З ІНШИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ провадяться живим темпом. Союз перебуває в сталих та стислих зносинах з українськими організаціями на терені Німеччині та м. Данцігу. Окрім цього, Союз зноситься часто листовно з українськими організаціями в Америці.

11. СПОРТОВИЙ РУХ: Останніми часами зацікавлення українського студентства спортом збільшилося в Німеччині. Навіть в грудні цього року закладається спортовий клуб. Футбол та легка атлетика це найбільш поширений рід спорту.

12. ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА: Студентство в Німеччині знаходиться в надзвичай поганих економічних умовах життя. Прожиток в місяць виносить мінімум 80 м. н. Союзом робиться заходи в напрямі поліпшення невідрадного положення студентства. Робиться заходи о поменшення /звільнення/ оплат на школі. Одночасно крайне незаможним студентам дається допомоги в формі дарових обідів.

13. ГЛ. ДОДАТОК.

14. ПРОПАГАНДА ТА ЗНОСИНИ З ЧУЖИНЦЯМИ: В сьому напрямку Союз поробив тривкі зв'язки з німецьким студентством та студентством народів Сходу Європи. В найближчому часі проектується улаштувати спільні сходи-вечірки в цілі спільного порозуміння.

15. ПОБАЖАННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ УПРАВИ ЦЕСУС-а: Уділення гловної уваги стислим потребам українського студентства.

Берлін, дня 15. грудня 1924.

ЦДАВОУ України в м. Києві. – Ф. 4390. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5–6. Машинопис. Оригінал

3.

**Кошторис Союзу Українських Студентських Організацій в Німеччині
на зимовий семестр 1924/25 р. (I/XI 924 – I/IV 925)**

	I. Кошти адміністраційні.	
1. Домівка (винаймлення)	місячно 110.- мн.	550.- мн.
2. Опалення й освітлення домівки	місячно 19.50. мн.	97.50. мн.
3. Діловод	місячно 60.- мн.	300.- мн.
4. Канцелярійні витрати (листув., телефон...)	місячно 20.- мн.	100.- мн.
	Разом	209.50 мн. 1047.50 мн.
	II. Культурно-суспільний відділ.	
1. Книгозбірня		
а) адміністрація (бібліотекар, каталоги...)	місячно 15.- мн.	75.- мн.
б) закуплення шаф		150.- мн.
в) купівля книжок, ріжних наукових видань та пренумерата часописів	місячно 25.- мн.	125.- мн.
2. Видання журналу		125.- мн.
3. Витрати на спортові цілі		75.- мн.
4. Витрати по хору (кімната, піано, ноти...)	місячно 15.- мн.	75.- мн.
5. Улаштування товариських вечірок та викладів		25.- мн.
	Разом в семестр	650.- мн.
	III. Відділ чужинецьких зносин.	
Витрати на представництво		50.- мн.
	В семестр	50.- мн.
	IV. Харчівня.	
Допомога харчівні для видачі даремних обідів та вечер для 15 найнезаможніших студентів по 32. м. на одного	місячно 480.- мн.	2400.- мн.
	Разом в семестр	2400.- мн.
	V. Допомога організаціям – членам СУСО.	
1. <u>Спілка Студентів Українців в Німеччині.</u>		
а) Допомога на уплату за правонавчання для 50 чл. по 120 мн.		6000.-мн.
б) Допомога на винаймлення помешкання для 20 чл. по 20 мн. кожному	місячно 400.- мн.	2000.- мн.
в) Допомога на приладдя та підручники 20 членам по 4. мн.	місячно 80.- мн.	400.- мн.
г) Допомога на придбання убрання для 20 членів по 50. мн.		1000.- мн.
	В семестр	9400.- мн.
2. <u>Товариство «Основа» в Данцигу.</u>		
а) Допомога на уділення даремних обідів та вечер для 15 членів по 32 мн. на кожного	місячно 480.- мн.	2400.- мн.
б) Допомога на уплату за правонавчання		

для 50 членів по 120 мн.		6000.- мн.
в) Допомога на помешкання		
для 20 членів по 20 мн.	місячно 400.- мн.	2000.- мн.
г) Допомога на технічні приладдя		
для 20 членів по 5 мн.	місячно 100.- мн.	500.- мн.
д) Допомога на придбання убрання		
для 20 членів по 50 мн.		1000.- мн.
	В семестр	11900.- мн.
3. Товариство «Основа» в Берліні.		
а) Допомога на уплату за правонавчання		
для 10 членів по 150 мн.		1500.- мн.
б) Допомога для уплати за помешкання		
6 членам по 20 мн.	місячно 120.- мн.	600.- мн.
в) Допомога на технічні приладдя		
для 6 членів по 5 мн.	місячно 30.- мн.	150.- мн.
г) Допомога на придбання убрання		
для 6 членів по 50. мн.		300.- мн.
	В семестр	650.- мн.
4. Товариство Студентів Українців в Кенігсбергу.		
а) Допомога на уділення даремних обідів та вечер		
для 2-х членів по 32 мн. на кожного	місячно 64.- мн.	320.- мн.
б) Допомога на уплату за право навчання		
для 7 членів по 120 мн.		840.- мн.
в) Допомога на платню за помешкання		
для 3 членів по 20 мн.	місячно 60.- мн.	300.- мн.
г) Допомога на приладдя та підручники		
для 3 членів по 4 мн.	місячно 12.- мн.	60.- мн.
д) Допомога на придбання убрання		
для 2-х членів по 50 мн.		50.- мн.
	В семестр	1620.- мн.
5. Комітет Студентів Українців з Зеленого Клину.		
Платня за право навчання для 2-х членів по 120 мн.		240.- мн.
	В семестр	240.- мн.
6. Об'єднання Студентів Українців Агрономів, Лісовиків та Ветеринарів в Німеччині.		
а) Платня за право навчання для 7 членів по 120 мн.		840.- мн.
б) Допомога на помешкання		
для 4- членів по 20 мн.	місячно 80.- мн.	400.- мн.
в) Допомога на приладдя та підручники		
для 4 членів по 4 мн.	місячно 16.- мн.	80.- мн.
г) Допомога на придбання убрання		
для 4 членів по 50 мн.		200.- мн.
	В семестр	1520.- мн.
Разом для всіх членів СУСО	в семестр	27230.- мн.
VI. Непредвиджені витратки.		
На непредвиджені витратки (допомога хорим...)		500.- мн.
	В семестр	500.- мн.

Загальна сума Кошторису Союзу Українських Студентських Організацій в Німеччині на зимовий семестр 1924–25 р. вносить: тридцять одна тисяча триста сімдесят сім німецьких марок, п'ятдесят пфеників.

Загальна сума Кошторису СУСО 31377.50.- мн.

ЦДАВОУ України в м. Києві. – Ф. 4390. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 13–14. Машинопис. Оригінал.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Марко Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства (1922–1945) / Марко Антонович // Український історик. – 1974. – 1–3 (41–43). – С. 136–154; 4 (44). – С. 18–46.
2. Боряк Т. Г. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945–2010): [монографія] / Т. Г. Боряк. – Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. – 544 с. – (М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв).
3. Бурім Д. В. З історії діяльності Союзу українських студентів «Основа» при Високій Технічній Школі в Данцигу у 20-х роках ХХ ст. / Д. В. Бурім // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVIII–XIX. – С. 25–43.
4. Бурім Д. В. З історії українських студентських організацій в міжвоєнній Німеччині: «Гурток студентів українців при Університеті в Берліні» // Наукові записки. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2012. – Том 25. – С. 474–506.
5. Бурім Д. В. Українські студентські об'єднання в міжвоєнній Німеччині: Товариство студентів українців при Університеті Альберта в Кенігсбергу у 20-х роках ХХ ст. / Д. В. Бурім // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв: Видавництво Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 6. – С. 104–123.
6. Бурім Д. В. Українка в архівах і бібліотеках Німеччини / Д. В. Бурім, О. О. Кураєв, Ю. А. Мицик, Т. М. Себта // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2007. – Том 15. – С. 141–147.
7. Євген Коновалець та його доба / [А. Мельник, З. Книш, Л. Ребет, Ю. Бойко та ін.]. – Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. – 1020 с.
8. Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами / Ігор Каменецький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання Фондації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 851–882.
9. Кураєв О. О. Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрямок / О. О. Кураєв. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2009. – 456 с.
10. Кураєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918) / О. О. Кураєв. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2006. – 247 с.
11. Лисяк-Рудницький І. Берлін як студійний осередок / І. Лисяк-Рудницький, В. Ярш, М. Сулима та ін.; [ред. В. Верига] // Українці в Берліні 1918–1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада. – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 45–51.
12. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 370 с.
13. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний; [редкол.: О. Федорук (голова) та ін.; упоряд.: Л. Яковлева (керівник) та ін.]. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с. (Нац. коміс. з питань повернення в Україну культур. цінностей при Кабінеті Міністрів України та ін.)
14. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Г. Палієнко. – К.: Темпора, 2008. – 688 с.
15. Песчаний О. О. Українці міжвоєнної доби в мюнхенських архівах / О. О. Песчаний // Український археографічний щорічник. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 124–132.
16. Пропам'ятна книга Данцігерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцигу 1921–1945 / [матеріали вибрав і приготував до друку Володимир Шиприкевич]. – Філадельфія; Торонто; Нью-Йорк, 1979. – 218 с.
17. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.) І. В. Срібняк. – К.: Київський державний лінгвістичний університет, 1999. – 296 с.
18. Стахів Р. 20 літ Союзу Українських Студентів «Основа» в Данцигу / Р. Стахів // Краківські Вісті. – Краків. – 1943. – 24 серпня. – Ч. 185; 25 серпня. – Ч. 186; 26 серпня. – Ч. 187.
19. Сулима М. Український науковий інститут / М. Сулима, В. Ярш та ін.; [ред. В. Верига] // Українці в Берліні 1918–1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада. – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 81–86.
20. Сулима М., Ярш В. Українські студенти в Берліні поміж двома світовими війнами / М. Сулима, В. Ярш та ін.; [ред. В. Верига] // Українці в Берліні 1918–1945. Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3'їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / Редактор: Верига В. – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 136–143.

21. *Трощинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський; [відп. ред. В. Б. Євтух]; НАН України. І-т соціології. – К.: Інтел, 1994. – 260 с.
22. *Трощинський В. П.* Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
23. Українці в Берліні 1918–1945. Пропам’ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3’їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада / В. Яріш, М. Сулима та ін.; [ред. В. Верига]. – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – 256 с.
24. Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): документи і матеріали / [упоряд.: В. М. Даниленко, Н. В. Кривець]. – К.: Смолоскип, 2012. – 592 с.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України в місті Києві. – Ф. 4390 «Союз українських студентських організацій в Німеччині (серпень 1924 р. – січень 1925 р.) та Союз українських студентських організацій в Німеччині та Вільному місті Данцигу (з лютого 1925 р.)». – Оп. 1.
26. *Цимбалістий Б.* Національна організація українських студентів (НОУС) в Німеччині / Б. Цимбалістий, М. Сулима, В. Яріш та ін.; [ред. В. Верига] // Українці в Берліні 1918–1945. Пропам’ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3’їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада. – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 150–167.
27. *Шиприкевич В.* Український студентський осередок в Данцигу в роках 1921–1945. Спроба історичного огляду / Володимир Шиприкевич [матеріали вибрав і приготував до друку Володимир Шиприкевич] // Пропам’ятна книга Данцігерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцигу 1921–1945. – Філадельфія; Торонто; Нью-Йорк, 1979. – С. 21–114.
28. *Шумелда Я.* Нарис життя українського студентства в середній Європі за останніх 20 літ / Яків Шумелда // Двадцять літ Української Академічної Громади. – Прага: Видання Української Академічної Громади, 1941. – С. 36–46.
29. *Яріш В.* Українські науковці в Берліні / М. Сулима, В. Яріш та ін.; [ред. В. Верига] // Українці в Берліні 1918–1945. Пропам’ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди 3’їзду 5 вересня 1981 р. в Шератон готелі в Торонто, Канада. – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка в Канаді, 1996. – С. 121–131.
30. *Golczewski F.* Deutsche und Ukrainer. 1914–1939 / Frank Golczewski. – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2010. – 1085 S.
31. *Kumke C.* Das Ukrainische Wissenschaftliche Institut in Berlin: Zwischen Politik und Wissenschaft / Carsten Kumke // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1995. – Nr. 43. – S. 218–253.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Бурім Д.В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 08.11.2013

**КУЗНЯ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИХ КАДРІВ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ЧЕРКАСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(1960 – початок 2000 рр.)**

Розглянуто період становлення та розвитку одного з наймолодших вищих навчальних закладів Черкащини. Висвітлено найважливіші сторінки історії вишу. Показано шляхи пошуку нових форм і методів навчальної, наукової та виховної роботи. Висвітлено роль ЧДТУ у підготовці інженерно-технічних кадрів регіону.

Ключові слова: Черкаський державний технологічний університет, Черкаський інженерно-технологічний інститут, вуз, Черкаська область, студенти, спеціальності, професорсько-викладацький склад, фахівці.

Коротяєв С. І.,
*Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля,
г. Черкасы, Украина*

**КУЗНИЦА ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКИХ КАДРОВ ЧЕРКАССКОЙ
ОБЛАСТИ – ЧЕРКАССКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
(1960 – начало 2000 гг.)**

Рассмотрено период становления и развития одного из самых молодых вузов Черкасской области. Освещены важные страницы истории вуза. Показаны пути поиска новых форм и методов учебной, научной и воспитательной работы. Освещена роль ЧГТУ в подготовке инженерно-технических кадров региона.

Ключевые слова: Черкасский государственный технологический университет, Черкасский инженерно-технологический институт, вуз, Черкасская область, студенты, специальности, профессорско-преподавательский состав, специалисты.

Sergiy Korotyaev,
*Chornobyl Heroes Academy of Fire Safety,
Cherkasy, Ukraine*

**THE SMITHY OF ENGINEERING STAFF OF CHERKASY REGION – CHERKASY STATE
TECHNOLOGICAL UNIVERSITY (1960 – the beginning of 2000)**

The period of formation and development of one of the youngest higher educational establishments of Cherkasy region is considered. The most important pages of the University history are reported. The ways of searching for new forms and methods of teaching, researching and educational work are shown. The role of Cherkasy State Technological University (ChSTU) is stated.

The history of ChSTU is closely connected with the history of the country as a whole. After achieving independence of Ukraine, the higher educational establishment began looking for a way that would meet the current needs of the Ukrainian state and society, would help them modernize and secure their rightful place in the community of the advanced countries.

Nowadays Cherkasy State Technological University is one of the leading public educational establishments of Ukraine. It provides its national economic sector with specialists in engineering, technological, cybernetic, construction, environmental, financial, economic and linguistic fields. Throughout its history the University is well known as a leading educational establishment of Cherkasy region through its heritage and achievements in teaching and research fields.

Key words: Cherkasy State Technological University, Cherkasy Engineering and Technological Institute, higher educational establishment, Cherkasy region, students, specialities, faculty, professionals.

Черкаському державному технологічному університету виповнилось понад п'ятдесят років. Це – велика історія, позначена нестримним рухом уперед, щоразу – до нових звершень. У неї вкладено працю і здобутки кількох поколінь тих, хто в різні часи працював у цьому вищому навчальному закладі та його очолював, і для кого головною була одна мета – зробити свій вуз одним з кращих і найпрестижніших в Україні.

І це було досягнуто. Сьогодні цей навчальний заклад знань і шанований не тільки у науково-освітньому просторі нашої держави, а й далеко за її межами. Тут прагне вчитися молодь, бо знання і професійна підготовка, надані в Черкаському державному технологічному університеті, стають надійною основою для подальших життєвих перспектив випускників вузу.

Історія ЧДТУ тісно пов'язана з історією країни в цілому. Після досягнення незалежності України вуз, як і всі вищі навчальні заклади, почав шукати власний шлях, який відповідав би сучасним потребам української держави й суспільства, сприяв би їх модернізації і забезпечив гідне місце у співтоваристві передових країн.

Черкаський державний технологічний університет на сьогодні є одним із провідних державних навчальних закладів України, який забезпечує її народногосподарські галузі фахівцями з інженерних, технологічних, кібернетичних, будівельних, екологічних, фінансово-економічних і лінгвістичних спеціальностей. За свою історію вуз добре знайомий як провідний навчальний заклад Черкаського регіону завдяки надбанням і здобуткам на освітянській та науковій нивах.

Вищий навчальний заклад починав свою історію з загальнотехнічного факультету, потім був філіалом двох київських інститутів – інженерно-будівельного та політехнічного. За цей час відбулося активне нарощування наукового потенціалу та навчально-матеріальної бази, що й дозволило у 1991-му році стати самостійним інститутом. І, нарешті, в 2001 році вуз отримав статус університету. А в 2007 році ЧДТУ вже ввійшов у десятку найкращих технічних вузів країни.

А починалась історія цього технічного закладу в далекому 1960 році. Саме тоді було

засновано Черкаський загальнотехнічний факультет [3, с. 122; 6, с. 122] Київського технологічного інституту харчової промисловості. Першим деканом факультету став кандидат технічних наук, доцент Дмитро Дмитрович Лещенко [5, с. 15].

20 травня 1961 року факультет було перетворено на Черкаський загальнотехнічний факультет Київського інженерно-будівельного інституту. У той час на факультеті навчалось близько 500 студентів. У 1963 році відбувся перший випуск, студенти після трирічного терміну навчання переводилися для продовження освіти до інших вищих навчальних закладів України.

У 1969-1970 роках за рахунок підприємств хімічної промисловості обласного центру було споруджено два навчальні корпуси – нинішні корпуси № 2 і № 3. Завдяки цьому загальна площа факультету становила більше 8000 кв. м. У цей період було побудовано й гуртожиток № 1 на 400 місць. Навчання здійснювалося за вечірньою та заочною формами. Разом налічувалося 1200 студентів.

Було створено також денне підготовче відділення. Кількість штатних викладачів зросла до 28. Діяло три кафедри: гуманітарних наук, загальнотехнічних дисциплін і загальнонаукових предметів.

Із 1970 по 1975 рік загальнотехнічний факультет очолював кандидат технічних наук, доцент Георгій Іванович Аліпов [5, с. 16]. У 1976 році керівником факультету було призначено кандидата технічних наук, доцента Миколу Гервасійовича Кайдаша, який до цього працював завідувачем кафедри фізики Уманського педагогічного інституту [5, с. 16].

10 листопада 1977 року факультет перетворено на Черкаський філіал Київського інженерно-будівельного інституту. Було створено будівельний факультет, започатковано спеціальність «Промислове та цивільне будівництво» з вечірньою формою навчання.

1 грудня 1979 року Черкаський філіал Київського інженерно-будівельного інституту було підпорядковано Київському політехнічному інституту [9, с. 55]. Це внесло докорінні зміни в його профіль. Розпочалася підготовка спеціалістів різних галузей народного господарства. Було здійснено

прийом студентів на спеціальності «Технологія машинобудування, металорізальні верстати та інструменти», «Прилади точної механіки», «Механічне обладнання заводів будівельних матеріалів». Таким чином, уперше впроваджено наскрізну підготовку інженерів від першого курсу до останнього із п'яти спеціальностей (включаючи спеціальності «Промислове і цивільне будівництво» та «Технологія неорганічних речовин») [11, с. 12].

Із 1980 по 1987 рік філіал очолював доктор технічних наук, професор Анатолій Костянтинович Поліщук, який багато зробив для подальшого розвитку матеріальної бази навчального закладу. У 1982 році створено вечірній факультет, деканом якого було призначено кандидата технічних наук, доцента М. М. Битька. У 1983 році здано в експлуатацію дев'ятиповерховий навчально лабораторний корпус (нині це корпус № 1) [11, с. 12], завдяки чому збільшилися навчальні площі, поліпшилося технічне оснащення лабораторій, кабінетів. Тоді ж було побудовано й гуртожиток № 2.

У 1983 році відбувся перший випуск інженерів-механіків, розпочато підготовку фахівців за спеціальностями: «Радіотехніка», «Електронно-обчислювальні машини» з вечірньою формою навчання. У 1983 році вперше здійснено набір на денне відділення за спеціальностями: «Технологія машинобудування, металорізальні верстати та інструменти», «Прилади точної механіки», що стало базою для створення механічного факультету. У цьому ж році відбувся перший випуск інженерів за спеціальністю «Технологія неорганічних речовин». У 1985 році у філіалі вже працювало п'ять докторів наук, професорів, 45 кандидатів наук, доцентів. Збільшився і прийом студентів, зокрема на стаціонар – до 125 осіб, на вечірній факультет – до 300 і загальнотехнічний – до 340 осіб. Згодом було відкрито механічний факультет із денною формою навчання, деканом якого став Анатолій Платонович Ткаченко. Станом на 16 березня 1985 року у філіалі налічувалося 2 400 студентів: з них 190 – денної форми навчання, 1 200 – вечірнього факультету, 1 010 – заочного та 75 слухачів підготовчого відділення. На восьми кафедрах працювало 90 викладачів.

Київський політехнічний інститут на той час уже мав великий досвід створення самостійних вищих навчальних закладів, що відокремлювалися від нього і ставали зразковими. Таким чином виникли самостійні інститути в Києві, Вінниці, Дніпропетровську, Одесі та інших містах України. Черкаський філіал КПІ також готувався до такої події.

У квітні 1987 року на загальних зборах колективу філіалу директором було обрано професора Валентина Івановича Бикова [4, с. 202].

Із 1987 по 1991 рік кількість спеціальностей денної форми навчання зросла з 2 до 6, кількість кафедр – з 8 до 16, докторів наук – із 5 до 16, кандидатів наук – із 45 до 55. Реорганізовано структуру філіалу, ліквідовано вечірній факультет, розширено механічний та створено приладобудівний. У цей час започаткував свою роботу факультет по роботі з іноземними студентами, розпочато підготовку на денному відділенні за спеціальностями «Радіотехніка» та «Електронно-обчислювальні машини» [10].

У 1990 році було збудовано навчально-лабораторний корпус № 4, завдяки чому загальна навчальна площа філіалу зросла до 29 000 кв. м. 26 липня 1991 року за клопотанням керівних органів області, Київського політехнічного інституту, Міністерства освіти України Кабінет Міністрів нашої держави прийняв рішення № 109 про створення на базі Черкаського філіалу КПІ Черкаського інженерно-технологічного інституту (ЧІТІ) як самостійного вищого навчального закладу з державною формою власності [7].

За роки свого становлення колектив інституту досягнув значних успіхів, відкрито нові спеціальності, збільшено контингент студентів. До шести денних спеціальностей, що були на час створення інституту, додалося ще дев'ять: фінанси і кредит, облік і аудит, менеджмент організацій, економіка підприємства, обробка матеріалів за спецтехнологіями, екологія, інформаційні управляючі системи та технології, програмне забезпечення автоматизованих систем, металорізальні верстати та системи. У 1991-2000 роках у Черкаському інженерно-технологічному інституті здійснено низку

заходів, які докорінно змінили не лише зміст навчально-виховного та наукового процесів, а й статус вищого навчального закладу. Вони насамперед стосувалися таких важливих питань, як удосконалення стилю й методів роботи апарату управління.

У вересні 1998 року на зборах трудового колективу ректором інституту обрано заслуженого працівника народної освіти, доктора технічних наук, професора Юрія Григоровича Легу [10].

На початку 90-х років у Черкаському інженерно-технологічному інституті налічувалося 9 факультетів, 30 кафедр, підготовка фахівців здійснювалася з 11 напрямів за 17 спеціальностями та 26 спеціалізаціями. До структури інституту було включено Смілянський радіотехнікум, два філіали кафедр, сім навчально-методичних комплексів. Станом на 1 грудня 2000 року тут навчалось 5 450 студентів. Із них 3 371 – на денній формі, 2 079 – заочний. 2 395 студентів навчалися за рахунок бюджету держави, решта – на умовах контракту [4, с. 206].

Навчальний процес забезпечувало 310 викладачів, серед яких 24 доктори наук, професори (з урахуванням сумісництва), 106 кандидатів наук, доцентів. В інституті працювало 15 академіків галузевих академій. Більшість професорсько-викладацького складу мала стаж науково-педагогічної роботи 10 і більше років. 50 відсотків кафедр очолювали доктори наук, професори. На одного викладача припадало 13 студентів. Крім цього, в інституті працювали магістратура та екстернат, де навчалось близько 80 осіб.

Протягом 40-річного існування інститут підготував 9 745 фахівців із вищою освітою, які працюють у різних галузях народного господарства нашої держави. У 1997 році в інституті вперше був здійснений випуск бакалаврів і магістрів за новими навчальними планами.

За період 1994-2000 років подано 121 заявку на винаходи, отримано 118 рішень про видачу патентів та авторських свідоцтв, опубліковано 763 наукові статті у вітчизняних журналах і збірниках наукових праць, 217 – у зарубіжних журналах і збірниках, видано 42 підручники й навчальні посібники, 31 наукову монографію. Результати наукових досліджень експонувалися на 16 виставках.

Із 1993 року колектив науковців ЧТІ плідно співпрацює з колегами Лінчопінського університету (Швеція). У 1996-1999 рр. успішно проводилися спільні науково-дослідницькі роботи з представниками інституту Ерстеда м. Копенгаген (Данія), університетів м. Страсбург (Франція), та м. Констанц (ФРН), у 1998-2000 рр. – з Німеччиною, Ізраїлем, Об'єднаними Арабськими Еміратами тощо [11, с. 15].

Вищий навчальний заклад – це не тільки навчання студентів, а і наукова робота. Вчені проводять дослідження в різних сферах. Широко залучаються до наукової роботи і студенти.

Методичне керівництво науково-технічною творчістю студентів здійснює рада з науково-дослідницької роботи студентів та рада молодих учених. Щорічно в стінах інституту проходять дні студентської науки.

Незважаючи на складне економічне становище в Україні, інституту вдалося зберегти науково-кадровий потенціал.

Відбулися й якісні зміни в інтернаціоналізації наукових пошуків. Викладачі інституту стали брати активнішу участь у міжнародних та національних наукових конференціях і семінарах. За десять років (1991-2001 рр.) вони виступили 232 рази на міжнародних і 820 на національних науково-теоретичних конференціях і семінарах.

Важлива ланка діяльності інституту – підготовка наукових кадрів в аспірантурі та докторантурі. Перший набір в аспірантуру відбувся в 1992 р. Щорічно захищають дисертації 25-30 осіб [4, с. 208]. При інституті діє і факультет перепідготовки фахівців.

У квітні 1998 року інститут отримав ще один гуртожиток на 350 місць.

Велику роль у методичному забезпеченні навчального процесу відіграла науково-методична рада інституту.

Принципово новим напрямом цього структурного підрозділу стала редакційно-видавнича діяльність, яка набула в інституті значного розвитку. Було створено досить потужну власну видавничу базу, формується перспективний план видання навчально-методичної і наукової літератури. Розроблено чітку систему матеріального стимулювання професорсько-викладацького

складу за підготовку підручників, навчальних посібників і навчально-методичної літератури.

У жовтні 2000 року відбулася акредитація інституту. Згідно з рішенням міжгалузевої акредитаційної комісії від 15 грудня 2000 р. та наказом Міністерства освіти і науки України від 25 грудня 2000 р., Черкаський інженерно-технологічний інститут акредитовано за найвищим IV рівнем. Працівники інституту усвідомлювали, що це не лише визнання заслуг, а й здобуття права на більш високе звання – Черкаський державний технологічний університет.

Вже 26 вересня 2001 р. було прийняте розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення Черкаського державного технологічного університету», яке підписав Прем'єр-міністр України Анатолій Кінах [8; 2, с. 4].

На сучасному етапі університет проводить активну роботу з підготовки для України фахівців різних рівнів кваліфікації – бакалавр, спеціаліст, магістр; перепідготовки спеціалістів, зайнятих у народному господарстві; здійснення фундаментальних наукових і прикладних досліджень у галузі економіки, технічних і природничих дисциплін; підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації – кандидатів і докторів наук.

Усе частіше Черкаський державний технологічний університет називають лідером у підготовці висококваліфікованих спеціалістів, які відповідають світовим рівням і успішно працюють в умовах ринкової економіки, вирішують науково-технічні проблеми. Університет, як ВУЗ вищого класу, визнаний багатьма зарубіжними країнами.

Особливо цінуються його випускники з дипломами механіка, інженера-будівельника, спеціалістів з економіки, фінансів, менеджменту. Працюють в університеті в основному досвідчені доктори і кандидати наук. Майже половина з них до сорока п'яти років.

Інститут перетворився в сучасний багато профільний освітній заклад, акредитований за IV рівнем акредитації в цілому. Заклад, який виріс з загально-технічного факультету Київського інженерно-будівельного інституту, потім – Черкаського інженерно-технологічного інституту, здобув

статус Черкаського державного технологічного університету [10].

Навчальний заклад став впливовим суб'єктом науково-технічного розвитку в центрі України, та відомий своїми досягненнями далеко за її межами, наблизився до міжнародних стандартів.

Завершено перехід на ступеневу систему підготовки фахівців «бакалавр – спеціаліст – магістр». Контингент студентів зріс з 4 800 до 10 000 тисяч. Запроваджена екстернатна форма навчання, система перепідготовки кадрів, діє аспірантура з 12 наукових спеціальностей. За кількістю патентів і винаходів ЧДТУ посідає перше місце в Черкаській області. Кількість аспірантів, захищених кандидатських, докторських дисертацій зросла в 3-6 разів. Вперше в Черкаській області при ЧДТУ створено спеціалізовану Раду по захисту кандидатських дисертацій по трьох спеціальностях.

Вдвічі збільшилася кількість навчальних корпусів. На 247 відсотків зросла середня заробітна плата. Обсяг позабюджетних коштів на утримання і розвиток матеріально-технічної бази університету, забезпечення навчального процесу зріс у 4 рази, що втричі перевищує бюджетне фінансування. На ремонт, розширення навчальних площ щорічно витрачається близько 1,5 млн. грн. проти 200 тис. у 1998 році.

При університеті відкрили автошколу, де за кошти оволодівають навиками водіння автомобіля всі бажаючі. Окрім ремонтної групи, працює ремонтна бригада, яка не тільки виконує внутрішньо-університетські роботи, а й надає послуги населенню. Діє архітектурно-конструкторський центр. На базі університету діють три гуртожитки, і науково-технічна бібліотека, і спортивний комплекс із критим залом, і лікувально-оздоровчий центр, студентський клуб, а також клуб «Студентська сім'я», студентський центр практичної психології, «Інтернет-центр», власний магазин, редакційно-видавничий центр, бази відпочинку «Топольок» на Чорному морі і «Рось» під Черкасами, музеї – «Історія університету» [1, с. 134-144] і «Радіотехніки», спортивні секції і КВК, гуртки художньої самодіяльності, де

чільне місце займає хор «Наддніпряни» та ін. [11, с. 20].

Практично всі студенти університету зайняті цікавими і корисними справами, що є важливими у житті ВУЗу, а також у подальшому житті випускників.

ЧДТУ і в цей нелегкий час живе повнокровним життям, що свідчить про його подальший розквіт і розвиток.

Робота в молодіжному середовищі багато до чого зобов'язує. Необхідно постійно впроваджувати нові прогресивні інтерактивні форми навчання. На початку 2000-х років на 10 факультетах університету навчалось біля 10 тисяч студентів, які із задоволенням осягають комп'ютерні технології в машинобудуванні та високоефективної обробки матеріалів, інформатики та інформаційної безпеки, інженерної та комп'ютерної графіки, дизайну, програмне забезпечення автоматизованих систем та економічну кібернетику, безпеку життєдіяльності, загальну екологію та природо-користування, бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту, банківську та страхову справу, іноземні мови та романо-германську філологію. Університет готує фахівців бакалаврів, спеціалістів, магістрів на 43 кафедрах, з яких випускають – 24. Згідно наказу Міністерства освіти і наук України в Черкаський державний технологічний університет включений в експеримент по впровадженню положень Болонської декларації.

Крім цього, професорсько-викладацький склад наполегливо працює над пошуком шляхів подальшого розвитку системи вищої освіти та збільшенню освітніх послуг для задоволення потреб населення не тільки Черкащини, але і регіону. Так університет

має 10 відокремлених підрозділів у містах: Смілі, Золотоноші, Каневі, Кам'янці, Монастирищі, в смт. Стеблів Корсунь-Шевченківського району, Тальному, Шполі, в с. Шевченкове Звенигородського району. В університеті працює аспірантура, яка готує викладачів (10 відсотків від випускників) для свого навчального закладу та інших навчальних закладів [10].

Протягом 50-річного існування навчального закладу підготовлено понад 40 тис. фахівців з вищою освітою, які працюють у різних галузях народного господарства нашої держави. Серед випускників є народні депутати, політичні діячі, багато діячів науки, керівників підприємств, установ, організацій різних форм власності. Все це ще раз підтверджує високий професіоналізм науково-педагогічного складу університету, його відповідальність за глибоку і якісну підготовку і виховання майбутніх фахівців.

Таким чином сьогодні університет є вищий навчальний заклад сучасного типу, дієвий суб'єкт соціально-економічного, науково-духовного розвитку Черкащини і всієї України, центром освіти, науки і культури Шевченкового краю.

Підсумовуючи, можна констатувати, що українська вища школа (на прикладі Черкаського державного технологічного університету) пройшла складний і неоднозначний шлях розвитку і зайняла передові позиції в європейському і світовому освітньому просторі. Якість діяльності, мережа і структура вищих навчальних закладів в Україні дають підстави для впевненості у відтворенні інтелектуального багатства нації і забезпеченні успішності соціально-економічного розвитку Української держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бушин М. І. Доторкнутися вічності. – Черкаси : Бізнес-стиль, 2011. – 242 с.
2. Бушин М. І. Учені Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси : Бізнес-стиль, 2012. – 544 с.
3. Бушин М. І., Гудачкова Н. В., Лазуренко В. М., Лисенко А. І. Історія Шевченкового краю 1939-2002 рр. Навчальний посібник з історії Черкащини / Під наук. і заг. ред. д.і.н., проф., акад. УАІН М. І. Бушина. – Черкаси: «Відлуння-Плюс», 2003. – 233 с.
4. Бушин М. І., Лазуренко В. М., Машенко І. Ю., Стрижак Є. М. Черкаси: 1954-2004. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2005. – 448 с.
5. Лега Ю. Г., Бушин М. І. Шляхом до державного університету. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2003. – 352 с.

6. Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область. – К., 1972. – 788 с.
7. Постанова Кабінету Міністрів УРСР «Про створення Черкаського інженерно-технологічного інституту» за № 109 від 26.07.1991 [Електронний ресурс] // Законодавство України [Офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/109%D0%B0-91-%D0%BF>.
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення Черкаського державного технологічного університету» за № 460-р від 26.09.2001 [Електронний ресурс] // Законодавство України [Офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/460-2001-%D1%80>.
9. Суховершко Г. В. Пора випробувань і надій: Черкаській області – 50 років. – 2-ге вид., доповн. – Черкаси : Видавець Вовчок О.Ю., 2006. – 64 с.
10. Черкаський державний технологічний університет [Електронний ресурс] // Черкаський державний технологічний університет [Офіційний сайт]. – Режим доступу: <http://chdtu.edu.ua/>.
11. Черкаський державний технологічний університет: 50 років. – Черкаси : ЧДТУ, Вид. Чабаненко Ю., 2010. – 292 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Stępień Stanisław*, dr; *Тригуб О. П.*, д.і.н., доц.

© Коротяєв С. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 16.09.2013

***ОГЛЯДИ
ТА ПОВІДОМЛЕННЯ***

---

*Левченко Л. Л.,
к.і.н., директор Державного архіву Миколаївської області,
м. Миколаїв, Україна*

ЛУїЗИАНА І ТЕХАС: СТВОРЕННЯ АРХІВНИХ УСТАНОВ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ КОЛОНІАЛЬНОГО ПЕРІОДУ В ОЦІНЦІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО АРХІВІСТА

У статті висвітлена історія формування документальних колекцій колоніального періоду, їх розподіл по архівах колишніх метрополій, створення архівних установ, зусилля істориків і архівістів по збиранню історичного документального надбання Луїзіани і Техасу. Зроблено висновок про те, що американські архівісти на перший план висувують інтереси дослідників, тому не лише зберігають наявні в їх архівах документальні комплекси, а зосереджують свою увагу на поповненні архівів копіями цінних історичних документів.

Ключові слова: архів штату Луїзіана, архів штату Техас, історія архівів США.

*Левченко Л. Л.,
к.и.н., директор Государственного архива Николаевской области,
г. Николаев, Украина*

ЛУИЗИАНА И ТЕХАС: СОЗДАНИЕ АРХИВНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ И ВОЗОБНОВЛЕНИЕ УТРАЧЕННЫХ ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ КОМПЛЕКСОВ КОЛОНИАЛЬНОГО ПЕРИОДА В ОЦЕНКЕ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО АРХИВИСТА

В статье освещена история формирования документальных коллекций колониального периода, их разделение по архивам бывших метрополій, создание архивных учреждений, усилия историков и архивистов по собиранию исторического документального наследия Луизианы и Техаса. Сделан вывод о том, что американские архивисты на первый план выдвигают интересы исследователей, поэтому не только хранят имеющиеся в их архивах документальные комплексы, а сосредотачивают свое внимание на пополнении архивов копиями ценных исторических документов.

Ключевые слова: архив штата Луизиана, архив штата Техас, история архивов США.

*Levchenko L. L.,
Ph.D. in History, The Head of the State Archives of Mykolaiv Region*

LOUISIANA AND TEXAS: THE CREATION OF ARCHIVAL INSTITUTIONS AND RECOVERY OF LOST RECORDS COMPLEXES OF THE COLONIAL PERIOD

The history of regional archives in the United States has not been properly illuminated in either Soviet or modern academic literature. There are many reasons for this that do not require clarification for they are quite self-explanatory.

The earliest records complexes and archival institutions in the United States were established in Louisiana and Texas. In New Orleans archives date back from the late seventeenth century, while in the cities of San Antonio de Bexar and Nacogdoches they were founded in the beginning of the eighteenth century. During the change of government in Louisiana and Texas each party sought to seize the archives. Consequently, at the moment records do not represent a coherent and comprehensive documentary complex. The principal archival issue of Louisiana and Texas is the dispersion of historical documentary heritage in the archives of Spain, Mexico, Cuba, the United Kingdom, numerous depositories in the United States and private collections. Authorities, members of historical societies and archival associations, librarians, university professors saw their main task as identifying, returning the originals or copying the documents of the colonial period. Without documents of the colonial period the history of Louisiana and Texas will never be explored in its entirety and complexity and the legal and territorial issues of these states will never be resolved.

Louisiana Historical Society members were the ones to begin collecting records. Significant work in copying documents held in the archives of Spain was done by the president of the Society Charles Etienne Arthur Gayarré. In the late nineteenth century an important role was played by the Historical Association

and Edwin Adams Davis, who initiated the creation of the Department of archives and manuscripts as a part of the university to be used as the official archives of Louisiana (1935), and later founded the Archives and Records Service of Louisiana (1956). A key role in restoration of the colonial history of Louisiana held a project directed on microfilming and cataloging the archival records on Indies in Seville, implemented by the Loyola University in New Orleans.

In Texas since the days of the Republic archives were traditionally taken care of by the authorities. In 1839 a library was founded for storing archival documents in Texas, in 1959 – a Library and Archives Commission. Texas legislative assembly allocated funds for copying and acquisition of archival records. 1909 was a landmark year for the archives in Texas: a law on the concentration of historical records in the library of the state was passed, a library and historical commission was founded as an independent department, significant funds from the state budget were allocated for appropriations of important private collections connected to Texas history and above all – the functions of the librarian were identified by law as identifying and returning the original documents or obtaining authentic copies from archives abroad. The leading role in saving the colonial archives was played by Austin Texas University, the scientists of which led by Lester Gladstone Bugbee provided safekeeping, systematization and description of Bexar archives.

Taking Louisiana and Texas as an example one can detect that there is specificity to American archives and American records keeping and that they differ from the European ones. European archives are almost entirely original. Metropolis regarded archives of the American colonies as their property so they decided their fate. Louisiana and Texas were left with no colonial records. Making a claim for the return of the originals from Spain, Mexico or Cuba was unreasonable. That's why the only possible way to fill the "gaps" in history was through copying archives. For Americans the historical information itself was of special importance and it did not matter whether it was contained in the original document or a copy. Archivists don't just preserve documentary systems stocked in their archives but also focus on replenishing them with copies of historical documents. This work has been conducted by historians and archivists in the USA for more than 100 years. That is why they focus on various projects connected to microfilming or digitizing documents, developing and implementing rigorous standards of microfilm, digital copies and equipment, questioning the authenticity of copies, advancing in the international arena during the International Congress on Archives, and furthering ideas on exchanging microfilms. It is important that the authorities in the legislative acts stressed the need to restore historical documentary heritage and provide funding for acquisition of archival collections of original and copied records. American archivists give priority to the interests of historians, while relinquishing original documents. Generally, however, this approach serves historians more fully and provides them with an opportunity to study historical sources in the archives of their own country.

Key words historical documents, American, Louisiana and Texas.

Історія регіональних архівів США не набула висвітлення у радянській та сучасній науковій літературі. Цьому є багато причин, які не потребують викладення, оскільки добре усім відомі. Лише у працях знаної радянської вченої, фундатора курсу «архівна справа за кордоном» у Московському державному історико-архівному інституті, Ніни Валер'янівни Бржостовської [1] історії архівів американських штатів приділено кілька абзаців і вказано, що їх документи є багатющим джерелом для дослідження історії США. Однак, зазначена тема ніколи не втрачала своєї актуальності, по-перше, з точки зору архівної історії взагалі, по-друге, архівісти, а тим більше архівісти регіональних архівів, через певний інформаційний голод і відсутність можливості прямого спілкування завжди прагнуть отримати інформацію про досвід, умови роботи, проблеми та шляхи їх вирішення колегами аналогічних регіональних архівів в інших країнах. Історія

архівів Луїзіани і Техасу цікава, насамперед, зусиллями істориків-архівістів по збиранню документальної історичної спадщини своїх регіонів по архівах декількох країн, в яких історичні документи колоніального періоду опинились внаслідок переходу їх територій від однієї метрополії до іншої. Автор даної статті також є архівістом регіонального архіву, документальні комплекси якого потрапили до архівів інших країн*. Тому ця тема є

* У XIX ст. Миколаїв був головним військово-морським портом, центром суднобудування та місцем розташування Управління Головного командира Чорноморського флоту і портів, штабу Чорноморського флоту і усіх установ Чорноморського відомства Російської імперії. Архівні документи Морського відомства відкладались у Чорноморському архіві, який у 1930-х рр. був вивезений до Ленінградських центральних архівів. Зараз вони зберігаються у Російському державному архіві Військово-морського флоту та Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі. Миколаїв частково втратив свою історію. Історики не мають можливості дослідити усі аспекти не лише історії міста, а й Півдня України в цілому. Повернення цих документів в оригіналах або копіях на теперішній час представляє значну проблему через відсутність коштів та підтримки з боку органів влади.

близькою автору не лише через дослідження розвитку архівної справи у США, а ще й з власного професійного інтересу.

Луїзіана набула статусу штату США 1812 року, Техас – 1845 року. Штати відрізняються за часом заселення і освоєння території та етнічним складом поселенців [2]. Луїзіана була відкрита під час експедиції іспанця Ернандо де Сото у 1541 році. У 1682 році Рене Роберт Кавальє де ля Саль (R ne Robert Cavalier de la Salle, 1643-1687) оголосив цей регіон французькою колонією. На сучасній мапі США французька колонія Луїзіана представлена 15 штатами. Вона включала територію від Землі Руперта на півночі до Мексиканської затоки на півдні. Територія штату Луїзіана не співпадає із територією, що належала колонії Луїзіана у XVII-XVIII ст. навіть у кордонах сучасного штату. Французька Луїзіана була свого роду буфером між англійськими володіннями на сході та іспанськими – на південному заході. Франція управляла величезними територіями колонії у 1682-1762 рр. та 1800-1803 рр., але заселити і освоїти їх не змогла через складні кліматичні та географічні умови. Однак, 1718 року французи заснували місто Новий Орлеан. Іспанія управляла колонією Луїзіана з 1764 р. до 1800 (фактично до 1803 р.). Луїзіана була підпорядкована іспанському генерал-капітанству Куба, губернатор якого знаходився у Гавані. Разом з Луїзіаною до цієї адміністративної одиниці входила й Флорида. 1793 року Папа Пій VI (1717-1799 рр., 250-й Папа Римський у 1775-1799 рр.) заснував римсько-католицьку єпархію Луїзіани та обох Флорид. Французи і іспанці вважали колонію Луїзіана збитковою. 1 жовтня 1800 року Франція і Іспанія підписали у Сан-Ільдефонсо угоду, за якою 30 листопада 1803 року Іспанія повернула Луїзіану Франції. Наполеон мав амбіційні плани заснування імперії у Новому Світі, але через політичні невдачі і нестачу коштів для ведення війни вирішив продати величезну територію Луїзіани Сполученим Штатам. Угода про купівлю Луїзіани була підписана 30 квітня 1803 року у Парижі, Сенат США ратифікував угоду 19 жовтня 1803 року, Франція передала Луїзіану США 20 грудня 1803 року [3]. Однак освоїти таку територію

відразу США також не були спроможні. Уся територія за концепцією Дж.Фр. Тернера представляла собою «фронтір-зону».

Біля Нового Орлеану 8 січня 1815 року відбулася морська битва між англійським і американським флотами, після якої Великобританія остаточно змирилась із втратою північноамериканських колоній, індіанці були зігнані на Індіанську територію, що з часом зменшилась до розмірів сучасного штату Оклахома, а уряд США розпочав широку політику експансії. 2 грудня 1823 р. Президент Джеймс Монро у щорічному посланні проголосив територію північноамериканського континенту закритою для подальшої колонізації європейськими державами.

На території штату Луїзіана сформувався своєрідний склад населення: французи, іспанці, африканці, креоли та каджуни. Із входженням до США у штаті Луїзіана почали селитись англійці та німці, а у другій половині XIX ст. – китайці та інші переселенці азійського походження. У Луїзіані, як і в інших південних штатах, до Громадянської війни (1861-1865 рр.) розвивалось плантаційне господарство, вирощували цукровий очерет, на плантаціях використовувалась рабська праця.

На території Техасу до іспанської колонізації мешкали індіанські племена. Іспанець Алонсо Альварес де Пінеда (Alonso Álvarez de Pineda, 1494-1519) першим наніс на мапу берегову лінію Техасу. До кінця XVIII ст. територія Техасу і сучасної Мексики входила до складу колонії Нова Іспанія. 1821 року Нова Іспанія стала незалежною від метрополії державою – Мексиканською імперією, а Техас – її частиною. У XIX ст. до Техасу просунулися англо-американські переселенці зі сходу США. Першими 1825 року переїхали 300 родин з Міссурі, предводителем яких був Стівен Фуллер Остін (Stephen Fuller Austin, 1793-1836). Остін, якого називають «батьком Техасу», приводив все більше і більше переселенців. З часом англо-американського населення у Техасі стало стільки, що воно порушило питання про відділення від Мексики і повстало проти мексиканського режиму. У 1836-1846 рр. як окрема держава існувала Республіка Техас, першими

президентами якої були Девід Гувернер Бернет (David Gouverneur Burnet, 1788-1870 рр., президент з 17 березня до 22 жовтня 1836 р.) та Семюель Хьюстон (Samuel Houston, 1793-1863 рр., президент у 1836-1838 та 1841-1844 рр.). До Республіки Техас входили частини Оклахоми, Канзасу, Колорадо, Вайомінгу та Нью-Мексико. Республіка мала свою Конституцію, парламент, уряд, встановила дипломатичні відносини із європейськими країнами. Однак, постійні сутички із індіанськими племенами і загроза вторгнення мексиканської армії призвели до анексії Республіки Техас до США. У Техасі розвивалось плантаційне господарство, вирощували бавовняні культури, до Громадянської війни (1861-1865 рр.) використовувалась рабська праця. Індіанці остаточно виселились з Техасу у 1870-х рр., а європейська колонізація тривала до кінця Другої світової війни [4].

У Громадянську війну (1861-1865 рр.) Луїзіана, Техас і Арканзас увійшли до складу Конфедерації. У період Реконструкції (1865-1877 рр.) на території Луїзіани і Техасу федеральним урядом була уведена військова адміністрація [5].

Проблеми архівів Луїзіани і Техасу стали результатом історичного розвитку цих територій у колоніальний період і в основному пов'язані із їх розподілом між різними метрополіями. До подолання цих проблем долучились різні інституції і особи, результатом діяльності яких стало відновлення документальної історичної спадщини та заснування архівних установ для зберігання архівних документів, утворюваних на території штатів.

Дослідник історичних товариств Луїзіани Альфред Леммон відніс початок її архівів до 1682 року [6], коли представник французького короля Рене Роберт Кавальє де ля Саль доручив архіваріусу Жаку де ля Метарі (Jacques de la Metairie, 1636-?) [7] збирати і описувати архівні документи, утворені французькими органами влади. 2 серпня 1717 року в Луїзіані був виданий закон про забезпечення збереженості архівних документів нотаріату. Він вимагав, щоб усі нотаріальні акти упорядковувались у хронологічному порядку, підшивались і датувались на обкладинках справ. Згодом у Новому Орлеані був створений Нотаріальний архів.

Значного обсягу архівні колекції утворились у католицьких соборах за часів іспанської колонізації. Католицькі священики були першими архівістами приходських архівів. Значний внесок у збереження архівів Луїзіани зробив Антоніо де Седелла (Антоніо де Седелла, (Antonio de Sedella, уроджений як Francisco Idefonso Mareno, 1748-1829)), пастор кафедрального собору Св. Луїса у 1787-1790 рр. та у 1795-1829 рр. Представник іспанської інквізиції де Седела відомий жорстоким ставленням до населення Нового Орлеану та пізнішим спокутуванням гріхів. Не зважаючи на те, що Седелла був іспанцем, він рятував документи французького колоніального періоду від втрат, копіював, збирав і зберігав інші історичні документи. Після заснування об'єднаної католицької діоцезії Луїзіани і Флориди (1793), єпископ Луїс Ігнаціо Марія де Пеналве й Карденас (Luis Ignatius Maria de Peñalver y Cárdenas, 1749-1810 рр., єпископ у 1794-1801 рр.) призначив Франциско Брютіна (Francisco Brutin) [8] першим архівістом діоцезії. 11 липня 1797 року Брютін присягнув на чесне виконання своїх обов'язки як архівіст. Чотири роки по тому він пішов у відставку через втрату зору у віці 75 років. Другим архівістом діоцезії був секретар і нотаріус Франциско Бермудес (Francisco Bermudes) [9].

Дослідження американського вченого, хранителя історичної колекції Нового Орлеану Альфреда Леммона [10] стосовно долі іспанських колоніальних архівів Луїзіани свідчить про розпорошеність документів Луїзіани архівами Іспанії, Мексики, Куби численними депозитаріями у Сполучених Штатах та значні зусилля істориків-архівістів по виявленню, поверненню і копіюванню цих документів.

Французький колоніальний префект барон П'єр Клемент де Ласса (Pierre Clement de Laussat, 1756-1835) як посередник наглядав за передачею Луїзіани від Іспанії до Франції, а потім від Франції до США у 1803-1804 роках. 1929 року у маєтку Ласса «Бернадет» (Bernadets) нащадком барона, Антуаном дю Прі (Antoine du Pré) були віднайдені і вперше досліджені журнали і мемуари Ласса. Щойно прибувши до Луїзіани, Ласса затребував доступ до усіх іспанських архівів та їх описів. Відповідно до підписаної у Сан Ільдефонсо угоди

Іспанія мала передати документи про кордони, справи з індіанцями, військові пости, мапи і плани французькій стороні. Документи політичного та воєнного характеру залишались у іспанців і передавались на зберігання до архіву у Гавані. Документи місцевого характеру залишались у місцевих архівах, на момент передачі їх було опечатано для забезпечення автентичності. Ласса у виконанні своєї архівної місії долав певні перешкоди. У Новому Орлеані іспанські посадові особи без наказу колишнього іспанського губернатора Мануеля де Салседо (Juan Manuel de Salcedo, губернатор іспанської Луїзіани у 1801-1803 рр.) відмовились віддавати архіви. Іспанські керівники наказали комендантам військових постів підготувати описи їх архівів і передати Ласса тільки ті документи, що стосувались жителів підвладних їм районів та їх власності. 15 січня 1804 року Ласса вимагав, щоб іспанська влада передавала документи новій американській адміністрації через його офіс. 7 лютого 1804 року списки і реєстри документів, які Іспанія віддавала Франції, були готові. Ці списки включали едикти і декларації короля Франції, документи французької Компанії Індій (компанія, яка мала 1717-1731 рр. монополію на торгівлю у Луїзіані), декрети і накази короля Іспанії, документи про земельні концесії. Усвідомлюючи усю важливість мап і планів Ласса безпосередньо наглядав за їх передачею. Від США для прийому архіву 12 березня 1804 року прибули комісіонери Уільям Чарльз Коул Клейборн (William Charles Cole Claiborne, 1773-1817, перший губернатор штату Луїзіана у 1812-1816 рр.) та Джеймс Уілкінсон (James Wilkinson, 1757-1825, генерал, перший губернатор території Луїзіана у 1805-1807 рр.). Ласса вимагав, щоб з боку США були призначені відповідальні за архів, створені відповідні депозитарії для зберігання документів та забезпечено доступ зацікавленим особам до документів архіву. У відповідь на цю вимогу Клейборн і Уілкінсон запевнили Ласса, що зроблять усе необхідне і просили доставити архів у цілісності відповідно до підписаної між США і Францією угодою. Отже, Ласса занотував у своєму щоденнику 12 березня 1804 року, що він передав архів і описи до

нього американським представникам. Однак, це була лише частина документів Луїзіани.

Іспанський бюрократичний апарат утворив у своїй діяльності значний обсяг документальних комплексів, більша частина яких на теперішній час зберігається в архівах Іспанії: Генеральному архіву м. Сіманкас (Archivo General de Simancas) [11], Національному історичному архіву у Мадриді (Archivo Histórico Nacional) [12] та Генеральному архіву Індій у м. Севілья (Archivo General de Indias) [13]. Архів у Сіманкасі зберігає персональні справи військовослужбовців, документацію на фортифікаційні споруди, документи про воєнні операції, Американську революцію, стосунки з індіанцями, торгівлю з Кентуккі, дипломатичні відносини Іспанії зі Сполученими Штатами, американську активність у долині Міссісіпі упродовж 1780-х років тощо.

Національний історичний архів у Мадриді, заснований 1850 року, спершу передбачався для зберігання документів монастирів. Однак, до архіву надійшли документи органів державної влади, дипломатичних місій, університетів тощо. У цьому архіві знаходяться документи колоніального періоду про дипломатичні стосунки США і Іспанії.

Генеральний архів Індій у Севільї, як вказував А. Леммон, містить найважливіші документи з історії Луїзіани. Колекція документів іспанських колоній у Новому Світі Архіву Індій веде свій початок від 1777 року, коли історик Хуан Баутіста Муньос (Juan Bautista Muñoz, 1745-1799) був направлений до Америки писати історію колоній. За його пропозицією були зібрані документи іспанських колоніальних органів влади і утворений архів у Севільї. Перший том «Historia del Nuevo Mundo» (Історія Нового Світу) Муньоса був виданий у Мадриді 1793 року. До архіву з часом надійшли документи Торгового дому і Ради Індій. Документи з історії Луїзіани містяться у колекціях «Папери державних органів», «Папери Сан Домінго» та «Папери Куби».

А. Леммон зазначив, що колекції документів з історії Луїзіани також знаходяться у Національній бібліотеці у Мадриді (Biblioteca Nacional de España), Королівській історичній академії (Real Academia de la Historia), бібліотеці Королівського палацу у

Мадриді (Palacio Real de Madrid), Морському музеї (Museo Naval) Мадриду, Історичному військовому архіві (Archivo General Militar de Madrid), архіві Географічної служби Армії (Архів картографії, Servicio Geografico del Ejercito), Історичному архіві Міністерства іноземних справ (Archivo Histórico of the Office of Foreign Affair), Історичному архіві протоколів (Нотаріальний архів, Archivo Histórico de Protocolos), а також архівах муніципалітетів, католицьких парафій, приватних колекцій тощо.

Накази та листування місцевих іспанських колоніальних органів влади та військових постів з Нового Орлеану спочатку потрапили до Пенсаколи (Флорида), потім через непорозуміння з моряками – до Мобілу (місто на узбережжі Мексиканської затоки, сучасний штат Алабама) і, нарешті, партіями у 1818 і 1819 роках були перевезені до Гавани. Коли 22 лютого 1819 року між США та Іспанією була підписана угода про передачу Флориди, йшлося й про передачу архівів. Однак, Іспанська Рада попередила офіційних посадових осіб у Гавані, щоб ті чинили будь-які перешкоди американським громадянам, які прагнуть отримати інформацію з архівів. 1835 року американський дипломат Ніколас Ф. Тріст (Nicholas Philip Trist, 1800-1874) отримав дозвіл вибрати деякі документи з тих матеріалів, до яких йому надали доступ в архіві Гавани. Ці документи Тріст направив до Бібліотеки Конгресу США. Частину документів 1888 року з Гавани перевезли до Генерального архіву Індій у Севільї. Інша частина лишилась у Національному архіві Куби (Archivo Nacional de Cuba) [14].

Місцеві документи, що залишились на зберігання у Луїзіані, виявились розкиданими по понад двадцяти депозитаріях. Документи міської ради «cabildo» Нового Орлеану опинились у Публічній бібліотеці міста; французькі та іспанські нотаріальні акти – у Нотаріальному архіві Нового Орлеану; судові документи – у Історичному центрі Луїзіани; значна кількість документів про службу чиновників різного рівня органів влади була розкидана по чисельних депозитаріях у США та Іспанії; документи Земельного офісу штату Луїзіана, пошкоджені у пожежі 1871 року, вдалося

відновити завдяки зусиллям приватного колекціонера Уільяма Х. Уайлдера (William H. Wilder, 1836-1885). Дослідники вважають безцінними документи парафій католицької церкви колоніального періоду. Більша їх частина зберігається у Архідіоцезії Нового Орлеану, деякі загинули у пожежі 1788 року. У 1890-х роках Університет Нотр Дам (Індіана) реалізовував проект по створенню національного центру по вивченню Католицизму у США і забрав більшість документів місцевих парафій до своїх архівів.

Таким чином, через кількарізкову зміну метрополій, передачу влади від французьких колоніальних органів до іспанських, знов до французьких і, нарешті, до американських, Луїзіана фактично втратила свої документальні комплекси колоніального періоду, а разом із нею постраждали й інші штати, що з плином часу утворились на території колишньої колонії. Відсутність повного комплексу документів колоніального періоду мала свої наслідки й у ХХ ст., у тому числі у невіршеності проблеми визначення кордонів між штатами (Луїзіана і Техас 1974 року звертались до архівів під час розгляду справи про кордони у суді), між США та Мексикою (наприкінці ХХ ст. питання про кордони у відносинах цих держав мало високий пріоритет через з'ясування прав на розташування підприємств нафтохімічної промисловості) [10, с. 142].

На хвилі піднесення патріотичних настроїв після битви біля Нового Орлеану (1815 р.) інтелігенція штату Луїзіана розпочала активну роботу по збиранню історичних джерел. Голова Верховного суду Луїзіани Френсіс Ксав'єр Мартін (Francis Xavier Martin, 1762-1846, президент Історичного товариства Луїзіани у 1846 р.) започаткував публікацію документів Суду, починаючи від 1809 року. Генрі Адамс Баллард (Henry Adams Bullard, 1788-1851, президент Історичного товариства Луїзіани у 1836 р. і 1847 р.), суддя Верховного суду, Секретар штату та член Палати представників заснував Історичне товариство Луїзіани. Організаційна зустріч членів майбутнього Історичного Товариства відбулась 9 травня 1835 р., а перше засідання – у січні 1836 р. [15]. Генеральна Асамблея штату визнала Товариство 1848 р.

У Громадянську війну (1861-1865) архіви Луїзіани горіли і були пограбовані обома арміями. Відновлення діяльності Історичного товариства Луїзіани у повоєнний період пов'язане з ім'ям першого Президента Тулейнського Університету Нового Орлеану (Tulane University) Уільяма Престона Джонстоуна (William Preston Johnstone, 1831-1899). Президентом Товариства у другій половині XIX ст. були: суддя Верховного Суду Луїзіани Уільям Уірт Гове (William Wirt Howe, 1833-1909 рр., президент Історичного товариства Луїзіани у 1888 р.), професор французької мови Тулейнського університету Елсі Фортє (Alcee Fortier, 1856-1914), Секретар штату Луїзіана Чарльз Етьєн Артур Гайар (Charles Étienne Arthur Gayarré, 1805-1895, Секретар штату Луїзіана у 1845-1853 рр., Президент Історичного товариства Луїзіани у 1859 р. і 1879 р.). Зустрічі членів Товариства відбувались в аудиторіях, а зібрані ними документи зберігались у бібліотеці Університету. Члени Товариства зосереджувалися на перекладі й описуванні документів та створенні карткового каталогу. В основному опрацьовувались документи французьких і іспанських судів [16]. Уільям Гове згодом очолював й Історичну асоціацію штату Луїзіана. Він написав «Municipal History of New Orleans» (Муниципальна історія Нового Орлеану) [17].

Значний внесок у зберігання і збирання документів колоніального періоду зробив Президент Історичного товариства Луїзіани Чарльз Гайар. Він випросив у губернатора 1 тис. дол. на придбання паперу і організував копіювання французьких і іспанських документів, яким загрожувала втрата. Згодом він представив звіт про іспанські архіви Луїзіани «Report to the Legislature on the Louisiana Archives in Spain» (Звіт законодавчим зборам про архіви Луїзіани, написані іспанською мовою). Гайар виявляв і копіював документи з історії Луїзіани в архівах Іспанії. За результатами проведеної роботи він видав ряд книг, у тому числі чотиритомник «History of Louisiana» (Історія Луїзіани, 1866 р.). Значну роль у копіюванні документів в іспанських архівах відіграв Данбер Роулєнд, директор Департаменту архівів і історії Міссісіпі: 1906

року він їздив до Іспанії і копіював документи, що висвітлюють історію даного регіону в цілому [18].

А. Леммон відніс початок активної діяльності вчених США по виявленню документів у Гавані до 1914 року. Копіювання здійснювали представники Бібліотеки штату Техас, Бібліотеки Конгресу США та Чиказької незалежної наукової бібліотеки, заснованої 1887 року на кошти бізнесмена Уолтера Луміса Ньюберрі (Walter Loomis Newberry, 1804-1868). 1913 року історик Герберт Юджин Болтон (Herbert Eugene Bolton, 1870-1953 рр.) виявив документи з історії Луїзіани і долини Міссісіпі в Національному архіві Мексики (Archivo General de la Nación de México), серед яких документи про кордони Техасу і Луїзіани, організацію оборони, торгівлю, стосунки з індіанцями [10, с. 150, 152, 153]. Болтон опублікував у 1914-1915 рр. праці «Athanasie de Mézières and the Louisiana-Texas Frontier, 1768-1780» (Атанас де Мезьєр та луїзіано-техаський кордон) та «Texas in the Middle Eighteenth Century: Studies in Spanish Colonial History and Administration» (Техас у середині XVIII ст.: дослідження іспанської колоніальної історії і адміністрації).

1920 року архівістом Історичного товариства став юрист і редактор «Louisiana Quarterly» Анрі Плоше Дарт (Henry Plauché Dart, 1858-(1935-?)), під керівництвом якого Товариство підготувало до видання збірники документів «French Superior Council, 1717-1769» (Французька вища рада) та «Spanish judicial archives, 1769-1803» (Іспанські юридичні архіви). Дарт пропонував законодавчим зборам створити у Луїзіані Департамент архівів і історії, але його пропозицію не прийняли [19].

11 квітня 1889 р. у Новому Орлеані була заснована Історична асоціація Луїзіани, мета якої полягала в організації депозитарію документів Армії Конфедерації. Одним із президентів Асоціації був доктор історії з Університету штату Луїзіана Едвін Адамс Девіс (Edwin Adams Davis, 1904-1994). 1935 року Девіс виклопотав у свого керівництва кошти для заснування у складі Університету Департаменту архівів і рукописів, директором якого він став згодом. Вчений також ініціював прийняття Генеральною Асамблеєю закону про визнання

університетського архіву офіційним депозитарієм документів органів влади штату. Таким чином, університетський архів став архівом штату і виконував цю роль протягом 20 років. 1936 року був прийнятий закон про обов'язковий примірник, який друкарня, органи влади та установи штату повинні були передавати на зберігання до архіву. 1940 року Генеральна Асамблея прийняла закон, відповідно до якого усі документи, створені органами влади штату, оголошувались публічними і загально-доступними. Виконання цих двох законів призвело до катастрофічного збільшення обсягів документів, що надходили до університетського архіву. Доктор Девіс 1954 року був вимушений взяти відпустку в Університеті для обстеження стану і обсягу архівів в установах штату. Девіс розробив і представив на розгляд Генеральної Асамблеї законопроект про утворення архіву штату, прийнятий 1956 року. Новий закон створював у штаті Луїзіана Архів і службу документації, підпорядковану Комісії з питань архіву і документації, що складалась із Секретаря штату, Генерального атторнея та Аудитора. Хоча губернатор Ерл Кемп Лонг (Earl Kemp Long, 1895-1960, губернатор у 1939-1940, 1948-1952, 1956-1960 рр.) наклав вето на виділення коштів, наполегливість Девіса та першого директора архіву штату Джона Крістіана Людвіга Ендрессена (John Christian Ludvig Andreassen, 1909-?, у 1944-1946 рр. Ендерссен працював у Лондоні, Швеції і Австрії як представник Агенції відновлення і реабілітації ООН, у 1946-1952 рр. очолював Адміністративний офіс Бібліотеки Конгресу США) дозволила здобути 43 тис. дол. для започаткування роботи архіву [20]. Ендрессен, як і Девіс, мав значний досвід архівної роботи. За часів Нового курсу Президента Ф.Д. Рузвельта він був регіональним директором проекту Адміністрації громадських робіт з описування документів у Луїзіані. Разом з описуванням, учасники проекту зробили переклади документів міської ради Нового Орлеану іспанського колоніального періоду [10, с. 152.]. Ендрессен опублікував декілька праць за результатами описування архівів Луїзіани, у тому числі «The national survey of county archives: a paper» (Національний огляд окружних архівів, 1938 р.), «Report on the Louisiana statewide records project and Historical Records Survey» (Звіт про описування документів у ході Огляду історичних документів у межах штату,

1940 р.), «Louisiana archives survey (under act no. 381, 1954)» (Архіви Луїзіани, 1956 р.) та інші.

Ключове значення для поповнення архівів Луїзіани мав проект по копіюванню документів в Архіві Інді у Севільї, розпочатий Університетом Лойоли Нового Орлеану наприкінці 1950-х рр. Іспанська сторона неприхильно зустріла пропозицію США про мікрофільмування і надала дозвіл лише на створення копій невеликих комплексів документів. Однак з часом співробітництво покращилось. Воно поширилось й на інші іспанські архіви і у результаті привело до створення Національного центру мікрофільмування «Centra Nacional de Microfilm» (*icn.*) (Служби репродукування документів державних архівів «Servicio de Reproduccion de Documentos de los Archivos Estatales» (*icn.*)). У ході проекту документи спочатку були каталогізовані і лише потім виготовлялись мікрофільми. Копії надійшли не тільки до архівів штату Луїзіана, а й у Каліфорнію, Флориду, Іллінойс, Міссісіпі, Міссурі, Нью-Йорк, Теннессі, Техас, Вісконсин, Північну Кароліну та Національний архів США. Після Іспанії проект був поширений й на кубинські архіви. Реалізація проекту тривала понад 30 років. На початку 1990-х рр. був започаткований проект «Africans in Spanish and early American Louisiana» (Африканці в іспанській та ранній американській Луїзіані), мета якого полягала у створенні бази даних на невідомі часів іспанської колонізації Луїзіани [10, с. 153].

3 серпня 1961 року до архіву штату Луїзіана почали надходити документи французьких колоніальних органів влади та церковні документи. Їх упорядкування, індексування і каталогізацію здійснював волонтер архіву, історик і генеалог Уїнстон ДеВілл (Winston DeVille, 1937 р.н.). 1961 року архів опублікував «Calendar of Louisiana Colonial Documents» (Календар колоніальних документів Луїзіани) [20].

1972 року Комісія з питань архіву і документації Луїзіани була ліквідована, а архів підпорядкований Секретарю штату. Однак, ці бюрократичні корективи не внесли суттєвих змін у становище архіву. Він розташовувався у непристосованих приміщеннях на старому складі, давно визнаному

органами пожежного нагляду небезпечним і непридатним для зберігання документів. 1974 року керівником архіву призначили члена Історичного товариства Луїзіани Дональда Лем'є (Donald J. Lemieux). Він вважав, що архів має бути комплексною установою, яка поширює свою діяльність, як на зберігання історичних документів, так і на управління поточною документацією в установах. Лем'є скеровував роботу архіву на здійснення експертизи цінності неактивних документів установ, розробку і впровадження переліків зі строками зберігання, відбір та передачу цінних документів на зберігання до архіву; активізацію програми мікрофільмування. Збільшення обсягів документів в архіві та тиск громадськості примусили уряд штату прийняти рішення про спорудження архівного будинку. Губернатор Едвін Вашингтон Едвардс (Edwin Washington Edwards, 1927-, губернатор у 1972-1980, 1984-1988, 1992-1996 рр.) 1978 року ініціював перед Генеральною Асамблеєю питання про придбання земельної ділянки і будівництво архівного комплексу. Будівництво архіву тривало протягом 1984-1987 рр. Церемонія відкриття нової будівлі архіву відбулася 24 серпня 1987 р. Обсяг сховищ для зберігання історичних документів у новому будинку склав 75 тис. куб. футів, обсяг сховищ Центру документації – 85 тис. куб. футів. Сховища були обладнані сучасними протипожежними та охоронними засобами та системою клімат-контролю. Крім сховищ, у новому будинку були влаштовані конференц-зал та виставковий комплекс. Економічні труднощі призвели до того, що у частині приміщень Архіву розмістились інші установи штату, що перешкоджало нормальному функціонуванню архіву. Ледве Архів звільнився від орендарів (2003), як на нього чекали нові негаразди. Муніципальні, окружні, приходські архіви Луїзіани зазнали значних втрат через ураган «Катрина», який 29 серпня 2005 р. спустошив південно-східну Луїзіану. Перед архівістами Луїзіани постали нові завдання по врятуванню документальних комплексів та протистоянню майбутнім втратам історичних документів. Архівісти штату відвідували постраждалі регіони, створили в архіві штату центр обміну інформацією,

необхідною місцевим архівам для стабілізації ситуації [20].

Архіви Техасу сформувались упродовж іспанського (1731-1820), мексиканського (1821-1836), республіканського (1836-1845) періодів та за часів штату (з 1846). Найдавніші іспанські архіви відклались у містах Накогдочес (Nacogdoches), що було іспанським форпостом з 1716 р., та Сан-Антоніо де Бексар (Bexar), столиці Техасу у 1731-1836 рр. Іспанські архіви складаються з королівських указів, листів віцераю та віцекороля до губернатора Техаса, переписів населення, результатів виборів, документів воєнних кампаній, судових справ тощо. В архівах періоду республіки Техас збереглися документи уряду провінції Техас за часів його перебування у складі Мексиканської імперії (за 1835-1836 рр.); документи конвенції, на якій була проголошена незалежність Техасу, та документи про прийняття Конституції Техасу (за 1836 р.); матеріали дев'яти Конгресів Республіки Техас; угоди уряду Республіки Техас із урядами іноземних країн та індіанськими племенами; листування урядових департаментів Республіки та дипломатична переписка (за період 1836-1845 рр.); документи про конвенцію, на якій прийнято першу Конституцію штату Техас (за 1845 р.) тощо.

В архівах штату Техас відклались документи двадцяти одного скликання законодавчих зборів штату Техас (за 1846-1889 рр.); документи про прийняття першої Конституції штату часів Реконструкції та сучасної Конституції штату Техас; книги протоколів законодавчих органів Республіки і штату (за 1836-1900 рр.); документи переписів населення Техасу; документи про визначення кордонів, військові пости; матеріали, що висвітлюють стосунки з індіанськими племенами тощо. У Департаменті генерального ад'ютанта відклалися списки солдат часів Техаської революції (1835-1836 рр., хоча значна частина цих списків згоріла 1855 р.); списки солдат Республіки Техас; списки службовців поліції і міліції часів Реконструкції (1865-1877 рр.); списки рейнджерів, фронтір-батальйонів (прикордонна служба), солдат національної гвардії і солдат – учасників іспано-американської війни (1898 р.), а також накази, листування та інші

документи. У Департаменті генерального контролера збереглися документи про сплату податків (за 1835-1900 рр.); листи фінансових агентів Республіки Техас; документи про випуск облігацій урядами Республіки і штату; митні реєстри, земельні кадастри, бухгалтерські книги, акти записів громадянського стану, документи про будівництво залізниці, специфікації, контракти, листування та інші документи про будівництво столиці штату Техас м. Остін; документи про виплату грошової компенсації військовослужбовцям часів Техаської революції та Республіки Техас. Також збереглися документи Верховного Суду Техасу, офісу Генерального аторнею, департаменту освіти, коледжів і шкіл [21].

Значна кількість техаських документів потрапила до архівів Іспанії, Мексики, Куби. Архіви Техасу страждали від мінливості долі. 1837 року архів Техасу евакуювали перед наступом мексиканців з Колумбії до Хьюстона, у 1839 році – до Остіна. У 1842 році Президент Семюель Хьюстон (Samuel Houston, 1793-1863, президент Республіки Техас у 1836-1838 та 1841-1844 рр.), побоюючись нового нападу мексиканців, наказав переховати архів у тимчасовій столиці Республіки м. Вашингтон-на-Бразосі. Однак, громадяни Остіну не віддали архів команді капітана Томаса Сміта (Thomas I. Smith), яка прибула вночі 30 грудня 1842 року забирати архів. Місіс Енджеліна Еберлі (Angelina Eberly) розбудила усе місто і архів залишився у руках комітету городян. Він зберігався у будинку Е. Еберлі і був повернутий департаментам уряду, коли ті 1845 року знов розмістились у Остіні. Тричі у 1845, 1855 та 1881 рр. архів горів. Пожежа 1881 року знищила майже усі документи Офісу генерального аторнею [22].

Ще за часів Республіки Техас, 24 січня 1839 році, була створена Бібліотека для зберігання документів. Деякий час після закінчення Громадянської війни Бібліотека підпорядковувалась Департаменту штату. 1876 року засновано Департамент страхування, статистики й історії, структурним підрозділом якого стала Бібліотека. 1903 року до штату Бібліотеки уведено перекладача з іспанської мови і архівіста, що дало можливість прискорити

переклад документів, систематизацію і каталогізацію колекцій [23].

Значну роль у забезпеченні збереженості документів відіграв Університет штату Техас в Остіні. Документи Бексар-архіву довгий час зберігалися в адміністрації округу Бексар у незадовільних умовах. Професор історії Лестер Гладстоун Багбі (Lester Gladstone Bugbee, 1869-1902) доклав значних зусиль для передачі архіву до університету. Справа Бексар-архіву слухалась у суді, за рішенням якого 1899 року документи надійшли до університетської бібліотеки, крім тих, що підтверджували право власності на землю. Загальний обсяг документів Бексар-архіву складає чверть млн. аркушів [24]. Під керівництвом Багбі, який був одним із фундаторів Історичної асоціації штату Техас (заснована 1897 р.), її секретарем і скарбником, історики систематизували, описували, перекладали з іспанської на англійську мови і публікували документи Бексар-архіву [25].

1909 року законодавчі збори Техасу прийняли закон про концентрацію усіх історичних документів у Бібліотеці штату та створення Бібліотечної і Історичної комісії штату Техас як окремого департаменту. У Законі вказувалось, що бібліотекар повинен забезпечити повернення оригіналів документів з архівів зарубіжних країн, у тому числі з Мексики. При неможливості повернення оригіналів він мав здобувати їх аутентичні копії [26, с. 196]. Починаючи з 1909 року копіюванням документів займались архівісти Бібліотеки, вчені Університету та члени Історичної асоціації штату Техас. Вони працювали у Британському «Public Records Office» (Національний архів Великобританії), Генеральному архіві Мексики «Archivo general de Mexico», Архіві уряду Сальтільо в штаті Коауїла (Мексика) «Archivo de Gobierno in Saltillo, Coahuila», архіві м. Матаморос, францисканському архіві у Мехіко (Мексика), Генеральному архіві Індій у м. Севільї «Archivo general de Indias» (Іспанія), Національному архіві Куби у Гавані «Cuban archives at Havana» [26, с. 196-197].

З 1891 року законодавчі збори щорічно виділяли кошти на придбання оригіналів документів (зазвичай виділялось від 500 до 1 тис. дол.). 1909 року по 10 тис. дол. законодавчі збори Техасу виділили для

придбання колекції Мірабо Бонапарта Ламара*, яка містила важливі документи з історії Техасу та родини Остінів за період 1789-1859 рр., та колекції Джона Хеннінгера Рейгана*, що включала матеріали за 1847-1905 рр. про громадське життя Техасу та про життя і діяльність самого колекціонера [26, с. 194-195]. Значна увага приділялась систематизації колекцій, укладанню каталогів, публікаціям збірників історичних джерел, в особливості архівів Накогдочеса та Бексару. Бібліотека штату ще з часів Республіки налагодила обмін книгами. Ешбел Сміт (Ashbel Smith, 1805-1886), посол Республіки Техас у Англії і Франції у 1842-1845 рр., домовився з Дж. Ньюмом, Бібліотекарем Британського парламенту, про обмін публікаціями між двома урядами. Після анексії Техасу і визнання його штатом, законодавчі збори штату прийняли закон про обмін копіями документів і книгами з Бібліотекою Конгресу США, виконавчими департаментами Союзу та іноземними країнами.

Бібліотечна і Архівна комісія, що на теперішній час є офіційним архівом штату Техас, заснована 1959 року, спочатку під назвою Історична комісія. Її організаційна структура включає шість відділів: 1) адміністрацію (бухгалтерія, служби управління грантами, друку, пошта); 2) відділ інформаційних технологій; 3) відділ управління документацією штату і місцевих адміністрацій (включає три підрозділи: надання консультацій урядовим установам штату і навчання, мікрофільмування, Центр документації штату (відкритий 1972 року)); 4) службу архівів і інформації (архів штату (забезпечує зберігання документів), служби читальних залів, каталогізації, генеалогічних досліджень, управління документацією і інформацією, регіональну бібліотеку і дослідницький центр Сема Хьюстона (відкритий 1977 року)); 5) відділ мережі бібліотек і бібліотечного розвитку (забезпечує доступ через Інтернет до бібліотечних зібрань, керує бібліотечними

програмами, надає консультації, керує і допомагає у роботі бібліотек різних типів); 6) програму звукових книг (забезпечує доступ до бібліотечних зібрань читачам з обмеженими можливостями). Очолює бібліотечну комісію Техасу виконавчий офіс під керівництвом директора/бібліотекаря штату [27].

Отже, у Луїзіані і Техасі були утворені найдавніші документальні комплекси і архівні установи у Сполучених Штатах: у Новому Орлеані виникнення архівів датується кінцем XVII ст., у містах Сан-Антоніо де Бексар та Накогдочес – початком XVIII ст. Під час зміни влади у Луїзіані і Техасі кожна сторона прагнула заволодіти архівами, внаслідок чого вони не представляють на теперішній час цілісних і повних документальних комплексів. Головна архівна проблема Луїзіані і Техасу полягає у розпорошеності історичної документальної спадщини по архівах Іспанії, Мексики, Куби, Великобританії, чисельних депозитаріях у США та приватних колекціях. Органи влади, члени історичних товариств і асоціацій, архівісти, бібліотекарі, вчені університетів вбачали своє основне завдання у виявленні, поверненні оригіналів або копіюванні документів колоніального періоду. Без документів колоніального періоду історія Луїзіані і Техасу ніколи не була б дослідженою у всій повноті і комплексності та не були б з'ясовані юридичні і земельні питання цих штатів.

Збирати архіви у Луїзіані почали члени Історичного товариства, значну роботу по копіюванню документів в архівах Іспанії провів Президент Товариства Чарльз Гайар. Наприкінці XIX ст. важливу роль почала відігравати Історична асоціація та Едвін Девіс, з ініціативи якого у складі університету засновано Департамент архівів і рукописів як офіційний архів штату Луїзіана (1935 р.), а згодом створено Архів і службу документації штату Луїзіана (1956 р.). Для відновлення колоніальної історії Луїзіані ключове значення мав проект по мікрофільмуванню і каталогізації документів Генерального архіву Індій у Севільї, реалізований університетом Лойоли Нового Орлеану. У Техасі архівами ще з часів Республіки традиційно опікувались

* Мірабо Бонапарт Ламар (Mirabeau Buonaparte Lamar, 1798-1859 рр., Президент Республіки Техас у 1838-1841 рр., відомий тим, що виділив землю під будівництво університету Техасу «А&М» та університету в Остіні).

* Джона Хеннінгера Рейгана (John Henninger Reagan, 1818-1905 рр., сенатора США та першого голови залізничної комісії Техасу).

органи влади. Для зберігання архівних документів 1839 року у Техасі засновано Бібліотеку, а 1959 р. – Бібліотечну і архівну комісію. Законодавчі збори Техасу виділяли кошти на копіювання та придбання архівних документів. Епохальним для архівної справи Техасу став 1909 рік: прийнято закон про концентрацію історичних документів у Бібліотеці штату, створено Бібліотечну й історичну комісію як самостійний департамент, з бюджету штату виділено значні за обсягом асигнування для придбання важливих для історії Техасу приватних колекцій і головне – на законодавчому рівні закріплено функцію бібліотекаря з виявлення і повернення оригіналів документів або здобуття їх автентичних копій у архівах зарубіжних країн. Провідну роль у врятуванні колоніальних архівів Техасу відіграв університет в Остіні, вчені якого під керівництвом Лестера Багбі забезпечили зберігання, систематизацію і описування Бексар-архіву.

На прикладі Луїзіани і Техасу спостерігається специфіка американських архівів і американської архівознавчої думки та їх відмінність від європейських. Європейські архіви майже цілковито є архівами оригіналів. Метрополії розглядали архіви американських колоній як свою власність, тому вони й розпорядились їх долею. Луїзіана і Техас лишилися без колоніальних документів. Пред'явити претензії щодо повернення оригіналів

Іспанії, Мексиці чи Кубі у США не було підстав. Отже, єдиний шлях, яким можливо було заповнити «білі плями» в історії пролягав через копіювання архівів. Для американців особливої важливості набула історична інформація і не мало значення, чи вона міститься в оригінальному документі, чи в копії. Архівісти не лише зберігають наявні в їх архівах документальні комплекси, а зосереджують свою увагу на їх поповненні копіями цінних історичних документів. Цю роботу історики і архівісти США проводять вже понад 100 років. Тому вони фокусують свою увагу на різного роду проектах з мікрофільмування або оцифрування документів, розробці і впровадженні жорстких стандартів мікрофільмів, цифрових копій, апаратури для їх виготовлення, питаннях автентичності копій, просуванні на міжнародній арені під час Міжнародних конгресів архівів ідеї обміну копіями мікрофільмів. Важливо, що органи влади у законодавчих актах підкреслили необхідність відновлення історичної документальної спадщини та забезпечили фінансуванням придбання архівами оригінальних колекцій та копіювання документів. Американські архівісти віддають перевагу інтересам істориків, поступаючись при цьому оригінальністю документів. Однак в цілому такий підхід архівів забезпечує інтереси істориків більш повною мірою, надаючи їм можливість вивчати історичні джерела в архівах власної країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бржостовская Н.В.* Архивное дело в капиталистических странах. Лекции. – Историко-архивный институт, 1941 (машинопись с авторскими правками карандашом). – 45 с. СИФ ОЦНТИ ВНИИДАД (Москва), Инв. № бр. 356; *Бржостовская Н.В.* Архивное дело в странах Европы и Америки в период капитализма (от французской буржуазной революции конца XVIII в. до Первой мировой войны) / *Бржостовская Н.В.* Архивы и архивное дело в иностранных государствах (краткий конспект лекций для заочного факультета). Выпуск II. Под ред. проф. В.В.Максакова. – М., 1957. – 92 с. СИФ ОЦНТИ ВНИИДАД (Москва), Инв. № 3065; *Бржостовская Н.В.* Развитие архивного дела в новейшее время (1918-1960 гг.). (Конспект лекций для студентов заочного факультета МГИАИ) // Архивы и архивное дело в иностранных государствах. Выпуск III (машинопись). – М.: МГИАИ, кафедра истории и организации архивного дела, 1961. – 188 с. СИФ ОЦНТИ ВНИИДАД (Москва), Инв. № 3066; *Бржостовская Н.В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах (история и современная организация). Учебное пособие / Под ред. Ю.Ф.Кононова. – М.: МГИАИ, 1971. – 311 с.
2. *Baird Lori, Brousseau Marcel, Rose Amber.* Louisiana. The Pelican State. Texas. The Lone Star State / *Lori Baird, Marcel Brousseau, Amber Rose.* Fifty States. Every Question Answered. – New York: Metro Books, 2008. – P. 168-171, 182-185.
3. *Jumonville Florence M.* Chronology of Louisiana History / У книзі: Louisiana History. An Annotated Bibliography. Compiled by Florence M. Jumonville. – Westport: Greenwood Press, 2002. – P. XV-XXVI.

4. Аннексия Техаса / В книге: История США. В 4-х томах. Т.1 / Болховитинов Н.Н. (редактор), Альперович М.С., Иванов Р.Ф., Слезкин Л.Ю., Фурсенко А.А. – М.: Изд-во «Наука», 1983. – С. 326-340; *Потокова Н.В.* Аннексия Техаса Соединенными Штатами Америки, 1821-1845 гг. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1986. – 164 с.
5. Очерки новой и новейшей истории США. В 2-х томах. Т. 1 / Под ред. Болховитинова Н.Н. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1960. – С. 179-180.
6. *Lemmon Alfred E.* Trans-Mississippi States: Arkansas, California, Iowa, Louisiana, Minnesota, Missouri, Oregon, and Texas / *Jones H.G.* Historical Consciousness in the Early Republic. The Origins of State Historical Societies, Museums, and Collections, 1791-1861. – Chapel Hill: North Caroliniana Society, Inc. and North Carolina Collection, 1995. – P. 189.
7. *Campanella Catherina.* Images of America. Metairie. – Charleston, Chicago, Portsmouth, San Francisco, 2008. – P. 6-7.
8. University of Notre Dame Archives. – Diocese of Louisiana and the Floridas (1576-1803). – V-1-a D.S. Copy (Spanish). 1797 July 11. «Penalver names Francisco Brutin as archivist for the diocese of New Orleans, knowing that he has the necessary qualifications. By this document he receives the power and faculties required for the fulfillment of his duties. Father Isidro Quintero signs also as a secretary»; University of Notre Dame Archives. – Diocese of Louisiana and the Floridas (1576-1803). – V-1-a D.S. Copies 2pp. 4to. (Spanish). 1797 July 11. «Brutin appears before Penalver and swears that he will faithfully discharge his duties as archivist».9. University of Notre Dame Archives. – Diocese of Louisiana and the Floridas (1576-1803). – V-3-j D.S. (Spanish) 3pp. folio. 1802 June 21. «Hassett grants the dispensation and necessary notice is to be given to the pastor of the (Cathedral). Fran(cis)co Bermudes acts as secretary».
9. *Lemmon Alfred E.*The Archival Legacy of Spanish Louisiana's Colonial Records // *American Archivist.* – 1992, Winter. – Vol. 55, № 1. – P. 142-155.
10. Archivo General de Simancas. Офіційний веб-сайт архіву: <http://www.mcu.es/archivos/MC/AGS/>
11. Archivo Histórico Nacional. Офіційний веб-сайт архіву: <http://www.mcu.es/archivos/MC/AHN/>
12. Archivo General de Indias. Офіційний веб-сайт архіву: <http://www.mcu.es/archivos/MC/AGI/>
13. Archivo Nacional de la República de Cuba. Офіційний веб-сайт архіву: <http://www.arnac.cu/>
14. *Dunlap L.W.* Louisiana Historical Society / *Leslie Whittaker Dunlap.* American Historical Societies, 1790-1860. – Madison, Wisconsin, 1944. – P. 159.
15. *King Grace.* The preservation of Louisiana History // *The North Carolina Historical Review.* – 1928, October. – Vol. V, № 4. – P. 363-371.
16. *Dunbar William H.* William Wirt Howe (1833-1909) // *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences.* – 1918, September. – Vol. 53. – P. 818-821.
17. *Lemmon E. Alfred.* Trans-Mississippi States: Arkansas, California, Iowa, Louisiana, Minnesota, Missouri, Oregon, and Texas / *Jones H.G.* Historical Consciousness in the Early Republic... – P. 189-191.
18. Henry Plauché Dart / *Dictionary of Louisiana Biography.* Louisiana Historical Association. URL: <http://lahistory.org/site21.php>
19. A Historical Sketch of the Louisiana State Archives [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.sos.la.gov/HistoricalResources/LearnAboutTheArchives/Pages/default.aspx>
20. *Smither H.* The Archives of Texas // *American Archivist.* – 1940, July. – Vol. 3, № 3. – P. 195-198.
21. *Winfrey Dorman H.* The Archive Wars in Texas // *American Archivist.* – 1960, October. – Vol. 23, № 3. – P. 431-437.
22. *Smither H.* The Archives of Texas // *American Archivist.* – 1940, July. – Vol. 3, № 3. – P. 187-200; Texas State Library and Archives Commission [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.tsl.state.tx.us/landing/archives.html>
23. *Wheat J.* Vexar Archives / *John Wheat* [Електронний ресурс] // Texas State Historical Association. Handbook of Texas Online. Режим доступу: <http://www.tshaonline.org/handbook/online/articles/lcb02>
24. *Barker E. C.* Lester Gladstone Bugbee / *Eugene C. Barker* [Електронний ресурс] // Texas State Historical Association. Handbook of Texas Online. Режим доступу: <http://www.tshaonline.org/handbook/online/articles/fbu15>
25. *Smither H.* The Archives of Texas // *American Archivist.* – 1940, July. – Vol. 3, № 3. – P. 187-200.
26. *Smither Harriet.* The Archives of Texas... – P.187-200; The History of the Texas State Library and Archives Commission [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.tsl.state.tx.us/agency/history.html>

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

«ПРОГРАМА УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ» Ф. К. ВОВКА ТА «ВІЛЬНА СПІЛКА»

Аналізуються щоденникові записи члена київської «Старої Громади» Федора Вовка (Волкова), у яких йде мова про роботу над програмою української партії. Робиться спроба з'ясувати ступінь ідентичності «Програми української партії» Ф. К. Вовка з чернеткою проекту «Програми діяльності і організації української соціально-революційної партії на федеративних началах». Розглядається можливість передачі «Програми української партії» замовникам в Україні народовольцем Олександром Астаф'євим. Не виключається думка, що вказаний документ за змістом мав соціально-політичний характер. Ставиться питання про визначення ідейно-політичної спрямованості іншої програми, переданої Федором Вовком у вересні 1883 р. до Києва за посередництвом Павла Чижевського.

Ключові слова: Ф. К. Вовк, М. П. Драгоманов, В. Г. Мальований, «Стара Громада», російське народництво, українське народолюбство, «Вільна Спілка» – «Вольный Союз».

Козырев О. С.,
 Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского,
 г. Николаев, Украина

«ПРОГРАММА УКРАИНСКОЙ ПАРТИИ» Ф. К. ВОЛКА И «ВОЛЬНЫЙ СОЮЗ»

Анализируются дневниковые записи члена киевской «Старой Громады» Федора Волка (Волкова), в которых идет речь о работе над программой украинской партии. Делается попытка выяснить степень идентичности «Программы украинской партии» Ф. К. Волка с черновиком проекта «Программы деятельности и организации украинской социально-революционной партии на федеративных началах». Рассматривается возможность передачи «Программы украинской партии» заказчикам в Украине народовольцем Александром Астафьевым. Не исключается мнение, что указанный документ по содержанию имел социально-политический характер. Ставится вопрос об определении идейно-политической направленности другой программы, переданной Федором Волком в сентябре 1883 в Киев при посредничестве Павла Чижевского.

Ключевые слова: Ф. К. Волк, М. П. Драгоманов, В. Г. Малеванный, «Старая Громада», российское народничество, украинское народолюбство, «Вольный Союз» – «Вільна Спілка».

Kozyrev Oleg,
 V. O. Sukhomlinsky Mykolaiv National University,
 Mykolaiv, Ukraine

«UKRAINIAN PARTY PROGRAM» THEODORE WOLK AND «FREE ALLIANCE»

The article issues the analysis of Theodore Volk journal notes and clarifies the circumstances of its writing and ideological orientation of «Ukrainian party program» in connection with the development of organized program documents of the Ukrainian association «Free Union» – «Free Alliance».

The journal notes of Kiev «Old Community» member Theodore Volk is analyzed, which refer to the creation of the Ukrainian party program. The degree of identity between «Ukrainian party program» by Theodore Volk and the draft project «Activity and organization program of Ukrainian social-revolutionary party on the federative principles» are tried to find out. The possibility of transferring «Ukrainian party program» by the narodolyub Alexander Astafiev to customers in Ukraine is considered. Probably, the content of the mentioned document had social and political character. The question of determining the ideological and political orientation of another program transmitted by Theodore Volk in September 1883 to Kyiv through Paul Chyzhevskyi is defined.

It is concluded, that the old-citizen and political emigrant Th. Volk in March of 1880 during their being in the city of Ploiesti was written «Ukrainian party program» (the name conditional). Possibly, «The Program of Ukrainian Socialist Party» (the name conditional), is made for group (or groups) of Ukrainian citizen who supported the links with the Ukrainian narodolyub movement. The mentioned program wasn't identical with the draft project «Activity and organization program of Ukrainian social-

revolutionary party on the federative principles» (the name conditional), was written by Odessa citizen Vladimir Maliovaniy in the spring of 1883 (possibly with Russian populist John Pryssetkyi). The final version of the political program project of Ukrainian socialists-federalists was completed V. Maliovaniy and J. Pryssetskym jointly, and became one of the theoretical sources of political and social program of the Ukrainian association «Free Union» – «Free Alliance».

The first variant of «The Free Alliance» brought by V. Maliovaniy to Kyiv, developed him with M. Dragomanov jointly (partly with the democrat V. Sukhomlyn), had not fell into the hands of police, as discussed in Ukrainian circles. Th. Volk through P. Chyzhevskiy in September 1883 was delivered another unknown program to fatherland, content and ideological orientation which need further investigation.

Key words: *Th. Volk, M. Dragomanov, V. Maliovaniy, «Old Community», Russian narodnik movement, Ukrainian narodolyub movement, «Free Union» – «Free Alliance».*

В складних умовах подальшого демократичного спрямування сучасного українського суспільства важливого значення набуває вивчення вітчизняної політичної думки часів зародження і формування перших політичних партій в Наддніпрянській Україні. Це зумовлює науковий інтерес до проектів програмних документів українських соціалістів-федералістів, які репрезентували одну з ідейних течій громадського руху 1880-х рр. [21, с. 144-145]. У зв'язку з цим варта уваги маловідома «Програма української партії», яка була складена відомим вченим і громадсько-політичним діячем, членом київської «Старої Громади» Федором Кіндратовичем Вовком (Волковим) (1847-1918) у 1880 році під час перебування в еміграції у м. Плоєшті (Румунія). Про цей документ згадується у працях В.С. Дмитриченка і М.П. Рудька [7, с. 27], А.М. Катренка [8, с. 94], О.С. Козирева [10, с. 60-61], О.О. Франко [22, с. 82-85], однак предметом спеціального розгляду він ще не був.

Мета даної статті – на основі аналізу щоденикових записів Ф.К. Вовка з'ясувати обставини написання та ідейну спрямованість «Програми української партії» у зв'язку із розробкою програмно-організаційних документів українського товариства «Вільна Спілка» – «Вольный Союз».

У 1870-х рр. Ф.К. Вовк був одним із активних учасників усіх важливих справ київської «Старої Громади», яка відіграла на той час провідну роль в українському національному русі. Опинившись перед загрозою арешту і ув'язнення за свою громадську діяльність, він на початку червня 1879 р. був змушений нелегально виїхати за кордон. Перші декілька років еміграції український народолобець провів у

Румунії, проживаючи у різний час у Добруджі (Галаці, Тульчі, Плоєшті), в Бухаресті. Згодом перебрався до Женеви, де, незважаючи на скрутні матеріальні умови, допомагав М.П. Драгоманову, підтримував постійний зв'язок із «Старою Громадою» [13, с. 42-43].

Влітку 1883 р. Ф.К. Вовк підтримав спробу гуртка українських соціалістів-федералістів створити політичне товариство «Вільна Спілка» – «Вольный Союз». В разі успіху це могло стати важливою подією в історії політичної ідеології та практики громадського руху. Безпосередніми організаторами «Вільної Спілки» були одеський громадовець Володимир Мальований і російський народник Іван Присецький. Провідна роль у розробці політичної програми товариства належала Михайлу Драгоманову. Джерельною основою програми «Вільної Спілки» – «Вольного Союзу» слугували декілька начерків і проектів політичних програм, які були складені представниками земського руху, різних ідейних народницьких течій і надіслані М. Драгоманову. Одним із джерел була політична програма, чернетка якої написана В. Мальованим (можливо за участю І. Присецького) і відома як проект «Програми діяльності і організації української соціально-революційної партії на федеративних началах» (назва дана жандармським офіцером). Документ був написаний почерком В. Мальованого, вилучений під час обшуку у І. Присецького і знищений після завершення слідства жандармами. Доопрацьований і узгоджений варіант проекту української політичної програми був укладений спільно В. Мальованим та І. Присецьким. З

переробки цього документу влітку 1883 р. у Женеві почалася робота над програмою українського товариства «Вільна Спілка» – «Вольный Союз». Перший варіант української політико-соціальної програми «Вільної Спілки» став результатом двомісячної колективної творчої роботи М.П. Драгоманова, В.Г. Мальованого, частково народовольця В.І. Сухомлина. У зв'язку з арештом у вересні 1883 р. в Києві В. Мальованого та І. Присецького спроба утворення українського товариства зазнала невдачі [3; 10-12].

Як вказується у статті В.С. Дмитриченка і М.П. Рудька, Ф.К. Вовком у 1880 році під час перебування у Румунії розроблювалася українська соціалістична програма, яка була передана ним у 1883 р. на батьківщину для української соціально-революційної партії, створюваної в цей час. Дана програма, на думку дослідників, потрапила до рук жандармів в ході масових арештів (в ув'язненні опинилися й організатори «партії»), що сталися у вересні 1883 р. у Києві, і пізніше була ними знищена [7, с. 150]. Якщо припустити, що мова йде про проект «Програми діяльності і організації української соціально-революційної партії на федеративних началах», то у такому разі цей документ ототожнювався з «Програмою української партії» Ф.К. Вовка.

У щоденнику Ф. Вовка (на який посилаються вищезгадані автори) у записях 1880 р. з приводу «української соціалістичної програми» міститься наступне (тут і далі правопис і мова документів – Авт.): «12/24 марта. Вот уже неделя третья как сиджу и пишу, а лучше сказать переписываю программу украинской партии*, завтра кончу совсем, – а Астафьев не едет». До слова «партія» зроблена чиясь примітка: «прогр. укр. соц. партии, состав. по просьбе Ноночки» [14, арк. 7 зв.]. «Ноночка» – родинне ім'я Софії Федорівни Русової–Ліндфорс, яка була дружиною відомого українського громадівця О.О. Руссова [13, с. 59].

У зв'язку з цим наведемо декілька виписок із попередніх щоденникових записів (у яких йде мова про вказану програму), зроблених Ф. Вовком у лютому–березні 1880 р. «26/9 марта. А там саме, мабуть, гуляють... Може там згадують і мене? Може П[авел] П[латонович] Чубинський і скаже:

«Нема Вовка!...». Такие размышления появились вследствие того, что ходил долго по комнате, обдумывая программу, и как раз сел и написал то место ея, где говорится о громаде 60-х и 70-их годов... Я их вспоминаю и вспоминаю очень тепло...» [цит. по: 13, с. 47]. Далі через чотири дні він пише: «2/14. Долго вечером трактовали с Арб[оре] об организации румынской партии и о российском нигилизме. Относит[ельно] рум. партии я советовал устроить им что-нибудь вроде географ[ического] общества так как оно у нас было устроено. Дал ему программу этнографическую и обещал выписать чернигов[скую] статистическую. Нужно будет план практических и литературных работ для них сделать. Это я отложил до окончания своей программы для Киев[лян]...» [цит. по: 13, с. 48-49]. Зауважимо, що «Киянами» українські діячі у спілкуванні між собою називали «Стару Громаду» [1, с. 424-425]. Із запису наступного дня: «3/15. [...] Вечером сидел вот и программу составлял – двинулась, остается доделать детали. Завтра надо кончить. Кажется аккуратно выйдет. Чорт его возьми, хоть бы деньги получить наконец – напечатал бы ...» [цит. по: 13, с. 49]. І далі: «4/16. Нет писем из Киева – начинаю впадать в некоторое беспокойство. Да что-то и ни откуда нет ничего. Работал над программой» [цит. по: 13, с. 49]. Ймовірно 13/25 березня 1880 р. написання програми було завершено.

Можна припустити, що надалі Федір Вовк передав цей документ народовольцю Олександрю Астаф'єву, приїзду якого з нетерпінням очікував у зв'язку із завершенням роботи над програмою та з інших причин, пов'язаних з переговорами про українську друкарню [див.: 9, с. 30-32; 16-18]. Останній після втечі з Росії у 1879 р. (через загрозу арешту) проживав на території Франції і Швейцарії [2, стб. 62]. Після зустрічі Ф. Вовка з О. Астаф'євим у Женеві впродовж наступних декількох днів між ними відбувся обмін думками з багатьох питань, пов'язаних із можливою співпрацею [див.: 13, с. 50-51]. У результаті 19/31 березня 1880 р. Ф. Вовк записав у своєму щоденнику: «Астафьев утром уехал, забравши все» [14, арк. 8 зв.].

Зазначимо, що Ф. Вовк, характеризує себе й окремих учасників громадівського руху (як людей, що пов'язані між собою спільною справою і тому є відповідальними за свої вчинки), використовував у своєму щоденнику слова «партія», «член партії» [див.: 13, с. 53-54]. «Стара Громада» у листуванні з М. Драгомановим також часто називала себе «партією» [див.: 1, с. 263-319]. Тож, зміст щоденникових записів Ф. Вовка не дає достатніх підстав однозначно вважати, що укладена ним «програма української партії» мала соціалістичний (соціально-революційний) характер і була тотожною з проектом «Програми діяльності і організації української соціально-революційної партії на федеративних началах». Якщо вищезгадана примітка (яка зроблена пізніше, ніж сам запис) належить Ф.К. Вовку, то у такому разі вказана програма була написана останнім на прохання С.Ф. Русової для гуртка (або групи) українських громадівців – прихильників соціалістичних ідей, оскільки зміст документа включав серед іншого й ретроспективний огляд громадівського руху 1860-1870-х рр.

З приводу арештів, проведених поліцією у вересні 1883 р. в Києві, Ф. Вовком зроблено декілька наступних записів. Дізнавшись від А. Ляхоцького (Кузьми) про можливий арешт В. Мальованого, Федір Кіндратович 17/29 вересня 1883 р. зробив наступний запис: «[...] Пропа, мабуть, М[альован]ий и страшно очень за Павла. Хоть бы с ним еще беды не вышло... А еще по крайней мере до вторника ждуть. Хоть бы он выскочил. И черт меня дернул программу эту ему давать...» [15, арк. 1]. З наведеного змісту можна зрозуміти, що Павлу була передана Ф. Вовком якась програма. Далі йде запис за 19 вересня / 1 жовтня: «[...] В «Ділі» напечатано, что в Киеве арестовано кого-то приехавшего з-за кордону, а потом ув'язнено Евг[ена] Борисова и Казимира Козловського. От-тобі маєш... Разумеется сомнений уже никаких. Бедный Малеваний... Ну теперь, понятно, Восточ[ной] Сибири не миновать. И Борисов... И конечно все опять провалилось... Боюсь за Павла – как бы и он какнибудь не влетел... Вот и живи как хочешь» [15, арк. 1]. Очевидно Ф. Вовк був

засмучений невдалим завершенням чергової спроби українських соціалістів-федералістів утворити власну організаційну структуру, а також арештами людей, які займалися цією справою.

У зв'язку з цим важливу інформацію також містять ще декілька наступних записів, зокрема за 22 вересня / 4 жовтня 1883 р.: «Од Павла телеграма. Хоть я ее и не понимаю вполне... Но ясно, что он в Киеве и цел. – Буде цього – підожду листа...» [цит. по: 13, с. 55]. Запис за 13/25 жовтня: «[...] Нема од Павла нічого... Чи викрутиться він, бідолаха...» [цит. по: 13, с. 55]. Далі за 17/29 жовтня: «Павло розказував, що і К[атерину] М[ихайлівну] і Лену, і Софію, і Павла, і, навіть, Сашка викликали у Жанд[армське] Упр[авлінн]я – кликали через те, що як ходили слідом за Мальованим, то бачили, що він двічі у їх був. Попереду тягали дворників, прислугу – їх питали, а далі вже їх потягли. Питались за М[альовано]го – вони усі казали, що не знають і не бачили... Далі Павло (його першого допрашували) сам сказав, що він був у Женеві і чому йому паспорта не дають... Тоді його спитали, чи бачив він у Женеві Др[агомано]ва. Сказав, що бачив і знає, тоді за мене спитали – сказав, що не знає... Далі пішла Соня і її спитали між іншим чи має вона переписку зі мною. Вона сказала, що ні. Жандарм (кап[итан] Малицький) всміхнувся... Далі Р[убіс]ка... після запиту про М[альовано]го, Присецького і інших – спиталися за мене – чи знає [...] Про М[альовано]го нічого нового – три дні у Києві побув і узяли. Узяли через Присецького бо за їм довго вже ходили... Борисов одказується от усього, думає що може і пустять. Програми здається не попались» [цит. по: 22, с. 95; 15, арк. 4-4 зв.].

Зміст останнього речення дозволяє припустити, що проект програми «Вільної Спілки» і програма, яка знаходилася у Павла, не потрапили до рук поліції. Також є підстави вважати, що Павло, про якого йдеться у щоденнику, це – Павло Іванович Чижевський, а не Павло Рубісов, як вказує О.О. Франко [див.: 22, с. 95-96]. У жандармській довідці, складеній 15-го грудня 1883 р., про Чижевського сказано наступне: «Чижевський був близький з братами Борисовими, з котрих один (Євген –

Авт.) мав особливо дружні стосунки з Іваном Присецьким і, навіть, переховував його деякий час у своїй квартирі. Чижевський жонатий на Софії Рубісовій, що належить до сімейства, відомого своїми близькими відносинами і співчуттям до осіб революційної партії, на користь яких Рубісовими був навіть влаштований у своїй квартирі вечір. Про близькі стосунки Чижевських і Рубісових до арештованих Присецького і Мальованого свідчить між іншим та обставина, що останні перед затриманням відвідували спільну квартиру Рубісових і Чижевських» (переклад з рос. – Авт.) [5, арк. 8-9]. У даному випадку мова йде про дворянську родину Рубісових – Катерину Михайлівну і Костянтина Миколайовича, які мали чотири дочки – Софію, Олену, Катерину, Ганну, а також двох синів – Миколу та Олексія [див.: 19, с. 403-407].

Нагляд за Іваном Присецьким дозволив поліції встановити, що 30 серпня і 1 вересня він зустрічався у готелі «Бель-Вю» з Володимиром Мальованим, з яким заходив до будинків №№ 48, 52 по Бібіковському бульвару. Крім того, Присецький бував один у буд. № 5 по Мало-Володимирській вулиці і разом з Євгеном Борисовим – у буд. № 30 [20, арк. 61-61 зв.]. По Бібіковському бульвару № 52 проживала дружина надвірного радника К.М. Рубісова, двоє її синів і дві дочки – Софія і Олена. Софія була заміжною за дворянином Полтавської губернії П.І. Чижевським, який добре знав Присецького ще за часів навчання у Полтавській гімназії, а потім – у військово-інженерному училищі (хоча і вчився на два класи нижче). Наприкінці липня або у перших числах серпня Чижевський виїжджав з науковою метою до Женеві, де очевидно спілкувався з М. Драгомановим, Ф. Вовком, В. Мальованим, обговорюючи плани щодо майбутньої співпраці [23, арк. 142, 287].

П. Чижевський повернувся до Києва між 20-им і 30-им вересня, 12-го жовтня разом із дружиною знов виїхав за кордон і до 18-го жовтня був вже у Женеві. Ця поїздка сталася після допиту і була викликана бажанням уникнути можливого арешту. Циркуляром ДП від 30-го жовтня була дана вказівка на прикордонні пункти про встановлення нагляду за поверненням Софії

та Павла Чижевських і проведення огляду багажу всієї сім'ї [6, арк. 5]. Тож можна стверджувати, що докладна інформація про київські арешти була одержана М. Драгомановим і Ф. Вовком від П. Чижевського.

Привезений до Києва проект програми «Вільної Спілки» В. Мальований передав за призначенням своїм однодумцям, очевидно коли заходив до спільної квартири Чижевських і Рубісових або за іншими адресами. В подальшому до узгодженого тексту програми (очевидно спочатку вона обмежувалася тільки «Проектом оснований устава українського общества «Вольный Союз» – «Вільна Спілка», і, можливо, «Объяснительной запиской к проекту оснований устава украинского общества «Вольный Союз» – «Вільна Спілка») М.П. Драгоманов додав власноруч написану «Предварительную заметку» і числені примітки та опублікував у 1884 р. в женецькій типографії «Громади» під назвою «Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы» [4].

Тож, у березні 1880 р. старогромадівцем-політемігрантом Ф.К. Вовком під час перебування у м. Плоєшті була написана «Програма української партії» (назва умовна), зміст якої включав серед іншого й ретроспективний огляд громадівського руху 1860-1870-х рр. Ймовірно надалі Ф.К. Вовк передав цей документ народовольцю О.О. Астаф'єву, з яким вів переговори щодо можливої співпраці у справі улаштування української нелегальної друкарні. Не виключено, що це була «Програма української соціалістичної партії» (назва умовна), укладена для гуртка (або групи) українських громадівців, які підтримували зв'язки з народовольцями. Вказана програма не була тотожною з чернеткою проекту «Програми діяльності і організації української соціально-революційної партії на федеративних началах» (назва умовна), яка була написана навесні 1883 р. одеським громадівцем В.Г. Мальованим (можливо за участю І.М. Присецького).

Узгоджений варіант проекту політичної програми українських соціалістів-федералістів був укладений спільно В. Мальованим та І. Присецьким, ставши одним із теоретичних джерел політико-

соціальної програми українського товариства «Вільна Спілка» – «Вольный Союз». Привезений В.Г. Мальованим до Києва наприкінці серпня 1883 р. перший варіант проекту програми «Вільної Спілки», розроблений ним спільно із М.П. Драгомановим (частково за участю народовольця В.І. Сухомлина), не потрапив до рук поліції, а обговорювався у

київських українських гуртках і був, в основному, схвалений. Ф.К. Вовком за посередництвом П.І. Чижевського у вересні 1883 р. була передана на батьківщину ще одна невідома програма, зміст та ідейно-політична спрямованість якої потребують подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Михайла Драгоманова. Листування Київської Старої громади з М. Драгомановим (1870-1895 рр.) / під ред. проф. Романа Смаль-Стоцького. – Варшава : [б. в.], 1938. – Т. 1. – 427 с.
2. А[О]стафьев, Александр Алексеевич // Деятели революционного движения в России : биобиблиографический словарь: От предшественников декабристов до падения царизма: [В 5 т.] / под ред. Феликса Кона [и др.] ; Всесоюзное общество политических каторжан и ссыльно-поселенцев. Т. 2 : Семидесятые годы / сост. А.А. Шиловым и М.Г. Карнауховой. – Вып. I: А–Е. – М. : Всесоюз. о-во полит. каторжан и ссыльно-поселенцев, 1929. – XXIV с. – 406 стб. : фот.
3. Болдирев О.В. Перша спроба організації української політичної партії / О.В. Болдирев // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 47-55.
4. Вольный Союз – Вільна Спілка : Опыт украинской политико-социальной программы / Свод и объяснения М. Драгоманова. – Женева : Типография «Громады», 1884. – 109 с.
5. ДАРФ, ф. 102, 3 діл-во (з розсипу), оп. 250, 1882-1885, спр. 154, 9 арк.
6. ДАРФ, ф. 102, о.в., 5 відд. секр. ч. 1883 р., оп. 265 перл., спр. 7.
7. Дмитриченко В. С. Соціалістичні погляди Ф.К. Вовка / В.С. Дмитриченко, М.П. Рудько // Проблеми філософії. – 1972. – Вип. 25. – С. 23-37.
8. Катренко А. М. Український національний рух XIX століття : навчальний посібник для студ. іст. фак-тів. Ч. 2. 60-90-ті роки XIX ст. / А.М. Катренко; М-во освіти України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [б. в.], 1999. – 189 с.
9. Козирев О. (Миколаїв). Спроби громадівців організувати нелегальний друк в Україні у 1878-1880 рр. / Олег Козирев // Південна Україна: проблеми історичних досліджень : збірник наук. пр. : [У 2 ч.]. Ч. II / ред. кол. В.А. Смолій (голов. ред.) [та ін.]. – Миколаїв, 1998. – С. 27-33.
10. Козирев О. С. Володимир Мальований і «Вільна Спілка» / О.С. Козирев // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Вип. 2. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2002. – С. 52-67.
11. Козирев О. С. Політичні погляди та діяльність народника Івана Присецького / О.С. Козирев // Проблеми політичної історії України : зб. наук. праць ; ред. кол. : О.Б. Шляхов (відп. ред.) та ін. – Дніпропетровськ : [б. в.], 2006. – С. 85-97.
12. Козирев О. С. «Програма діяльності і організації української соціально-революційної партії на федеративних началах» (1883 р.) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 187. Т. 199. Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 51-56.
13. Криlach К. Щоденники Федора Вовка / Катерина Криlach // Пам'ять століть. – 1997. – № 1. – С. 43-60.
14. Науковий архів Інституту археології НАН України (НАІА НАН України), ф. В, спр. 339, 17 арк.
15. НАІА НАН України, ф. В, спр. 340, 47 арк.
16. НАІА НАН України, ф. В, спр. 3413, 1 арк.
17. НАІА НАН України, ф. В, спр. 3414, 2 арк.
18. НАІА НАН України, ф. В, спр. 3415, 1 арк.
19. Огієвська І. В. Подорож до Кролевця / І.В. Огієвська // Україна. Наука і культура. – К., 2008. – Вип. 34. – С. 398-421 : 19 іл.
20. Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург (РДІА), ф. 1405, оп. 83-84 (1883 р.), спр. 11250, 148 арк.
21. Світленко С. І. Народництво в Україні 60-80-х років XIX століття : теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С.І. Світленко. – Дніпропетровськ : Навчальна книга, 1999. – 240 с.
22. [Франко О.] Федір Кіндратович Вовк (1847-1918) [Текст] : дослідження. Спогади. Бібліографія: До 150-ліття з дня народження вченого / Оксана Франко; ред. Марк Антонович. – Нью-Йорк : [б.в.], 1997. – 381 с.: іл. – (Джерела до новітньої історії України / Українська вільна академія наук у США; т. 4).
23. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 274, оп. 1, спр. 229, т. 1, 298 арк.

РЕЦЕНЗЕНТИ: Борjak Г. В., д.і.н., проф.; Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

НАШІ АВТОРИ

Атаманенко Алла Євгенівна (Острог) – доктор історичних наук, доцент, директор Інституту української діаспори, Національний університет «Острозька академія».

Богун Лариса Володимирівна (Черкаси) – фахівець режимно-секретного сектору Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України

Бурім Дмитро Васильович (Київ) – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

Висоцька Галина Вікторівна (Миколаїв) – аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Зелінський Максим Вікторович (Миколаїв) – аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Івацький Владислав Іванович (Маріуполь, Донецька обл.) – аспірант кафедри історії України Маріупольського державного університету

Коваленко-Чукіна Ірина Григорівна (Умань, Черкаська обл.) – кандидат історичних наук, викладач кафедри соціально-гуманітарно правових дисциплін Уманського національного університету садівництва

Ковальчук Оксана Олександрівна (Київ) – доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

Козирев Олег Сергійович (Миколаїв) – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Коротяєв Сергій Іванович (Черкаси) – здобувач кафедри гуманітарних та соціальних наук Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України

Кучеренко Алла Алімівна (Херсон) – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та методики викладання Херсонського державного університету

Левченко Лариса Леонідіна (Миколаїв) – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області

Маврін Олександр Олександрович (Київ) – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

Сухобокова Ольга Олегівна (Київ) – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії закордонних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ткачук Анна Іллівна (Херсон) – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри агробізнесу та права Херсонського державного аграрного університету

Тодоров Ігор Ярославович (Донецьк) – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету

Чубіна Тетяна Дмитрівна (Черкаси) – доктор історичних наук, професор, професор кафедри іноземних мов та гуманітарних наук Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України

Шевченко Наталія Володимирівна (Миколаїв) – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії Чорноморського державного університету імені Петра Могили

Ядловська Ольга Степанівна (Одеса) – кандидат історичних наук, викладач кафедри соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій

Наукове видання

Чорноморський літопис

Науковий журнал

Випуск 8, 2013

Комп'ютерна верстка *А. Іщенко*.
Друк *О. Полівцова*. Фальцювальні-палітурні роботи *Ю. Шаповалова*.

Підп. до друку 05.12.2013 р.
Формат 60x84^{1/8}. Папір офсет.
Гарнітура «TimesNewRoman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 19,06. Обл.-вид. арк. 14,69.
Тираж 300 пр. Зам. № 4318.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: +38 (0512) 50-03-32, +38 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.